

A. KOVALJOV

Kooliõpilase
enese-
kasvatusest

A-50762

A. KOVALJOV

KOOLIÕPILASE
ENESEKASVATUSEST

KIRJASTUS «VALGUS» • TALLINN 1970

371
K71

Originaali tiitel:

А. Г. Ковалев

САМОВОСПИТАНИЕ ШКОЛЬНИКОВ

Издательство «Просвещение»
Москва 1967

Vene keelest tõlkinud A. Teder
Kunstiliselt kujundanud E. Tali

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

77299

Autorilt.

Nõukogude pedagoogikas ja psühholoogias ei käsitletud enesekasvatuse probleemi pikemat aega. See oli ebaõige reaktsioon enesekasvatuse kodanliku teooria idealistlikule ja spekulatiivsele iseloomule. Õige lähenemisviisi puhul oleks pidanud enesekasvatuse subjektivistlikule kontseptsioonile vastu seadma materialistliku, deterministliku kontseptsiooni.

Kasvatajad ja õpetajad tunnevad pidevalt teravat vajadust juhendite järele, kuidas suunata õpilaste enesekasvatust, sest nad mõistavad, et edu saavutamine sirguva põlvkonna kujundamisel on võimalik ainult siis, kui laps, murdealine või nooruk ei ole ainult kasvatuse objektiks, vaid ka subjektiks, teisiti öeldes, selleks on vaja indiviidi ja kollektiivi kasvatuse ning enesekasvatuse ühtsust.

Viimasel ajal on hakatud enesekasvatuse probleeme intensiivselt uurima. Nii käsitlevad enesekasvatuse üldteoreetilisi küsimusi A. Aret, L. Božovitš, A. Kovaljov, J. Samarin, V. Selivanov, A. Kotšetov jt. Enesekasvatuse osa õpilase tahte kujunemisel uurivad V. Selivanov, L. Ruvinski, I. Kuptsov. Käsitlemist on leidnud ka sportlaste enesekasvatuse probleem (P. Rudik, A. Puni). Trükisõnas on valgustatud ka iseloomu kujundamist enesekasvatuse abil (A. Kovaljov, V. Krutetski, N. Levitov, J. Samarin jt.).

Enesekasvatuse teooria väljaarendamise seisukohalt on suure tähtsusega uurimused õpilase eneseteadvuse alalt, mida teevad A. Tšurkina, V. Dragunova, G. Soboleva, P. Tšamata. Viimasel ajal on enesekasvatuse probleemi hakatud käsitlema ka seoses õppetöö aktiveerimise küsimuse uurimisega (L. Zankov, B. Jessipov).

Käesolevas raamatus on käsitletud enesekasvatuse teooria ja praktika põhiküsimusi. Avatakse enesekasvatuse olemus ja tema osa isiksuse arenemises. Peatähelepanu on pööratud enesekasvatuse organiseerimise küsimustele koolis ja perekonnas. Lisas, mille on kirjutanud I. Gontšarov, esitatakse kahe kooliõpilase enesekasvatuse lugü, mis võimaldab konkreetselt ette kujutada enesekasvatuse protsessi seoses elutingimuste, kasvatuse ja enesekasvatusega tegelevate õpilaste isiksuse eripäraga.

Enesekasvatus ja selle osa õpilase isiksuse kujunemises

Enesekasvatuse mõiste

Enesekasvatuse probleem on niisama vana kui elu ise, kuid tänapäeva teaduse seisukohalt vaadeldes võib seda nimetada täiesti uueks. Enesekasvatus kui teatav nähtus on alati huvitanud ja huvitab filosoofe, psühholooge, füsiolooge ning eriti pedagooge.

Filosoofid käsitlevad peaaesjalikult küsimust enesekasvatuse kohast ühiskonna ja isiksuse arengus. Psühholooge huvitab enesekasvatuse olemus, allikad ja protsessid. Pedagoogid püüavad selgitada kasvatus ja enesekasvatuse omavahelisi seoseid, enesekasvatuse osa sirguvat põlvkonda kujundavate tegurite üldises süsteemis. Pedagoogikas pühendatakse peamine tähelepanu õpilaste enesekasvatuse juhtimise printsiipide ja meetodite väljatöötamisele.

Kasvatuse olemust ning tema osa isiksuse kujunemises käsitletakse materialistlikus ja idealistlikus filosoofias erinevalt.

Idealistlik filosoofia ning psühholoogia esiteks lahutavad enesekasvatuse kasvatus ja elutingimustest, teiseks ülehindavad enesekasvatuse osa.

Näiteks filosoofid-idealistid näevad enesekasvatuses peamist ja peaaegu et ainsat ühiskonna ning isiksuse arenemise allikat.

Nii näiteks arvavad eksistentsialistid, kaasaja filosoofia ühe idealistliku suuna esindajad, et inimene võib oma olemust muuta vaid enesetäiustamise teel. Prantsuse eksistent-

sialisti Sartre'i arvates «inimene on ainult see, kelleks ta ise ennast teinud on»¹. Sellest järeldub, et olustikulised nähtused, nagu materiaalsed, kultuurilised ja poliitilised tingimused, samuti kasvatus, ei oma isiksuse kujunemises määravat tähtsust.

Analoogilisel seisukohal on idealistliku filosoofia usulis-müstilise õpetuse pooldajad, kes leiavad, et enesekasvatus tagab hinge enesepuhastuse ning selle kõlbelise enesetäiustamise. Enesekasvatust käsitletakse sealjuures indetermineeritult kui sisemist iseseisvat protsessi, mis realiseerib vaba tahte avaldusi. Nii väidab Sciacca, et «olla vaba ei tähenda ainult «omada» vaba tahet ja seda realiseerida, vaid eelkõige kujundada iseennast vastavalt vabale tahetele»².

Kodanlikud teoreetikud käsitlevad enesekasvatust protsessina, millel on tähendus ainult isiksuse seisukohalt. Enesekasvatuse allikaid, eesmärke ja vahendeid näevad nende teooriate esitajad peituvat isiksuses eneses. Siit tuleneb ka juhtmõtte: «Heitke pilk enda sisemusse, arendage välja oma ainulaadne mina.» Teisiti öeldes, enesekasvatust käsitletakse kui isoleeritud isiksuse enesetäiustamise protsessi.

Tegelikult on enesekasvatus ühiskonna poolt determineeritud ning teenib teatavaid ühiskondlikke huve. «Minu isiklik olemine on ühiskondlik tegevus,» kirjutas K. Marx, «seepärast ka see, mis ma enesest kui indiviidist teen, teen ma ühiskonna jaoks, olles teadlik enesest kui ühiskondlikust olendist.»³ See on igati mõistetav. Ühiskonna liikmena on inimene sellega nii materiaalses ja kultuurilises kui ka poliitilises ja ideoloogilises mõttes orgaaniliselt seotud. Et kollektiivis normaalselt elada ja teistega koos töötada, peab igaüks oma käitumises juhinduma valitseva moraali reeglitest ja normidest, arvestama kindlakskujunenud eluvorme ning järgima selle sotsiaalse grupi liikumist ja arenemist, millesse ta kuulub.

Et elada, peab inimene töötama, et töötada, peab ta astuma kontakti looduse ja inimestega. On täiesti selge, et töö — nagu igasugune teinegi tegevus — esitab inimesele teatud nõudmisi, mida ta ei pea mitte ainult silmas

¹ Jean-Paul Sartre, *L'existentialisme est un humanisme*, Paris, 1946, p. 9.

² *Memorias del XIII Congreso Internacional de Filosofia*, vol. I, p. 39.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, *Из ранних произведений*, М., Госполитиздат, 1956, стр. 590.

pidama, vaid oma aktiivsuse reguleerimisel neist ka juhinduma. Ühiskond tervikuna, eriti tootmine, areneb pidevalt ja et ajaga sammu pidada, peab igaüks ennast kasvatama.

Inimene mitte ainult ei kohane väliste tingimustega, vaid ka mõjustab neid oluliselt, olles seega ühiskondlikus arengus aktiivseks teguriks. Iseseisev aktiivne tegutsemine on võimalik objektiivse tegelikkuse tundmise teatud astmel, siis, kui on olemas teadmised ja vilumused, kui isiksust iseloomustab moraalne, poliitiline, emotsionaalne, tahteline ja intellektuaalne küpsus. Eelkäijate ja kaasaegsete kogemustele toetudes püüab isiksus neid vajalikke omadusi endas maksimaalselt välja arendada. Oma võimeid avastades ja tundma õppides hakkab inimene neid nii enese kui ka ühiskonna huvides ise välja arendama.

Seega täidab enesekasvatus — nagu kasvatuski — isiksuse kujundamise ühiskondlikku funktsiooni. Nii nagu kasvatus, on ka enesekasvatus isiksuse kõlbelis-psühholoogiliste omaduste kujundamise sihipärane, tahteline, teadlik protsess. Seega võib *enesekasvatust defineerida kui teadlikku plaanipärast tööd enesega, mille sihiks on kujundada selliseid isiksuseomadusi, mis on kooskõlas ühiskonna nõudmistega ja isikliku arendamise programmiga.*

Enesekasvatus on sekundaarne, see algab siis, kui indiviid on oma senise elukäigu ja kasvatus poolt selleks ette valmistatud, siis, kui ta hakkab end tundma isiksusena ja mõtisklema oma koha üle ühiskonnas käesoleval momendil ja tulevikus ning ilmutama praktilises elus teatavat iseseisvust, teiste sõnadega — siis, kui ta jõuab teadvuse ja eneseteadvuse arengus ning eluliste kogemuste osas vajalikule tasemele.

Järelikult on vajadus enesekasvatuse järele tingitud kasvatuses ja välistest tingimustest. See tekib areneva isiksuse loomuliku vajadusena ning on tema edasise enesarendamise stiimuliks. Et enesekasvatusega edukalt tegelda, on vaja osata oma iseloomuomadusi analüüsida, neid teataval viisil hinnata, võttes seejuures arvesse ühiskonna poolt isiksusele esitatavaid nõudmisi ja oma tegevuse kvalitatiivseid tulemusi.

Isiksuse enesekasvatus on väga tihedas seoses kollektiivi arenguga. Nagu järeldub meie uurimustest, tekib õpilastel vajadus ennast kasvatada eelkõige siis, kui nad kuuluvad monoliitsesse kollektiivi, kes esitab oma igale liikmele üha kasvavaid nõudmisi.

A. Makarenko tõestas oma praktilise pedagoogilise tegevusega, et kollektiivi areng kujutab endast nõudmiste arengu protsessi, mille käigus kogu kollektiivi nõudmised muutuvad iga isiksuse nõudmisteks iseenda suhtes. Kollektiivi arenemise kõrgemal astmel hakkab iga murdealine või nooruk üha rohkem oma käitumise vastu huvi tundma ning nõudmisi esitama eikõige iseendale.

Oeldust järeldub, et enesekasvatuse vajadus tekib paratamatult teataval isiksuse arenemise astmel ning teatavates elu- ja töötingimustes.

Enesekasvatus kujutab endast dünaamilist protsessi. Meie uurimused näitavad, et seoses õpilase isiksuse arenemisega muutuvad nii enesekasvatuse eesmärgid kui ka nende realiseerimise viisid. Eesmärgid muutuvad üha reaalsemaks ning seostuvad isiksuse põhilise elusuunitlusega. Mõistlikumaks muutuvad ka enesekasvatuse võtted. Ebamäärased ja riskantsed ettevõtmised (hüpata merre kõrgelt kaljult, käia talvel mantli ja mütsita) asenduvad süstemaatilise harjutamisega tegudes, millel on isiklik või ühiskondlik tähtsus.

Meie uurimiste andmed räägivad sellest, et enesekasvatuse vajadus tekib nii tahtejõulistel kui ka nõrgatahtelistel alaealistel, nii neil, kellel domineerivad positiivsed omadused, kui ka neil, kellel on märgatavaid puudujäike. Edukamalt töötavad enesega siiski kaalutlevad, sihiteadlikud ja tahtejõulised inimesed.

Enesekasvatus võib hõlmata inimese arengu ja tegevuse mitmesuguseid valdkondi. Ta võib esineda kõlbelise ja füüsilise, tahtelis-emotsionaalse või intellektuaalse, aga ka esteetilise enesekasvatuse kujul. Seejuures omandavad igakülgse arendamise ühed või teised aspektid enesega töötamisel erineva koha, sõltuvalt käesoleva momendi ja lähema tuleviku vajadustest. Inimene kasvatab endas teatud omadusi vastavalt oma plaanidele, põhilisele elusuunitlusele või teatavaks eluperioodiks seatud konkreetsele eesmärgile.

L. Tolstoi, koostades enesekasvatuse plaane, seadis näiteks põhieesmärgiks enda igakülgse arendamise. Vastavalt sellele eesmärgile töötas ta enese kallal kogu eluaja.

Enesekasvatuse suunitlus sõltub reast asjaoludest.

1. Eluideaali iseärasustest (sellest, millisena inimene soovib end näha, milliseks ta tahab saada) ning sellest, mida ta peab enese jaoks kõige tähtsamaks. Näiteks kui

õpilane tahab saada sportlaseks, siis arendab ta eelkõige oma kehalisi võimeid. Ta karastab ennast ning kujundab endas tahtejõulisele inimesele iseloomulikke omadusi. Kui ta aga unistab teadlaseks või uurijaks saamisest, siis arendab ta oma intellektuaalseid võimeid, vaatlusoskust, mälu, mõtlemisomadusi ning pühendab rohkesti tähelepanu eneseharimisele.

2. Nende raskuste tundmisest, mida inimene võib elus kohata. Raskused võivad olla objektiivse või subjektiivse iseloomuga. Esimesel juhul on tegemist kõrgendatud väliste nõudmistega, mis antud momendil ei vasta isiksuse arengu tasemele. Teist tüüpi raskused on seletatavad isiklike puudujääkidega. Nii võib näiteks ülearune häbelikkus raskendada suhtlemist teiste inimestega, kergesti mõjutatavus ja iseseisvusetus aga takistavad püstitatud ülesande loovat täitmist. Eelnimetatud omadused takistavad õpilasel ka kollektiivis autoriteeti võita, autoriteet on aga esmajärgulise tähtsusega alaealise positiivse enesetunde väljakujunemisel. Subjektiivsete negatiivsete omaduste hulka kuuluvaks tuleb pidada ka laiskust, mis mõjub ebasoodsalt õppetööle ja ühiskondlikule tegevusele. On täiesti mõisteta, et ennast kasvatav isik määrab kindlaks ka selle, millega tuleb tegelda esimeses, teises jne. järjekorras.

Enesekasvatust on suunatud positiivsete omaduste kujundamisele ja negatiivsete omaduste olemasolu korral neist vabanemisele. Seega kujuneb enesekasvatust real juhtudel enese ümberkasvatamiseks.

Paljud väljapaistvad inimesed on tunnistanud enesekasvatuse suurt osa oma isiksuse väljakujunemisel. V. I. Lenin käsitles enesekasvatust revolutsioonilise võitluse avaral taustal. Ta kirjutab: «Kõige olulisem on praegu see, et avangard ei kardaks töötada iseene kallal, iseennast ümber kasvatada.»⁴

A. Magaram jutustab oma mälestustes sellest, et Lenin soovitas süstemaatiliselt enese kallal töötada. Vladimir Iljitš rääkis, et edu saavutamine teaduses, loomingus ja üldse elus nõuab pingutust, mõnikord visa ning teadlikku tööd, ühesõnaga — tugevat tahtejõudu. Siit järeldub, et «oma tahte kultiveerimisega on vaja teadlikult tegelda ja iga päev tuleb ennast järjekindlalt pingutada täpselt niisamuti, nagu trapetsil harjutust sooritades, kus lihtsamatelt

⁴ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 293.

harjutustelt minnakse üle keerulisematele»⁵. Oma kõnes komsomoli III kongressil rääkis Lenin, et noorsugu peab ennast alati kasvatama.

Teatavasti tegeles Lenin lapseeas alates enesekasvatusega ning võlgnes sellele tänu mitmete iseloomuomaduste eest. Nii meenutab A. Uljanova: «Volodja oli lapsepõlves kergesti ägestuv, ja Saša eeskujul, tema alalisel tasakaalukusel ja enesevalitsemisel oli kõikidele teistele lastele, eriti Volodjale, suur tähtsus. Algul jäljendades oma vanemat venda, hakkas Volodja hiljem teadlikult võitlema selle oma puudusega ja juba küpsemas aastas ei märganud ma üldse või peaaegu üldse tema juures ägedust. Samasugust võitlust endaga ja tööd enda kallal näeme selles, kuidas ta arendas endas töövõimet... Ta hakkas endas arendama töövõimet, mis muutus silmapaistvaks juba tema noorusaastail... ja mida me kõik imetlesime, kui Volodja sai täisealiseks.»⁶

Suurepärase revolutsionääride-kommunistide, riigi- ja ühiskonnategelaste M. I. Kalinini, F. E. Dzeržinski, S. M. Kirovi kujud, raudse tahtejõu ja tõelise inimlikkuse, mitmekülgsede teadmiste ja oskuste, kõrge kultuuriga inimeste eeskujud tõendavad, milliste kõrgusteni võib jõuda oma isiksuse kujundamisel eneseharimise ja enesekasvatuse protsessis, kui see on allutatud inimese ekspluateerimisest vabastamise ja kodumaa helge tuleviku eest võitlemise suurele eesmärgile. M. I. Kalininile, F. E. Dzeržinskile, S. M. Kirovile polnud enesekasvatamine eesmärgiks omaette, vaid rahva hüvanguks tehtava efektiivse revolutsioonilise ja riikliku tegevuse abinõuks. Meenutame, et juba gümnaasiumipäevil kirjutas K. Marx kirjandis «Nooruki mõtisklused elukutset valides»: «Inimloomus on niisugune, et inimene võib jõuda enesetäiustamiseni vaid siis, kui ta töötab oma kaasaegsete täiustamiseks, nende heaolu nimel. Kui inimene töötab ainult enda huvides, võib temast saada küll tuntud teadlane, suur mõttetark, suurepärane poeet, kuid mitte iialgi ei saa temast tõeliselt täiuslikku ja suurt inimest.

Ajalugu tunnistab nende inimeste suurust, kes üldsuse hüvanguks töötades muutusid ka ise õilsamaks; kogemuste

⁵ А. Е. Магарам, Ленин о воспитании воли, «Физкультура и спорт», 1960, № 4, стр. 11.

⁶ А. Улјанова, Иљитši lapsepõlve- ja kooliaastad, Tallinn, 1951, lk. 12.

alusel võib öelda, et kõige õnnelikum on see, kes on õnnelikuks teinud kõige rohkem inimesi . . .»⁷

Tõsiselt hindas enesekasvatust A. Makarenko. Ta käsitles seda kui isiksuse arengu loomulikku tulemust kollektiivis. Esialgu areneb isiksus väliste nõudmiste mõjul, pärastpoole aga iseendale esitatavate nõudmiste, s. t. enesekasvatuse mõjul. A. Makarenko arusaamade kohaselt pole enesekasvatus isoleeritud protsess, vaid kogu kollektiivi ühine tegevus. «Kasvatusprotsess, mida suunasid Anton Semjonovištš ja tema poolt valitud pedagoogide koosseis, läks täiesti märkamatuks üle kollektiivseks enesekasvatuseks.»⁸ See on uudne seisukoht, mille A. Makarenko tõi enesekasvatuse teooriasse ja praktikasse.

Hiiglane oma andelt ja iseloomult, geniaalne kunstnik L. Tolstoi pidas väga tähtsaks oma võimete, iseloomu ja intellektuaalsete omaduste kasvatamist. Juba noormehena pidas ta päevikut, kuhu tegi ülestähendusi oma puuduste kohta, kavandas mitmesuguste tähtaegade peale enesekasvatuse ja eneseharimise plaane, andis aru sellest, kuidas kulgeb töö enesega, analüüsis vigu ja kavandas uusi üldisi ning üksikasjalisi enesekasvatuse plaane.

Enda iseloomustuse kohaselt oli ta halvasti kasvatatud ja halvasti haritud. Tänu igapäevasele väsimatule tööle enesega sai ta jagu laiskusest, ülemäärasest upsakusest, kombelõtvusest, valelikkusest ja paljudest teistest puudustest ning arendas ühtlasi oma paremaid kalduvusi (inimesearmastust ja eriti armastust oma rahva, maainimese vastu) ja võimeid (tähelepanelikkust, mõttesügavust, loovat kujutlusvõimet, mälu).

Tolstoist sai oma ajastu üks haritumaid inimesi. Peale vene keele oskas ta ukraina, vanaslaavi, inglise, prantsuse ja saksa keelt, luges poola, tšehhi ja serbia keeles. Peale selle valdas ta kreeka, ladina ja juudi keelt ning armastas väga itaalia keelt. Ta õppis tundma juriidilisi teadusi, ajalugu, meditsiini, statistikat, tundis väga hästi põllumajanduse teooriat ja praktikat. Ta orienteerus hästi muusikas, joonistas nagu professionaalne kunstnik. Suurepäraseid on tema joonistatud mägilaste ja kasakate portreed. Tema tehtud on illustratsioonid Jules Verne'i romaanile «80 päeva ümber maailma».

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., Госполитиздат, 1956, стр. 5.

⁸ Сб. «Воспоминания о Макаренко», Лениздат, 1960, стр. 80.

L. Tolstoil oli võimas karakter, ta oli kartmatu, rääkis ainult tõtt. Teda iseloomustas suur töövõime, ta armastas nii vaimset kui ka füüsilist tööd, oli tähelepanelik ja heasüdamlik.

Erakordselt suur oli enesekasvatuse osatähtsus N. Gogoli isiksuse ja kunstnikuande kujunemisel. Nikolai Vassiljevitš kirjutab oma «Autori pihtimuses», et ta «jälgis ennast nii, nagu õpetaja jälgib õpilast. Mida selgemaks muutus tema ettekujutus suurepärase inimese ideaalist, seda leppimatult suhtus ta oma puudustesse, soovides end siiralt parandada»⁹. Gogol tunnistab, et ta vabanes paljudest puudustest tänu väsimatule tööle enesega.

Kõrgelt hindas enesekasvatust A. Tšehhov. Kirjas oma vennale Nikolaile kirjutab ta: «Selleks on vaja vahetpidamatut, päevi ja öid kestvate tööd, lõputut lugemist, õpinguid, tahet... Iga tund on siin kallis.» A. Tšehhov võlgnes paljugi eest tänu enesekasvatusele. Vastates oma naise kirjale, märkis Anton Pavlovitš: «Sa kirjutad, et kadestad minu iseloomu. Pean Sulle ütlema, et loodus on mulle andnud järsu iseloomu, olen äkiline jne. jne. Kuid ma olen harjunud ennast valitsema, sest korralik inimene ei lase ennast lõdvaks. Varematel aegadel sain hakkama tont teab millega.»

Kujur S. Konenkov tegi kahe foto põhjal, mis olid pildistatud 10-aastase vaheajaga, A. Tšehhovi isiksusest huvitava analüüsi. Seoses sellega kirjutab ta järgmist: «Olin hämmastunud, kui vähe sarnaneb üliõpilane Tšehhov arsti ja algaja kirjaniku Tšehhoviga ning kuivõrd toorem on noore Tšehhovi nägu Anton Pavlovitši ülevkaunist näoilmelest tema loomingulise küpsuse perioodil.»¹⁰ Ta jätkab: «Kümne aastaga muutus Antoša Tšehhonte tuimavõitu nägu sedavõrd kauniks, et iga enese vastu nõudlikum kunstnik mõtiskleb kaua, enne kui otsustab maali või skulptuuri kaudu jutustada rahvale sellest targast ja heast inimesest.»¹¹

S. Konenkovi arvates «peab inimene ennast igas vanuses täiustama, et jagu saada ühekülgisusest, tundevaesusest ning osata head halvast eraldada»¹².

⁹ Н. В. Гоголь, Собр. соч., т. 6, М., Госполитиздат, 1953, стр. 211—212.

¹⁰ Сергей Коненков, Красота человека. Сб. «Эстетика поведения», М., изд. «Искусство», 1963, стр. 11.

¹¹ Sealsamas.

¹² Sealsamas, lk. 20.

Keeruline ja raske oli N. Ostrovski elu ja võitluse tee. Teda abistas paljuski enesekasvatus. Tal oli tohutu tahtejõud, mis suutis võita kohutava haiguse ning aitas tal raskesti haigenagi tegelda loominguga. N. Ostrovski rääkis: «Mõned veidrikud arvavad, et võib olla bolševik, töötamata iga päev, iga tund oma tahtejõu ja iseloomu kasvatamisel. Selle eest peab pidevalt hoolt kandma, et mitte libiseda väikekodanluse rappa. Tõeline bolševik vormib ja lihvib ennast pidevalt.»

Lõpuks esitame akadeemik P. Kotšina arvamuse enesekasvatusest. «Enesega on tõepoolest vaja võidelda. Ennast peab kasvatama, sõbrad. Mulle näib, et kui rääkida kõrgete moraaliomadustega, täiuslikust inimesest, siis peab esiplaanile seadma enesekasvatuse. Varem arvasin ma, et see on mõnevõrra egoistlik tegevus. Hiljem aga mõistsin, et enesekasvatusel on suur sotsiaalne tähtsus. Inimene, kes ennast ise on kasvatanud, suudab ennast ka paremini avaldada ning inimestele rohkem kasu tuua.»

Kunagi kohtusin ühe arstiga. Ta ei ole meditsiinivallas eriti nimekas mees, kuid tema poole pöörduvad paljud inimesed. Ja just need, kes on järsku kaotanud usu endasse. Näitlejanna, kes teadmata põhjustel on hakanud laval halvasti esinema, teadlane, kes asja ees, teist taga, on hakanud mõtlema, et ta pole enam millekski suuteline.

Nimetatud arst kasutab omapärast ravimeetodit. Ta paneb inimesed ise ennast ravima, enesega võitlema, ennast kasvatama. Samasuguseks arstiks peaksime me kõik ka iseendale olema. Tegutseda on vaja nii või teisiti, tähtis on aga peamine — tuleb õppida kriitiliselt suhtuma mitte ainult teistesse, mis on lihtsam, vaid ka iseendasse. Lugesin ühest vanaaegsest india raamatust: «Miks sa vaatad teiste juures, mida nad teevad ja mida ei tee? Jälgi parem ennast, mida Sina teed või mida Sa ei tee.»

Kui oled välja selgitanud oma nõrkused, siis võitle nendega. Kui oled püstitanud endale eesmärgi, siis rühi kindlalt selle poole!»¹³

Aga nüüd küsime, mida arvavad enesekasvatuse tähtsusest kooliõpilased? Vanemate klasside õpilaste eneseanalüüsides leidsime järgmisi mõtteavaldusi.

«Need inimesed, kes ennast kasvatavad, muutuvad taga-

¹³ «Комсомольская правда» от 1 сентября 1963 г.

sihoidlikumateks, nendes on rohkem tuumakust, tarkust ja isegi ilu.»

«Ennast kasvatada, see tähendab avastada ja vormida endas midagi uut, kontrollida oma käitumist, tegevust ja suhteid inimestega ning püüda oma puudustest vabaneda.»

«Ennast kasvatada — see tähendab olla oma iseloomu sepi-stajaks.»

«Ma ei ole kunagi püüdnud saada «universaalseks» isiksuseks, ideaalseks inimeseks. Ent igaüks, nende seas ka mina, peab püüdma selle poole, et saada üha paremaks ja paremaks, enesekasvatusega pole see aga võimalik.»

Enesekasvatuse osatähtsus kasvab koos ühiskonna arenemisega.

Meie poolt ehitatav kommunistlik ühiskond rajaneb oma kõikide liikmete teadlikul ja organiseeritud isetegevusel. Igalt inimeselt nõutakse niisuguste omaduste harmoonilist kombinatsiooni nagu arenenud ühiskondlik kohuse- ja vastutustunne kollektiivse ürituse lõpuleviimise eest, distsiplineeritus ja algatusvõime, vaimsete vajaduste rikkus ning säästlik suhtumine ühiskondlikku omandisse, isiklike vajaduste rahuldamine mõistlikkuse piires, tööarmastus ja ühiskondlik aktiivsus.

Need inimeste uued omadused ja võimed kujunevad juba praegu, kommunismiehitamise käigus, mil majanduslikus ja ühiskondlikus elus kujunevad kommunismi võrsed. Nende kujundamist soodustab ka kommunistliku kasvatuse süsteem tervikuna. Tegevus kommunistliku tööbrigaadides näiteks soodustab eneseorganiseeritust, enesedistsipliini, eneseharimist ja enesekasvatust.

Sedamööda, kuidas täiustuvad eelnimetatud võimed, muutuvad inimesed oma töös ja ühiskondlikus tegevuses üha aktiivsemateks. Kui on olemas ka teised vajalikud tingimused, siis aitab see kõik kaasa ühiskonna kiiremale edasilikumisele.

Uutes isiksuseomadustes põimuvad läbi isiklik ja ühiskondlik, moodustades orgaanilise terviku. Kollektiivi arenemine on võimatu, kui ei kasva iga isiksuse poolt enesele esitatavad nõuded ning kui neid nõudeid ei realiseerita enesekasvatuse teel. Seepärast on arusaadav, et isiksuse enesetunnetamine, eneseharimine ja enesekasvatus omandavad üha suurema osatähtsuse ühiskonna elus ja inimese kujunemisel, kes oskab maksimaalselt kasutada objektiivseid tingimusi ja subjektiivseid jõude.

Isereguleerimine ja enesekasvatus

I. Pavlovi suurepärase ütluse kohaselt kujutab inimene endast süsteemi, mis on ainulaadne ülima isereguleerimise poolest. «...Meie süsteem on kõrgeimal määral isereguleeruv, iseennast abistav, taastav, parandav ja koguni täiendav. Tähtsaim, tugevaim ja alati püsima jääv mulje meie meetodiga kõrgema närvitalitluse uurimisest on selle talitluse erakordne plastilisus, tema hiiglasuured võimalused: midagi ei jää liikumatuks, järeleandmatuks, vaid kõike võib alati saavutada, muuta paremaks, kui vaid on täidetud vastavad tingimused.»¹⁴ Nagu näeme, asetab I. Pavlov kõrvuti sõnad «isereguleerimine» ja «enesetäiendamise». Need sõnad pole sünonüümid, sest nad ei väljenda — nagu mõned arvavad — identseid mõisteid, ehkki isereguleerimine ja enesetäiendamine teatud nähtustena on inimeses vastastikku seotud.

Isereguleerimine on kõige elava omadus, alates üheraksest ja lõpetades inimorganismiga. Ent vaevalt võime me amööbi puhul rääkida sellest, et ta ennast täiustab. Isereguleerimine on elutegevuse vajalik protsess, see on organismi välistingimustele kohanemise protsess, mis kindlustab isendile elu ja arenemise. Tänu isereguleerimisele toimub organismi ja väliskeskkonna vahel ainevahetus, organite ja kudede ühinemine süsteemiks ning garanteeritakse organismi kui tervikliku süsteemi häireteta funktsioneerimine.

Isereguleerimine võib toimuda erinevatel tasemetel ja mitmesuguste vahenditega. Madalamate organismide puhul leiab aset füüsikalise-keemiline isereguleerimine. Närvisüsteemi ilmumisega lisandub isereguleerimine närvisüsteemi kaudu. Kõrgematel loomadil ja eriti inimestel lisandub keemilisele (endokriinsele) ja madalamal tasemel toimuvale närviregulatsioonile kõrgem närvitegevus.

Vanad ja isereguleerimise kõige madalamad mehhanismid funktsioneerivad automaatselt ahelreaktsiooni kujul. Mis puutub inimese närviregulatsiooni, siis erineb see uue kvaliteedi, teadvuse poolest. Regulatsiooniprotsess ise muutub aruandaluseks, planeeritavaks ja soovikohaselt muudetavaks sõltuvalt käesolevatest tingimustest, endise kogemuse arvestamisest ja tulevaste tingimuste ettenäge-

¹⁴ I. P a v l o v, Valitud teosed. Tallinn, 1955, lk. 276.

misest. Psüühiline isereguleerimine puudutab peaaesjalikult inimese kõrgemaid funktsioone, tema seoseid looduse ja sotsiaalse keskkonnaga, tema tegutsemist ja käitumist kollektiivis. Kuid ka psüühiline isereguleerimine läbib oma arengus rea staadiume.

Kas me võime öelda, et inimese puhul langevad isereguleerimise ja enesekasvatuse protsessid ühte? Hoopiski mitte. Asi on selles, et isegi inimese loote puhul leiab aset isereguleerimine (arusaadavalt mitte psüühiline). Esimesed psüühilise isereguleerimise tunnused tulevad lapse juures ilmsiks aga alles esimesel eluaastal. Nähtu ja kuuldu, kinnistudes kujundilises vormis, hakkab kindlaks määrama silmade, pea, käte ja kogu keha otsivaid liigutusi. See on tahtmatu impulsiivse isereguleerimise staadium. Siin ei leia me veel enesekasvatuse tekkimise tundemärke. Edaspidi üldistatakse kujundid kujutluste vormis. Juhindudes erinevatest kujutlustest, on laps aktiivne kord ühes, kord teises suunas, teinekord jälle pidurdab oma tegutsemist. Sellel etapil kujunevad tahtelise enesereguleerimise algmed.

Seoses lapse kasvamise ja arenemisega hakkab otsustavat osa etendama sõna kui signaalide signaal, s. t. üldistatud teadmiste kandja ümbritseva tegelikkuse kohta. Sõna reguleerib inimese kui sotsiaalses keskkonnas areneva isiksuse kõrgemaid funktsioone. Ühtlasi võib sõna teatud tingimustel kutsuda organismis esile neidsamu muutusi mida esemeline ärritajagi. See on tahtelise enesereguleerimise staadium, kus õigupoolest saabki alguse enesekasvatus.

Enesekasvatus nõuab tingimata iseene tundmist, möödu analüüsi, hinnangu andmist oma positiivsetele ja negatiivsetele omadustele, aga koos sellega ka oma tulevase käitumise projekteerimist, enesega tehtava töö planeerimist, mille eesmärgiks on projekti muutmine isiksuse reaalseks psüühiliseks konstruktsiooniks, käitumiseks või tegevuseks. Kõik see osutub võimalikuks, kui on olemas ülejäänud tingimused ning sõnade süsteem, mis sisaldab mõisteid välismaailmast ning iseendast. Ma ütlen endale «ma tahan» või «ma pean», ja ma hakkam teadlikult kindlas suunas tegutsema. Ma tunnetan viga ja ütlen enesele «viga tuleb parandada», mobiliseerin kõik jõud vea kõrvaldamiseks ja kõrvaldangi selle. Kõik inimese keerulised toimingud ja teod on kategooriaalse iseloomuga, see tähen-

dab, et neid reguleeritakse sõnades väljendatud mõistete abil.

Sellest järeldub, et kuigi inimesiksuse arenemise teatud astmel ei lange enesereguleerimise ja enesekasvatuse protsessid ühte, mõjustavad nad siiski teineteist. Neid ühendab sõna. Sõna abil püstitame me enesekasvatuse eesmärgi ja koostame plaani tööks enesega. Sõna on ühtlasi vallandamismehhanismiks tahtele, mis on vajalik eesmärgi saavutamiseks. Mõistetesse kätkeme oma ettenägelikkuse ja isikliku arengu tulevikuplaanid. Ühtlasi reguleerib sõna ka kõrgemaid psüühilisi protsesse, inimese suhteid ülejäänud loodusega, tema tegevust. Seega muutub isereguleerimise kõrgem ehk tahteline vorm teataval arenemisastmel ühtlasi ka enesekasvatuse mehhanismiks.

Enesekasvatuse motiivid

Teadliku olendina motiveerib inimene alati oma tegevust, s. t. annab aru endale ja teistele sellest, et ta käitub nii või teisiti teatavate ajendite mõjul.

Motiiv on teadlikustatud ajend. Inimest võivad tegutsema ajendada nii seesmised kui ka välised mõjutegurid. Välisteks teguriteks on majanduslikud ja poliitilised elutingimused, ühiskonna ideoloogilised ja moraalsed nõuded ning kollektiivi nõuded isiksusele. Kui isiksus tajub välistest nõudeid vajalike või isegi soovitatavate, sest nad langevad kokku isiklike huvidega, siis ajendavad nad isiksust aktiivsusele. Kui need nõuded aga on isiksusele vastu võetamatud, siis ei avalda nad tema käitumisele mingit mõju.

Seesmisteks ajenditeks on materiaalsed ja vaimsed tarbed, huvid, teatavad sotsiaalsed hoiakud, milles väljenduvad inimese veendumused, jne.

Inimese seesmiste ja väliste ajendite vahel valitseb seos, mis mõnikord võib olla ka vastuoluline. Nii on näiteks inimese aktiivsus ühiskondliku tootmise arendamisel sotsialistlikus ühiskonnas nii ühiskondliku kui ka isikliku materiaalse huvitatuse väljendajaks. Kapitalistlikus ühiskonnas ei lange isiklik ja ühiskondlik huvitatus vaadeldavas aspektis ühte, sest tootmisvahendite eraomandusliku kuuluvuse tõttu valitseb siin vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja tarbimise eraomandusliku viisi vahel.

Nagu eespool öeldud, on enesekasvatusele peale isikliku ka ühiskondlik tähtsus. Sellepärast võivad tema motiividenä esineda nii ühiskondlikud kui ka isiklikud ajendid. A. Areti, A. Kovaljovi, L. Sapožnikova ja teiste uurijate andmeil on õpilase enesekasvatuse peamisteks motiivideks: 1) ühiskondliku moraali nõuded; 2) kollektiivi tunnustuse taotlemine; 3) võistlus; 4) kriitika ja enesekriitika; 5) eeskuju.

Põhiliseks enesekasvatuse motiiviks on kommunistliku moraali printsiipide sügav tunnetamine, mis on väljendatud vanemate, õpetajate ja lastekollektiivi poolt lapse käitumisele esitatavates nõudmistes. Aegamööda võtab õpilane need nõuded omaks ja hakkab neid iseendale esitama.

Et inimese kõlbelised omadused kujunevad ja täiustuvad järk-järgult kasvatuse ning enesekasvatuse protsessis vastavalt kõlbeliste nõuete üha sügavamale mõistmisele, siis võib kõlbeline enesetäiustamine kesta kogu eluaja.

Sotsiaalse olendina tunneb iga inimene (iseäranis aga õpilane) elust ja tegutsemisest kollektiivis sügavat rahuldust eriti siis, kui tema õppimine, töö ning käitumine leiavad tunnustamist ja need kiidetakse heaks. Seepärast võib üheks oluliseks enesekasvatuse motiiviks olla soov omada kollektiivis autoriteeti või lugupeetud inimese positsiooni. See motiiv on eelmisega tihedalt seotud: selleks et olla lugupeetud, on vaja kõigepealt olla kõlbeliselt kasvatatud inimene. Ometi pole eeltoodud motiivid samased. Nii võib õpilane kollektiivis tunnustatuks saada ka sportlike saavutuste tõttu. Sellepärast hakkab ta ennast ka täiustama kõigepealt selles, kollektiivi poolt tunnustust leidnud tegevuses.

Õpilastele, eriti murdeas, on omane mitte ainult järeleandlikkus üksteise suhtes, vaid ka võistlemise vaim. Üksteist seltsimehelikult abistades kaitstakse kirglikult kooli või klassi, aga ka isiklikku au, eriti siis, kui ametlikult või mitteametlikult on võetud endale kohustusi. Järelikult on võistlus tähtsamaid enesekasvatuse motiive.

Enesekasvatuse motiiviks võib olla kriitika ja enesekriitika. Vanemate, õpetaja ja seltsimeeste poolt tehtav kriitika aitab õpilasel tunnetada oma käitumises ja tegutsemises esinevaid puudusi, mis segavad nii teda kui ka kollektiivi. Ta saab aru, et kui ta ei kõrvalda oma puudusi, võib ta kaotada kollektiivis oma autoriteedi, seltsi-

meeste lugupidamise, kurvastada oma vanemaid jne. Peale selle ärkab õpilases südametunnistus, tal hakkab piinlik oma ebavääriga käitumise pärast. Mõistes kõiki neid võimalikke tagajärgi ja elades üle «südametunnistuse piinu», hakkabki inimene enesega aktiivselt töötama.

Analoogilist funktsiooni täidab ka enesekriitika. Analüüsides oma tegevuse käiku ja tulemust, leiab inimene ise oma puudused ja, mõistes nende negatiivset mõju, muutub nende vastu leppimatuks. Niimoodi viib enesekriitika enesekasvatuse plaani kindlaksmääramisele.

Mõnikord õhutab enesega tööle tugeva ja õilsa iseloomuga inimese eeskuju. Niisuguseks eeskujuks võib olla kas teatud kirjanduslik kuju või ka realselt eksisteeriv inimene.

Teatavasti üllatab E. Voynichi romaani «Kiin» lugemisel murdealisi ja vanemaid õpilasi revolutsionääri tahtjõud ja enesesalgavus. Lugemise käigus ja hiljem kõrvutatakse ennast temaga — «missugune on tema ja missugune olen mina?», «millega sai hakkama tema ja kas mina suudaksin teha sedasama?». Ühed tunnetavad meelekibedusega oma nõrkust, teistes süveneb usk endasse, aga peaaegu kõikides tekib kirglik soov saada senisest paremaks. Kiini eeskuju sisendab usku sellesse, et suure idee nimel, mis nõuab võitlust, võib iga inimene paljugi saavutada.

Võis märgata, et kõik need, kes lugesid teoseid «Kiin» ja «Kuidas karastus teras», said enesekasvatuse vajadusest eriti hästi aru, kuid mitte kõik ei hakanud hiljem aktiivselt enese kallal tööle. Sedasama võib näha ka tegelikus elus: kohtumine suurepärase inimesega või suhtlemine kaaslasega, kellel on terviklik karakter, ajendab alati enesekasvatamisele.

Üks koolitüdruk kirjutab sellest järgmist. «Kunagi sattus minu kätte raamatukene Marxi abikaasast Jenny von Westphalenist. Lugenud sealt, et ükskõiksus oli selleks jooneks, mis talle inimestes kõige vähem meeldis, hakkasin mõtlema, kas mina armastan inimesi niivõrd, et võiksin neile anda kogu oma südamesoojuse? Selleks et mitte olla ükskõikne, on ju tarvis inimesi armastada. Jõudsin järeldusele, et ma pole inimeste suhtes alati tähelepanelik, vaid teinekord isegi jäme. Sellest momendist peale olen alati otsinud ja ka leidnud inimestes omadust teisi armastada, hoolitseda teiste eest. Humaansete inimeste eeskuju äratas minus enesekasvatamise soovi.

Võtsin eeskuju headest ja osavõtlikest inimestest ning püüdsin olla nendesarnane. Seda ei teinud ma mitte hea inimese reputatsiooni omandamiseks. Ei, ei ja veel kord ei! Mulle valmistab lihtsalt rõõmu teha neile head ja olla abivalmis. Nendega koos rõõmustan ka mina. Suhtlemine abivalmitel, tähelepanelike inimestega kujundas minus vajaduse olla inimeste suhtes hoolitsev ning pühendada neile võimaluse piires kõik oma jõud.»

Meie ees on ka teise tüdruku arvamus.

«Mõte enesekasvatamisest tekkis mul viieteistkümneaastasena. Tahtsin saada haritud, tugeva karakteriga inimeseks, kellest saaks kommunistliku partei vääriline liige ning kellele oleks võõras ükskõiksus. Lugesin, tutvusin huvitavate inimestega, püüdsin alati olla isa ja ema, printsiipiaalsete, tugevate ja erudeeritud inimeste sarnane.»

Murdeeas esineb enesekasvatuse motiivina õpetaja, aktivisti, seltsimehe või sõbra eeskuju. «Tahan sarnaneda sõbratariga» või «sooviksin olla selline, nagu on meie õpetaja», «tahaksin olla samasugune, nagu on mu sõber» — niisugused on sageli murdeealiste poiste ja tütarlaste arvamusteavaldused.

Lõpuks võib enesekasvatusele ajendada ka materiaalne huvitatus. Tõstes oma meisterlikkuse taset, hakkab inimene rohkem teenima. Välja arvatud üksikud erandid, ei satu nõukogude inimesel materiaalne huvitatus vastuollu kõlblusnormide ja ühiskondlike huvidega. Teistsugune on olukord kapitalistlikus ühiskonnas, kus karjääri ja materiaalse jõukuse nimel tallatakse teised inimesed maha.

Ülalesitatud enesekasvatuse motiivid on omased nii täiskasvanutele kui ka keskmise ja vanema kooliea õpilastele. Sõltuvalt vanusest ja individuaalsetest iseärasustest võib ajenditest arusaamise ja motiivide üldistatuse aste olla erinev.

Üheks murdeealiste enesekasvatuse motiiviks on vanemate ja õpetajate poolt nende käitumisele ja tegutsemisele esitatavad nõuded, mille õigsuses õpilased ei kahtle. Nii väitis üks tütarlaps, et ta püüab endas kasvatada püsivust sellepärast, et ema pole rahul tema hajameelsuse ja püsimatusega.

Murdeealistel poistel esineb sageli enesekasvatuse motiivina soov saada tugevaks (võimalik, et siin on varjatud kujul tegemist motiiviga olla kaaslaste poolt tunnustatud). Mõnedel esineb see motiiv konkreetsel kujul —

saada tugevaks, et olla sportlane. Üksikuid murdealisi ajendab organismi karastama ja tahet kasvatama soov saada tulevikus vapraid kangelastegusid sooritanud luuraja, piirivalvuri või lenduri sarnaseks.

L. Sapožnikova märgib õigesti, et enesekasvatuse vajadus tekib väga sageli seoses uute ülesannete või kohustustega. Õpilase tegutsemisele ja käitumisele esitatavad uued nõuded seoses klassi või pioneerirühmas antud ülesandega juhivad ta arusaamisele uute iseloomuomaduste vajalikkuses, näiteks organisatsiooniliste võimete osas, see teadmine aga ergutab õpilast iseendaga töötama.

Vanemas koolieas võivad alles jääda needsamad ajendid mis murdealistelgi, kuid nad on sügavamalt mõistetud ning seotud mitte ainult tänase päeva vajadustega, vaid ka elu ja töö kaugemate perspektiividega. Et vanemad õpilased seisavad oma teadliku tööelu lävel, hakkab neil domineerima motiiv valmistada ennast ette tööks tootmisfääris või edasiõppimiseks teatud erialal. Just see motiiv sunnib neid lugema täiendavat kirjandust, arendama oma mõtlemis- ja kujutlusvõimet, õppima ennast valitsema ning käituma kollektiivi täisealise ja lugupeetud liikmena.

Lapsevanematel ja õpetajatel on väga tähtis orienteeruda enesekasvatuse motiivides, et kasvatada õpilasi ning juhendada neid, kes töötavad enda kallal. Kasvataja seisukohast pole sugugi ükskõik, kas õpilane töötab endaga karjeristlikest huvidest lähtudes või juhindub ta ühiskondlikult väärtuslikest motiividest.

Motiivide tundmine võimaldab ühel juhul nende suunitlust korrigeerida, s. t. parandada õpilast taktitundeliselt kaudsete mõjustuste abil, teisel juhul aitab see pidurdada negatiivse motiivi mõju, kolmandal — soodustab ajendavate tegurite sügavamalt mõistmist. Kasvatustöö, mis on rajatud õpilase individuaalsete iseärasuste tundmisele, tagab isiksuse tegutsemises ja käitumises selge kommunistliku suunitluse.

Isiksuse arenemine ja enesekasvatus

Isiksuse kujunemine ja arenemine on keeruline ning kauakestev protsess, milles välised tegurid ja sisemised jõud üksteist vastastikku mõjustades etendavad erinevatel arenguastmetel erinevat osa. Nii näiteks esimesel arengu-

staadiumil, mis hõlmab peaausjalikult koolieelset iga, on isiksuse arenemine täielikult sõltuv situatsioonist ja lähimast ümbrusest. Õpilase isiksuse omaduste kujunemisel etendavad otsustavat osa välised mõjustused ning matkimine. Kuid seoses teadmiste ja kogemuste hulga kasvuga hakkavad seesmised tegurid juba selles vanuses vähehaaval lapse käitumise iseloomu suhtes määravaks kujunema. Nii määrab ettekujutus sellest, mis on hea ja mis halb, vanema koolieeliku aktiivsuse ning tema pidurdusreaktsioonid.

Koolieeliku puhul me ei räägi muidugi enesekasvatusest, ehkki me juba võime täheldada üksikuid enesega töötamise elemente. Nende hulk suureneb nooremas koolieas, kus tulevad ilmsiks kalduvused ja on märgata esimesi, kuigi veel pealiskaudseid huvisid. Kainik teeb spontaanseid katseid oma teadmiste avardamiseks, organismi karastamiseks ja kehaliseks enesearendamiseks. Kõik need esimesed katsed isiksuse iseseisvuse arendamiseks on väga olulised, ilma nendeta ei kujune tulevikus terviklikku ja loovat isiksust.

Seoses arenemisega ja teadmiste kogunemisega õpetamise ning kasvatamise protsessis hakkavad sisemised jõud käitumise reguleerimisel domineerima välise üle. Murdealine juhindub juba teatud printsiipidest ja eluperspektiividest, mida ta ise on endale seadnud.

Käitumise seesmine tingitus ei vähenda väliskeskkonna mõju ja osatähtsust. Siin on jutt vaid sellisest isiksuse küpsuse astmest, kus ta läheneb igale küsimusele teatavat kindlaskujunenud seisukohta või põhimõtet arvestades, kus väline avaldub seesmise kaudu ning vastavalt sellele hinnatakse, kas leiab hindamist, võetakse omaks või lükatakse tagasi, ja kus kõlbelise käitumise reguleerijaks saab südametunnistus. «Determinismi idee,» kirjutas Lenin, «määrates kindlaks inimese toimingute paratamatuse ja heites kõrvale rumala loba tahtevabadusest, ei hävita sugugi ei inimese mõistust ja südametunnistust ega tema tegevuse hindamist.»¹⁵

I. Setšenov märkis ära inimese psüühilise arengu järgmise seaduspärasuse. Areng «seisneb selles, et inimene vabaneb oma toimingutes vähehaaval materiaalse keskkonna vahetutest mõjudest, kusjuures tema tegutsemine

¹⁵ V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., lk. 138.

põhineb juba mitte üksnes meelelistel ärritajatel, vaid ka mõtlemisel ja moraalsel tundmusel»¹⁶. Seega viib isiksuse arenemine olude ja kasvatuse mõjul teda üha suuremale autonoomsusele ja iseseisvusele.

V. Selivanovi, A. Areti, A. Kotšetovi ja teiste, nende hulgas ka autori uurimused näitavad, et õpilased tunnetavad enesekasvatuse vajadust eriti selgesti murdeas, kui nad seisavad küpsuse lävel. Sellele üleminekuperioodile nende arengus on kõige iseloomulikum veendumuste ja eluideaalide kujunemine, mis avaldub teadlikus suhtumises ellu ja oma kohustustesse, samuti kriitilises hoiakus teiste inimeste ning iseenda suhtes. Need uusmoodustised isiksuses, mille kujunemisele aitasid kaasa elukogemused ja kasvatus, nõuavad ümberhindamisi nii suhtumises iseendasse ja oma kohustustesse kui ka vastastikustes suhetes teiste inimestega. Ümberhindamised nii eneses kui teistes ideaali ja kaugemaid eesmärke silmas pidades sünnitavad paratamatult vajaduse enesekasvatuseks, mis muutub veelgi aktuaalsemaks enesega töötamise protsessis.

Meie uurimuse andmeil esineb enamik juhtudest, kus õpilased tunnetavad enesekasvatuse vajalikkust, VI—VIII klassis, ehk nn. üleminekuetas. Seda järeldust kinnitab ka L. Ruvinski uurimus.¹⁷

Enesekasvatuse organiseerimisel tuleb arvestada seda, et murdealiste taotluste ja nende realiseerimise võimaluste vahel on veel tuntavad lahkuminekud, isegi vastuolud. Ühelt poolt ei suuda murdealine loobuda oma taotlustest, teiselt poolt ei jää talle märkamatuks oma nõrgad küljed ja oma jõudude piiratus, mida ta sageli püüab peita välise sõltumatuse ja sundimatu käitumise taha. Just eeltoodud vastuolu tunnetamine ning püüd seda lahendada tõukab murdealist enese kallal töötama.

Murdealine ei taha ainult mängida täiskasvanut, nagu seda teeb koolieelik, või näida täiskasvanuna, ta tahab olla täiskasvanu. Ja mis peamine, ta soovib, et ka teised tunnustaksid tema täisealisust. Siit tuleneb vajadus kiirendatud korras ja sealjuures peamiselt enesekasvatuse teel oma isiksust arendada. Murdealine püüab esiteks kõrval-

¹⁶ И. М. Сеченов, Избранные философские и психологические произведения, М., Госполитиздат, 1947, стр. 268.

¹⁷ Л. И. Рувинский, Воспитание и самовоспитание воли у подростка. Автореферат канд. дисс., М., 1963, стр. 10.

dada puudujäägid oma käitumises ja teiseks kujundada endas positiivseid omadusi, mis annavad õiguse pidada ennast tugevaks, targaks ja iseseisvaks.

Uurimuste andmed räägivad sellest, et kõigepealt tahavad murdeeaalised vabaneda puudujääkidest tahtelistes omadustes ning kasvatada endas tahtejõulisele inimesele omaseid jooni, nagu julgus, mehisus, vastupidavus, püsivus. Esitame mõned näited murdeeaaliste õpilaste kirjaliikest mõtteavaldustest.

1. Sean enesele ülesandeks kasvatada tugevat tahtejõudu, visadust ja järjekindlust. Tahan kujundada endas püsivust. Mulle avaldas suurt mõju N. Ostrovski romaan «Kuidas karastus teras». Tahan sarnaneda Pavel Kortšagini. Arvan, et ta on mulle enesekasvatuses heaks eeskujuks.

Ma ei kavatse loobuda sellest, mida kavandasin. Iga päev tegelen kolm tundi muusikaga. Mõnikord tuleb püsivusest puudu. Raskus on alati üks: ilus ilm meelitab õue. Sellele vaatamata püüan ennast kasvatada. (Tütarlaps.)

2. Otsustasin karastada keha, saada tugevaks ja osavaks. Minu soov on saada sportlaseks, nagu on mu isa. Teen hommikvõimlemist ja käin võimlemisringis. Treeningud on mu tervist paremaks muutnud. Enesetunne on mul hea, olen muutunud tugevamaks. (Poiss.)

3. Lugenud läbi romaani «Kuidas karastus teras», näis mulle, et oleksin toiminud samuti nagu Pavel Kortšagin. Kuid tuli välja, et see pole nii. Ma polnud suuteline täitma isegi kõige kergemat — päevarežiimi. Tahet on vaja kasvatada. (Tütarlaps.)

4. Mulle meeldib väga Pavel Kortšagin, tema püsivus, visadus, ja ma püüan kasvõi natukenegi temaga sarnaneda. Tahan endas kasvatada tahtejõudu, püsivust ja visadust. Varem oli mul raske püstitatud eesmärgile jõuda. (Tütarlaps.)

5. Olen seadnud endale eesmärgi saada meistersportlaseks. Tegelen võimlemisega ja teen hommikvõimlemist. Mul on võimlemises kolmas järk. Teise järgu harjutus rööbaspuudel ei tule kuidagi välja. Kuid ma jõuan kindlasti selleni. (Poiss.)

6. Kasvatan endas tahet ja füüsilist jõudu. Tahaksin olla tugev ja julge. Pean kinni päevarežiimist, tõusen vara. Vahel tahaksin küll veel magada, kuid tõusen, hoolimata ema pahandamisest, et äratan kõik korterielanikud. (Poiss.)

7. Mina kasvatan endas visadust. Pavel Kortšagini eeskujul on minu jaoks suur tähtsus. Tahaksin endas kasvatada neidsamu iseloomuomadusi, mida kasvatas Pavel Kortšagin. Siiani pole tulemused küll eriti nimetamisväär-
sed. Ma ei räägi alati tõtt ja alati ei täida seda, mida olen lubanud. (Tütarlaps.)

8. Minu eesmärgiks on kool hästi lõpetada. Mõistan, et selleks on vaja tahtejõudu ja ma püüan seda kasvatada. Mingit tegevust alustades püüan selle lõpuni viia. Mul ei õnnestu see mitte alati. Mõnikord kaldun kõrvale. Ennast on raske ümber kasvatada. Mitte alati ei tule oma soovi-
dega arvestada. (Poiss.)

Aktiivse enesekasvatamisega saavutavad murdeaalised vägagi palju. Vaatame, kuidas hindavad enesega tehtava töö tulemusi õpilased ise.

1. Raske on endast rääkida, kuid mulle näib, et tulemused pole halvad. Olen muutunud elavamaks ja seltsi-
vamaks, olen õppinud mõistma ja austama teiste tundeid ning hakanud armastama inimesi. (Tütarlaps.)

2. Enesekasvatuse tulemusel on mul kujunenud tahte-
jõud. Nüüd võin ennast sundida tegema seda, mida on tarvis, aga mitte seda, mis pähe tuleb. Hommikul tõusen nüüd alati kell seitse, isegi pühapäeval. Mu meelest on see nii tore. Ma ei karda enam pimedust ning surnuaiast läksin läbi isegi öösel. Jaa, tulemused on näha, aga ma saan aru, et seda kõike on veel vähe. Jätkan tööd endaga ning ei loobu sellest kunagi. (Tütarlaps.)

3. Minu sooviks oli kasvatada enesevalitsemist ning olla vähem äkiline. Võime end valitseda omandasin XI klassi lõpuks. (Poiss.)

4. Võitlesin otsustavalt liigse ärrituvuse ja käreduusega. Jälgisin pidevalt oma tegusid, seda, mida ja kuidas ütlen. Nüüd peavad ümbritsevad inimesed mind kannatlikuks, rahuliku iseloomuga inimeseks. (Tütarlaps.)

Enesekasvatuse tulemusel muutuvad murdeaalised kaa-
lutlevamateks, karastatumateks ning võimeliseks süste-
maatiliselt õppima ja töötama. Ent selles vanuses võib enesekasvatus kulgeda ka ebaõiget rada. Üksikud õpilased-
murdeaalised harjutavad end autoriteetide kukutamises ja ühiselu reeglite rikkumises, on ohjeldamatud ning hull-
julged. Sellepärast ongi nimetatud vanuses eriti oluline enesekasvatuse juhendamine õpetajate ja lapsevanemate poolt.

Nagu eespool juba öeldud, muutuvad enesekasvatuse eesmärgid seoses vanuse ja arenemisega: nad muutuvad realistlikumateks ja proosalisemateks, ühtlasi aga ka eluliselt väärtuslikumateks. Vanemal õpilasel seostub enesekasvatus tihti eneseharimisega ja on suunatud sellele, et omandada mõtlemisoperatsioonid ning kujundada neid oskusi ja vilumusi, mis on seotud noormehe või tütarlapse kutsesuunitlusega.

Enesekasvatuse põhisuunaks on nõukogude inimesele omaste kõrgete moraalsete omaduste kujundamine.

Vanemad õpilased kannavad oma käitumise eest täit vastutust ja nad mõistavad seda. Vastutustunne on kõlbelse enesetäiustamise täiendavaks stiimuliks. Nõukogude psühholoogide uurimuste andmeil esitavad vanemad õpilased nõudmisi eelkõige iseendale. Seoses sellega püüavad nad kommunistliku moraali nõuete ja oma südame-tunnistusega vastavusse viia neid oma tegusid, mis oma-va tähtsust sotsiaalses mõttes.

Südame-tunnistus kui isiksuse moraalselt hindav suhtumine oma käitumisse kujuneb selles vanuses põhiliseks enesekasvatuse tõukejõuks. Need noormehed ja neiud, keda paelub teadus, ühiskondlik tegevus või tootev töö, jõuavad ennastalgava ja väsimatu tööga enese kallal tihti niisuguse täiuslikkuse astmeni, milleni pole võimalik jõuda ka kõige paremate tingimuste olemasolu korral siis, kui teadmistesse ja elukutse omandamisse suhtuda eemaltvaataja positsioonilt.

Inimene jätkab töötamist enda kallal ka siis, kui ta saab täiskasvanuks. Asi seisneb selles, et elu ja edasiarenev tegevus esitavad inimesele üha uusi ja uusi nõudmisi ning ta oleks paratamatult mahajäänute killas, kui ta ei viiks ennast vastavusse nende uute nõudmistega. Seda aga teeb ta enesekasvatuse abil.

Ühes meie kodumaa lõunapiirkonnas tutvusime külanõukogu esimehe P. Grigortšukiga. See on huvitav inimene. Ta on meisterlik raietöeline ja ehitaja, mehaanik, kaevur-läbindaja, puulõiketehnika suurepärane valdaja, tantsija, muusikamees ja poet, lugupeetud ühiskonnategelane ja kodu-uuriija. Kõik see on saavutatud enesekasvatuse ja eneseharimisega. Tal on soov kõike teada saada ja kõike osata. Olles juba üle neljakümne, astus ta pedagoogilise instituudi ajalooteaduskonna kaugõppeosakonda ning õpib seal edukalt. Ta suudab kõike seda teha

sellepärast, et näeb eluõnne peituvat aktiivses tegutsemises.

Siit võib järeldada, et enesekasvatus kui enesearendamise tegur etendab oma osa ka vanemas eas.

Nii muutub välistest teguritest, eelkõige kasvatuses tingitud arenemine järk-järgult enesearendamiseks, mille põhilisteks kandjateks on enesekasvatus ja eneseharimine.

Enesekasvatus on seaduspärane nähtus isiksuse arenemises. Sõltuvalt ühiskondlikust korraldusest võivad tema suund ja osatähtsus indiviidi kujunemisel, samuti tema kasutegur olla erinevad.

Autoritaarse ühiskonnakorralduse puhul isiku enesealgatus surutakse alla ja viiakse nullini, kollektiivsetele alustele rajatud ühiskonnas, vastupidi, enesekasvatuse osatähtsus suureneb. Kapitalistliku korra tingimustes, kus inimene on inimesele hunt, püüab igaüks endas arendada omadusi, mis võimaldavad tal ellu jääda või võita eluvõitluses. Sellepärast ka enesekasvatuse juhised, näiteks ameerikalikud, sisaldavad nõuandeid, missuguseks peab muutuma, et edukalt raha ja bisnessi teha.

Sotsialistlikus, veelgi enam aga kommunistlikus ühiskonnas suunavad enesekasvatust ühiskondlikud motiivid. Nende seas on tähtsaim — saada kollektiivi vääriliseks liikmeks, aktiivseks ja algatusvõimeliseks kollektivistiks nii kasvatuselt kui ka elulaadilt.

Õpilase enesekasvatuse eeldused ja tingimused

Olustikulised tingimused ja enesekasvatus

Enesekasvatus astub oma õigustesse siis, kui inimene on jõudnud sellisele arenguastmele, kus ta suudab iseseisvalt eesmäärke püstitada ja neid ka saavutada. Enesekasvatamine eeldab isiksuse teatavat ettevalmistatust, mis kujuneb elutingimuste ja kasvatuse mõjul.

Elutingimuste all mõistetakse neid reaalseid materiaalseid, kultuurilisi, moraalseid ja psühholoogilisi tingimusi, millistes indiviid elab ja mis vajutavad oma pitseri tema mõtetele, tundmustele ning tema käitumisele tervikuna.

Peegeldades elu, hakkab inimene kasvatama endas neid omadusi, mis vastavad elutingimuste poolt seatud nõuetele. K. Marx kirjutab, et kui olud kujundavad iseloomu, siis on vaja olud muuta inimlikeks, nii et indiviid võiks end kui inimest tunnetada ning kasvatada endas inimlikke omadusi.¹⁸ Tõepoolest, nii nõudlikkus enese suhtes, mõtete, tundmuste ja ideaalide suunitlus ning lõpuks ka konkreetse inimese teatav eluplaan kujunevad sõltuvalt teda ümbritsevate inimeste käitumisest ja nõudmistest.

Järelikult kohandavad elutingimused isiksust mingil määral oma nõudmistele, sest muidu poleks inimese sotsiaalne elu mõeldav. Kuid esiteks võib olusid tundev isiksus soodsaid tingimusi oma arenemise huvides teadlikult ära kasutada, vältides seejuures ebasoodsaid tingimusi, ning teiseks võib inimene ise olusid soodsamaks muuta. Sel juhul esineb ta ühiskonna arengus aktiivse jõuna.

¹⁸ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., изд. 2, т. 2, стр. 144—146.

K. Marx väljendas isiksuse ja olude vastastikust sõltuvust arenemisprotsessis teesiga: «Olud kujundavad inimesi samavõrd, kui inimesed kujundavad olusid.»¹⁹

Õpilase kujunemist mõjustavad otsustavalt nii vanemate elu ja käitumine, kaasõpilaste elu ja käitumine klassi- ning koolikollektiivis kui ka õpetaja eeskuju.

Teatavasti on lapse isiksuse kujunemisel koolieelses ja nooremas koolieas tähtis osa teda ümbritsevate inimeste, nende hulgas eriti lapse silmis autoriteetsete isikute käitumise matkimisel. On täiesti loomulik, et parimad võimalused tervikliku isiksuse kujunemiseks ning eeldused aktiivseks tööks enesega loob perekonnas ja koolis valitsev kõlbelis-psühholoogiliste elutingimuste ühtsus. Vasturääkivused perekonna ja kooli elukorralduses nõuavad, et õpilane asuks ühele või teisele seisukohale (sealjuures mitte alati kõige õigemale, sest sageli ei oska ta neid õigesti hinnata) ning esineks ka oma seisukoha kaitsjana.

Olude peegeldumine inimeses on keeruline protsess, mida mõjustavad nii suhtlemise kogemused kui ka nende inimeste hinnangud, kellega indiviid suhtleb. Nii võib indiviid näiteks ühtesid ja samu materiaalseid tingimusi hinnata erinevalt, sõltuvalt teda mõjustava sotsiaalse grupi, kollektiivi või üksikisikute poolt neile antavast üldisest hinnangust. Järelikult on õpilase huvide ja tegevushinnangute kindlaskujunemisel, aga ka ühe või teise elu- ja käitumisviisi autoriteetsuse ning enesekasvatuse suuna määramisel suur tähtsus õpilastevahelisel suhtlemisel kollektiivis.

Sellepärast on arusaadav, et õpilaste suhtlemine ja tegutsemine kollektiivis etendab otsustavat osa isiksuse ettevalmistamisel enesekasvatuseks kollektivismi vaimus.

Kasvatuse ja enesekasvatuse vastastikune seos

Kasvatusel, mis selle sõna laias tähenduses hõlmab ka õpetamist, on isiksuse kujunemises juhtiv osa. Nagu märkib V. Selivanov, on enesekasvatus ühtlasi ka õigesti organiseeritud kasvatustöö otsene tulemus.²⁰ Kasvatuse jõud peitub tema organiseerituses ja süstemaatilisuses. Ta

¹⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., изд. 2, т. 3, стр. 37.

²⁰ В. И. Селиванов, Воспитание воли школьника, М., Учпедгиз, 1954, стр. 196.

sisaldab endas nii paljude põlvkondade parimad kogemused kui ka pikaajaliste teaduslike uurimuste tulemused, mille eesmärgiks on kindlaks määrata kõige soodsamad tingimused kasvava põlvkonna kujunemiseks.

Kasvatuse protsessis, mida organiseerib kodu ja kool, kujunevad moraalised ettekujutused ja mõisted, mis reguleerivad lapse käitumist kollektiivis ning tema suhteid teiste inimestega. Moraalsete teadmiste baasil kujuneb inimese kõlbeline ideaal käitumisest ühiskonnas. Ideaali olemasolu võimaldab õpilasel avastada oma senise arenemise puudujäägid ja kavandada enesekasvatamise plaani. Ideaal on vajalik ka hilisemas töös enesega, kui laps kõrvutab saavutatut ideaalsega, et kindlaks määrata edaspidised enesekasvatuse ülesanded.

Seega «hakkab isiksus oma arenemise hilisematel etappidel, ajendatuna kasvatuse mõjul temas kujunenud vaa-detest ja veendumustest ning kaugematest elu eesmärki-dest ja ideaalidest, ise juhtima oma edaspidise kujunemise protsessi, enesega töötama, kõrvaldama oma puudujääke, välja kujundama positiivseid kõlbelis-psühholoogilisi oma-dusi»²¹. Järelikult on kasvatus üldse, kõlbeline kasvatus aga eriti, enesekasvatuse tekkimise vältimatuks tingimu-seks.

Eriti tähtis on see, et kõlbelise kasvatuse mõjul kuju-neks isiksusel välja püsiv, kõlbeliselt hindav suhtumine nii enese kui ka teiste inimeste käitumisse, ehk teiste sõna-dega see, mida me nimetame südametunnistuseks. Vasta-valt sellele, kuidas kujuneb südametunnistus, hakkab ini-mene vastutustundlikumalt suhtuma oma kohustustesse ja käitumisse ühiskonnas ning muutub enese ja teiste suhtes veelgi nõudlikumaks. Kui ta seejuures tahtmatult, mingite arvestamata asjaolude tõttu eksib või ilmutab meelegend-lusetust, siis kahetseb ta seda hiljem kibedalt, teiste sõna-dega, «teda hakkab piinama südametunnistus».

«Südametunnistuse piinad» aitavad oma pahedest jagu saada ning vältida edaspidiseid eksimusi. Teiste sõnadega, südametunnistus avab võimaluse isiksuse uuenemisele enesekasvatuse kaudu. Tõsi küll, võib juhtuda, et «südametunnistuse piinad» kutsuvad ühe õpilase juures küll esile soovi end parandada, ta annab lubaduse oma

²¹ Г. С. Коестюк, Актуальные вопросы формирования личности ребенка. «Советская педагогика», 1949, № 11, стр. 96.

käitumist muuta, kuid praktiliselt ei tee ta selle heaks midagi, samal ajal kui teise õpilase juures võib oma eksimuse üleelamine panna aluse süstemaatilisele tööle enesega.

Sisemiste üleelamiste erinevad tulemused on põhjustatud tahtekasvatamise erisugusest tasemest. Nagu ütles N. Nekrassov, on vähese tahtejõuga inimestele omased üllameelsed puhangud, kuid nad ei suuda midagi lõpule viia.

Nagu öeldud, tekib enesekasvatamise vajadus ka nõrga tahtejõuga õpilastel, kuid suuremat edu saavutavad töös endaga siiski tahtejõulised lapsed. Autori andmetel näiteks kuulus 16-st enesekasvatases täielikku või osalist edu saavutanud murdeelisest 10 (63%) arenenud tahteomadustega õpilaste hulka, kuigi osaliselt saavutas edu ka 6 (37%) nõrgatahtelist õpilast. Oma saavutuste eest on viimased tänu võlgu hästi läbimõeldud harjutustele, milles neid juhendasid ja abistasid täiskasvanud.

Nõrgatahtelised õpilased saavad ise aru oma ebaedu põhjustest enesekasvatases. Paljud neist kirjutavad järgmist.

1. Et oma tahtejõuetusest võitu saada, otsustasin tahet kasvatada. Olulisi tulemusi aga selles osas ei õnnestunud saavutada.

2. Viieteistkümne-aastaselt tekkisid mul esmakordselt mõtted enese kasvatamisest, kuid ma ei ole enese arendamise huvides midagi ära teinud. Omandan ainult selle, mis mulle õpetamise käigus pakutakse. Mul pole lihtsalt tahtejõudu. Õppida on kerge — mul on hea mälu, seejärel pole ma harjunud süstemaatiliselt töötama, mul puudub püsivus. Paljugi tahaks teha ja teada saada, kuid oma hajuviil oleku tõttu ei ole ma võimeline aega jaotama. Töötan vähe, aga aega ei jätku ikkagi.

3. Olen mõelnud enesekasvatamisest, aga mul polnud piisavalt tahtejõudu, et midagi teoks teha.

4. IX klassist alates töötasin endale: esmaspäeval alustan uut elu, võimlen hommikuti, täidan süstemaatiliselt koduseid ülesandeid, ei loe enam igasugust panna, vaid kunstiajalugu käsitlevat kirjandust. Esmaspäev saabus, aga kõik läks vana viisi. Oli küll üksikuid välgatusi, kuid põhiliselt jäi kogu mu programm täitmata.

5. Enesekasvatuse tulemusi pole siiani tunda olnud; tahaksin, et mind abistaks keegi täiskasvanutest.

Kasvatuse protsessis just kujunebki tahe, mis on töös enesega nii vajalik. Tahte kasvatamisel arendatakse välja kaks selle põhilist funktsiooni: 1) võime ületada sisemisi ja väliseid raskusi ning takistusi teel eesmärgile; 2) võime pidurdada neid toiminguid, mida põhjustavad välised mõjustused või sisemised tungid. Need kaks funktsiooni väljenduvad isiksuse kahes tahtelises omaduses — püsivuses ja enesevalitsemises.

Enesekasvatus on tihedalt seotud õpetamisega. Õpetamise protsessis omandatakse teadmisi mitte ainult välismaailma, vaid ka inimese ja tema arenemise tingimuste kohta, samuti selle kohta, kuidas peab õppima ja ennast kasvatama. Eriline tähtsus on seejuures ilukirjandusel, mida õigusega peetakse teaduseks inimesest. Engelse väljenduse kohaselt aitab kirjandus tundma õppida tüüpilisi karaktereid tüüpilistes olukordades.

V. Selivanov märgib, et tihti «seostab inimene ise oma süstemaatilise tegevuse alguse iseloomu kasvatamiseks konkreetse lemmikangelasega, keda ta on otsustanud jälgendada»²². Murdeealiste puhul on sellisteks lemmikangelasteks Pavel Kortšagin, Kiin, Maresjev, Krasnodoni kangelased, Zoja Kosmodemjanskaja jt.

Enesekasvatuse seisukohalt on väga oluline inimese psühholoogia tundmine. V. Suhhomlinski kirjutab õigusega, et «ilma elementaarsete psühholoogiatõdede tundmiseta ei saa juttugi olla enesekasvatusest, milleta omakorda pole mõeldav vanemate klasside õpilaste täisväärtuslik kasvatamine»²³. Et keskkoolides psühholoogiat ei õpetata, siis on vaja kesk- ja vanema astme klassides organiseerida selle aine omandamist iseõppimise teel, kasutades selleks pedagoogilistele õppeasutustele määratud õpikuid. Tingimata oleks vaja populaarset psühholoogiaõpikut, mis abistaks noori enesetäiendamisel ning enese tundmaõppimisel.

Kasvatava õpetamise käigus ei tugevne ja arene mitte ainult tunnetamistarve, vaid kujunevad ka need intellektuaalsed omadused, milleta pole mõeldav edukas iseseisev töö, nagu koduste ülesannete täitmine ja silmaringi laiendamine.

²² В. И. Селиванов, Воспитание воли школьника. М., Учпедгиз, 1954, стр. 196.

²³ В. Сухомлинский, Парадоксы обучения. «Литературная газета» от 16 сентября 1965 г.

damine eneseharimise teel. Iseseisva õppimise oskus kergendab tööd oma võimete väljaarendamisel. Nagu vaatlused kinnitavad, seavad paljud õpilased, eriti vanemates klassides, endale ülesandeks arendada oma tähelepanu, mälu ja kujutlusvõimet, mis on vajalikud nii kirjanduslikuks loominguks, tehniliseks leiutustegevuseks kui ka teenimiseks Nõukogude armees jne.

Kasvatamise ning õpetamise käigus õpetab pedagoog ühtlasi ka seda, kuidas ja missuguste vahenditega ennast kasvatada. Õpetaja ei tee ainult märkusi puuduste kohta õpilase käitumises ja õppimises, vaid ka soovitab võimalusi nendest vabanemiseks ning ütleb, kuidas on tarvis oma putrustega võidelda ja mida ette võtta, et arendada endas vajalikku isiksuseomadust.

Kasvatus ja enesekasvatus on omavahel keerulistes vahekordades. Esialguses staadiumis dubleerib enesekasvatuse kasvatus eesmärgi. Vastavalt sellele, kuidas õpilast klassis õpetatakse, jätkab ta õppimist kodus (koduste ülesannete täitmine). Teadmiste omandamine klassis õppetöö käigus tähendab õpilasele samal ajal ka enda õpetamist. Nii on see ka kasvatuses. Õpilase käitumisele teatud nõudeid esitades taotleb õpetaja seda, et õpilane need omaks võtaks ja hakkaks neid hiljem iseenda ning oma käitumise suhtes esitama.

Kui koolieelses eas on valdavaks kasvatus, mille käigus valmistatakse ette sisemisi tingimusi enesekasvatuseks, siis algkoolis moodustavad kasvatus ja enesekasvatus ühtse protsessi, milles kasvatus ennetab mõnevõrra enesekasvatust. «Kasvatus,» kirjutab G. Kostjuk, «saavutab oma lähemaid (otseseid) ja kaugemaid (üldistatud) eesmärgi niivõrd, kuivõrd ta rakendab tegevusse õpilaste endi jõud ning suunab nende kasutamist vastavalt oma eesmärkidele.»²⁴

Sedamööda, kuidas kasvavad ja arenevad õpilased, avarduvad nende silmaring ja tegutsemisvõimalused ning kujuneb nende iseseisvus, enesekasvatus mitte ainult ei toeta enam kasvatus, vaid hakkab seda ka täiendama. Selle aluseks on kasvatus protsessis kujunenud ideelised, intellektuaalsed ja tahtelis-emotsionaalsed omadused.

²⁴ Г. С. Костюк, Некоторые вопросы взаимосвязи воспитания и развития личности. «Вопросы психологии», 1956, № 5, стр. 10.

Kasvatuse käigus realiseeritakse teatavasti programmi, mis on ühine kõikidele õpilastele. See programm ei saa arvestada iga üksiku õpilase individuaalseid vajadusi, samuti kalduvuste, huvide ja püüdluste omapära. Õpilaste töö enesega isikliku arendamise programmi kohaselt võimaldab kasvatust selles osas täiendada. Toome näiteks murdealise õpilase, kes unistab saada poksijaks, kooli-programm aga ei näe ette poksitreeninguid. Sel juhul koostab õpilane individuaalse enesekasvatamise programmi (treeningutunnid jne.), mida täites ta omandab poksijale vajaliku üldise ja spetsiaalse kehalise ettevalmistuse.

Ühed murdealised unistavad saada kosmonautideks, teised geoloogideks, kolmandad poetideks, neljandad kunstnikeks ja vastavalt oma kavatsustele õpivad ning kasvatavad ennast kooskõlas programmiga, mille nad on iseseisvalt, mõnikord ka spetsialistide abiga koostanud.

Vanemas koolieas muutub enesekasvatuse programm mahukamaks seoses edaspidise elutee valimisega ning oma koha kindlaksmääramisega elus. Real juhtudel ennetab vanemate klasside õpilaste enesekasvatus üldise kasvatamise programmi. Õpilased, kes tänu tööle enesega on aru saanud oma kutsumusest, jõuavad teistest ette vaimses arengus, teised — kunstialaste võimete arendamises jne. Ja lõpuks, vanemas noorukieas eraldub enesekasvatus kasvatusest ning muutub iseseisvaks protsessiks.

Täiskasvanud inimene kasvatab ennast kogu aeg vastavalt suhtlemisel ja tegutsemisel käigus esilekerkinud raskustele. Enesekasvatus tähendab siin enamasti oma käitumise korrigeerimist ja ainult üksikute inimeste puhul enese ümberkasvatamist. Leidub ka selliseid inimesi, kes kogu elu pidevalt enesega töötavad, selleks et ennast täiustada ja arendada.

Niisiis on kasvatus enesekasvatuse eelduseks ja aluseks. Lisaks sellele pole võimalik, eriti vanemates klassides, organiseerida täisväärtuslikku kasvatusprotsessi ilma enesekasvatusega. Enesekasvatus mitte ainult ei toeta, vaid ka arendab inimisiksuse kasvatamise programmi edasi.

Eelöeldust järeldub, et kogu kasvatustöö peab kas otse või kaudselt virgutama õpilases vajadust enesekasvatamise järele ning abistama teda töös iseendaga.

Enesetunnetamine kui enesekasvatuse eeldus

Erinevalt loomadest on inimene olend, kes võib ennast tunda ja mõista, aga ka parandada ja täiustada.

Eneseteadvus — see on enese tundmise ja enesesse suhtumise ühtsus. Sõltuvalt enese tundmisest ja enesesse suhtumise iseloomust kujuneb välja isiksuse aktiivsuse sisu ning suunitlus töös enesega. Eneseteadvus tekib, kui õpitakse tundma nii ennast kui ka teisi.

K. Marx juhtis tähelepanu sellele, et inimene «...vaatab... end kõigepealt mõnest teisest inimesest otse kui peeglist. Inimene Peeter hakkab suhtuma iseendasse kui inimesesse alles siis, kui ta hakkab suhtuma inimesesse Paulisse kui omasugusesse»²⁵.

Suhtlemise käigus õpivad inimesed üksteist tundma ja hindama. Need hinnangud avalduvad isiksuse enesehinnangus.

Nõukogude psühholoogide uurimused kinnitavad, et nooremate klasside õpilaste enesehinnangus peegeldub vahetult nende teadmiste hindamine õpetaja poolt. Alles vanemas koolieas, kui õpilased on ennast tegevuses ja käitumises korduvalt proovile pannud, kujuneb neil oma teadmiste ning võimaluste suhtes välja püsiv isiklik hinnang. Eneseteadvuse tekkimisel etendab tähtsat osa enesetunnetamine.

Enesetunnetamise all tuleb mõista oma psüühiliste ja füüsiliste iseärasuste tundmaõppimist. Inimene tunnetab ennast nii vahetult kui ka vahendatult. Esimesel juhul seisneb enesetunnetus enesevaatluses. Tajumise, kujutlemise, mõtisklemise ja läbielamise protsessis lülitab inimene oma tähelepanu teataval momendil psüühilise tegevuse objektilt ümber iseene seisunditele ning annab neile hinnangu. Enesekontroll just sellel põhinebki.

Enesevaatluseks on kõige sobivam seisund see, kus inimene on rahulik ja tasakaalukas. Psüühilise tegevuse mitteküllaldane intensiivsus, samuti ülemäärane pinge vähendavad enesetunnetamise ja enesekontrollimise võimalusi. Afektiivne seisund, innukas tegelemine millegagi, samuti millegi süvenenud jälgimine kitsendab enesevaatlemise võimalusi. Selle tulemusena on ülevaade oma seisukorrast puudulik ja isegi reaalsele psüühilistele protsessidele

²⁵ K. Marx, Kapital, I. Tallinn, 1953, lk. 54.

mittevastav. Järelikult võime rääkida piiridest, mille ulatus enesevaatlus on kõige täielikum ja selgem.

Enesevaatluseks peetakse mõnikord ka seda, mis tegelikult on mälus kinnistunud kujundite analüüs. Sel juhul püüab indiviid oma mälus taastada situatsiooni, milles tegevus toimus: väliseid tingimusi, oma seisukorda ning tegutsemist. Seejuures püüab ta välja selgitada põhjuslikku seost nähtuste vahel ning taastada sündmuste kulgemise järjekorda. Psühholoogias nimetatakse seda protsessi retrospektsiooniks. Paljude psühholoogide arvates on enesevaatlus ehk introspektsioon oma olemuselt alati vaid retrospektsioon. Päris nii see muidugi pole. Retrospektsiooniga on meil tõepoolest tegemist neil puhkudel, kui me reprodutseerime oma üleelamise, see aga leiab aset ka siis, kui me, olgu kas või ainult hetkeks, lülime tähelepanu ümber psüühilise tegevuse objektilt subjektile, s. o. üleelamisele enesele. Kuid teadvuses võib valitseda ka teistsugune psüühilise tegevuse pilt — üleelamine ja selle samaaegne analüüs.

On alust arvata, et peaaegu poolkerade kooses kulgevad üheaegselt ja paralleelselt kaks kõrgema närvitegevuse protsessi: üks neist on seotud mõjuva objekti peegeldumisega kujundi, mõtte või üleelamise vormis, teine aga — esimese protsessi analüüsimise, hindamise ja korrigeerimisega. Teine närvitegevuse talitus ongi nähtavasti see, mida I. Pavlov nimetas valvekeskuseks, mis teostab valvefunktsiooni nii une kui ka ärkveloleku ajal. Subjektiivses, psühholoogilises mõttes on see see, mida me tähistame terminiga «mina». Selles «minas» peegelduvad pidevalt need protsessid, mis toimuvad koore kõikides osades. Teiste sõnadega on «mina» inimese psüühilistes tegevustes üheaegselt nii jälgivaks kui ka korraldusi andvaks mehhanismiks.

Kõigile on teada, et isegi see tegevus, mis on viidud täiuseni, toimub automaatselt ning näib kulgevat väljaspool teadvust ja seda arvestamata, on tegelikult pideva kontrolli all. Seda tõendavad korrigeerimise faktid ootamatult ilmnevate vigade puhul. Nii peatab kogunud kuduja silmapilkselt töö mahaläinud silma ülesvõtmiseks.

Indiviidid võivad oma psüühika osas vaatlusi teha erineva efektiivsusega, sõltuvalt nende oskustest ja vilumusest.

Tähelepanuväärne enesevaatluse võime oli L. Tolstoil.

Pidev harjutamine enesevaatluses, oma psüühiliste protsesside ja seisundite peen analüüs võimaldas L. Tolstoil täiuslikult ning realistlikult kirjeldada erinevate inimeste psüühikat, kirjutas N. Tšernõševski. Ta märgib, et see, «kes pole tundma õppinud inimest iseendas, ei jõua kunagi inimeste sügava mõistmiseni»²⁶.

Väga tähtsaks pidas enesekasvatust A. Herzen. Ta kirjutas pojale: «Toetu oma elus tõsistele huvidele, püsivale tööle ning jälgi iseennast nagu naturalist ja meedik ning püüa mõistusega parandada seda, mis on hooletusse jäänud...»²⁷ Edasi jätkab ta: «Tahaksin väga sinus õhutada tõelist vaatlemise ja analüüsimise vaimu.»²⁸ Oskus end jälgida kergendab enesekontrolli, mis on vajalik enesekasvatuse plaani elluviimiseks.

Vahendatud enesetunnetamine toimub oma tegevuse tulemuste analüüsimise teel. Analüüsides ja hinnates oma saavutusi mingil alal ning arvesse võttes neile kulutatud aega ja jõudu, on võimalik kindlaks määrata oma võimete tase. Hinnates oma käitumist ühiskonnas, on meil võimalik tundma õppida oma isiksuse kõlbelis-psühholoogilisi iseärasusi.

Väga tähtis enese vahendatud tundmaõppimisel on uurida ka ümbritsevate inimeste suhtumist antud indiviidi. Lähedaste inimeste ja kaaslaste objektiivsed hinnangud aitavad ennast sügavamini mõista.

«Enesetunnetamise käigus õpime end tundma teataval kindlal objektiivsuse tasemel, alustades välisest ja liikudes sisemise suunas. Niisugune tundmaõppimine on võimatu siis, kui inimene on ühiskonnast isoleeritud, sest enesetunnetamine saab toimuda vaid teiste inimestega kontaktis olles.»²⁹ Väga oluline on võrrelda enesehinnangut isiklike omaduste kohta hinnangutega, mida neile annavad teised inimesed. See võimaldab välja selgitada oma eneseteadvuse taset ning enese üle- või alahindamise astet.

Mida laiemad on inimese suhtlemisring ning tema siledmed teiste inimestega, seda suuremad on tema võimalused

²⁶ Н. Г. Чернышевский, Полн. собр. соч., т. III, М., ГИХЛ, 1947, стр. 426.

²⁷ А. И. Герцен, Письмо к А. А. Герцену, «Литературное наследство», т. 64, М., изд. АН СССР, 1958, стр. 565.

²⁸ Sealsamas, lk. 572.

²⁹ Дж. Б. Фурст, Невротик. Его среда и внутренний мир, М., изд. иностр. лит., 1957, стр. 117.

oma iseloomu positiivsete ja negatiivsete joonte võrdlemiseks ja tundmaõppimiseks. A. Aret märgib täiesti õigesti, et indiviid võib ennast võrrelda ka kirjanduslike kangelas- tega. Lõpuks saab ta ennast võrrelda ideaaliga ning selle juures tähele panna, missugused omadused tal endal puu- duvad ning milliseid jooni ta peaks endas kujundama.

Enesetunnetamise edukus sõltub reast põhjustest. Kõige- pealt sõltub see teadmiste tasemest inimese kohta üldse, eriti aga isiksuse psühholoogia tundmisest. On enesest- mõistetav, et kui inimesel on ettekujutus põhilistest psü- hilistest protsessidest, seisunditest ja omadustest, nende- tekkimisest ning arenemisest, siis on tal kergem orientee- ruda oma sisemaailmas.

Seega on enese kui isiksuse tundmaõppimisel esmajärgu- line tähtsus kõrgema närvitegevuse füsioloogia ja psühho- loogia tundmisel. Vähem tähtis pole ka tutvumine ilu- kirjandusega, kus kujundlikus vormis esitatakse erinevaid karaktereid nende arenemises. Ent miski ei asenda enese tundmaõppimist tegevuses, suhetes kaasinimestega. Enese- tunnetamise efekt sõltub ka inimese üldistest seisukohta- dest elu suhtes ning eriti nõudlikkusest enese vastu.

See inimene, kes ennast ülehindab ja samal ajal pole enese suhtes nõudlik, ei tavatse oma seisundeid ega või- malusi analüüsida ning kõrvutada neid oma tegutsemise ja käitumise tulemustega ühiskonnas. Niisugune inimene on enesega rahul. Halvasti mõjub enesekasvatusele ka oma isiksuse alahindamine. Sel juhul ülehindab inimene oma puudusi ning näeb kõiges iseenda piiratuse ja võimetuse pitsorit. Niisugune tegelikkusega mitteadekvaatne enese- tunnetus nõrgendab inimest ning võib mõnikord viia valele järeldusele, et ei olda suuteline mitte millekski, sealhulgas ka enesekasvatamiseks. See inimene aga, kes on enese suhtes nõudlik, püüab selgusele jõuda oma iseloomuoma- dustes, ning teades oma positiivseid külgi, kritiseerib otsus- tavalt oma puudusi ja püüab samal ajal ka nende põhjusi välja selgitada.

Enesetunnetamine areneb koos vanusega. Koolieelses eas mõtleb laps veel vähe oma iseloomuomaduste üle ning neile antav hinnang kujutab endast vaid ümbritsevate ini- meste poolt antud hinnangute projektsiooni. «Kõige huvi- tavam nähtus lapse jaoks,» kirjutab N. Krupskaja, «on teine inimene. Sellel arenguperioodil on eriti märgatav matkimine, mis sageli pole midagi muud kui loomingu

omapärane vorm, võõraste mõtete ja tunnete ümberkehas-
tamine.»³⁰ Seoses suhtlemise ja tegutsemise sfääri laiene-
misega ning intellektuaalsete jõudude kasvamisega süve-
neb ja avardub ka enesetunnetamine.

Alklassides suhtub õpilane isiklike omaduste hinda-
misse juba märksa diferentseeritumalt, ta märkab juba
seda, mis on temas head ja halba. Sellele aitavad kaasa õpe-
tajapoolsed erinevad hinnangud nii õpilase õppimisele kui
ka käitumisele. Kuid nagu uurimused näitavad, ühtib õpi-
lase enesehinnang selles vanuses enamikul juhtudel peda-
googi hinnanguga. Selgub, et neil üksikuil juhtudel, kui
kokkulangevus puudub, on tegemist kas lapse liigse kiitmi-
sega vanemate poolt, või vastupidi, tema positiivsete oma-
duste alahindamisega ümbritsevate inimeste poolt.

Murdeas nähakse enesetunnetamises enesekasvatuse
väga olulist tegurit. N. Krupskaja märgib, et murdeea hili-
semal astmel toimub omandatud muljete «... süvendamine,
ümbertöötamine ja süstematiseerimine. See on õppimise
periood. Noormees ja neiu õpivad tundma iseennast...»³¹

Siinjuures peab märkima, et kui nooremas koolieas hin-
davad lapsed iseennast peamiselt õppetöö edukuse ja
omandatud teadmiste osas ning vähemal määral on alu-
seks käitumine kollektiivis, siis murdeeaalised hindavad
endas kõigepealt võimet julgelt ja iseseisvalt tegutseda,
neid veetlevad kõige rohkem isiksuse tahtelised omadused.

Noorukieas püüab indiviid selgusele jõuda selles, milline
on tema koht elus, anda hinnangut oma vaimsetele võime-
tele ja kõlbelistele omadustele ning sel alusel kindlaks
määrata plaan edaspidiseks eluks, sealhulgas ka enesekas-
vatamiseks.

Enesetunnetus saab teoks mitte niivõrd passiivse sise-
kaemuse, kui aktiivse tegutsemise protsessis. Igasugune
tegevus, eriti õppetöö, esitab tegija vaimsete ja tahtelis-
emotsionaalsete omaduste osas teatud nõudmisi. Õppimine
esitab teatud nõudeid kõigepealt tunnetusprotsessidele
(mälu, arukus, taiplikkus, kujutusvõime, mõtlemise paind-
likkus), aga ka tahtelistele omadustele (tähelepanu suuna-
mine, tundmuste reguleerimine jne.). On täiesti loomulik,
et õppimise käigus laps õpib praktiliselt tundma oma psü-
hilist tegevust, nagu taju, mälu, mõtlemisvõime ja kujut-

³⁰ Н. К. Крупская, Пед. соч., т. 2, М., изд. АПН РСФСР, 1958,
стр. 12.

³¹ Sealsamas, lk. 13.

lus, emotsioonid ja tahtelised protsessid jne. Raskused, millega teadmiste omandamise ja rakendamise käigus kokku puututakse, aitavad luua selge pildi oma vaimse tegevuse ühest või teisest puudujäägist (halb mälu, analüütilise mõtlemisvõime vähenenud areng, oskamatus teadmisi üldistada või konkretiseerida). Ja vastupidi, edusammud, eriti kui nad on väljapaistvad, annavad tunnistust võimete olemasolust.

Eriline tähtsus enesetunnetamise seisukohalt on ühiskondlikul tegevusel. Selle käigus õpitakse tundma oma seltsivust, algatus- ja organiseerimisvõimet, aga ka teatud kõlbelsi ning tahtelis-emotsionaalseid omadusi, nagu peenetundelisus ja tähelepanelikkus, otsustusvõime ja visadus. Ühiskondliku tegevuse kaudu avastab õpilane sageli oma isiksuse need puudujäägid, mis takistavad antud alal edu saavutamist.

Inimene õpib ennast tundma ka töös. Tööprotsessis ta nagu katsetab ennast igas suhtes: kontrollib oma teadmiste, oskuste ja vilumuste vastavust töö nõuetele, õpib tundma oma füüsilisi jõude ja osavust, tüpoloogilisi iseärasusi ning tahtelis-moraalseid omadusi (oskust töötada koos teistega, abivalmidust, vastupidavust, püsivust) jms.

Enesetunnetamine määrab kindlaks isiksuse suhtumise oma positiivsetesse ja negatiivsetesse omadustesse. Ainult kriitiline suhtumine endasse ning usk oma jõududesse loovad eelduse enesekasvatamiseks ning selles positiivsete tulemuste saavutamiseks.

Enesetunnetamise käigus on väga tähtis enesevaatluse ja eneseanalüüsi tulemuste fikseerimine päevikus. See annab võimaluse võrrelda oma meeolusid ja mõtteid, mis tekivad nii analoogilistes kui ka erinevates elusituatsioonides või mitmesuguste hingeliste seisundite puhul, ning sellega ühtlasi kindlaks määrata oma tüüpilised psüühilised iseärasused. Nende sissekannete põhjal on võimalik ennast objektiivsemalt hinnata ning kavandada reaalsemat enesekasvatuse plaani.

Paljud kannavad päevikusse ka lähimad enesekasvatuse ülesanded, mis tulenevad oma käitumisele antud hinnangust.

Huvipakkuv on kahtlemata L. Tolstoi päevik, mida ta pidas peaaegu kogu oma teadliku elu jooksul. Päeviku alguses tegi ta kindlaks märkmete tegemise eesmärgi: «Nüüd, kus ma tegelen oma võimete arendamisega, on mul

päeviku abil võimalik hinnata selle arendamise käiku.»³² Edasi määrab ta kindlaks päeviku sisu: «Päevik peab sisaldama reeglite tabeli, samuti peab päevikus kajastuma minu edaspidine tegutsemine.»³³ Ja tõepoolest, L. Tolstoi formuleeris terve rea reegleid, millest ta juhindus töös endaga. Suur osa tema märkmetest on pühendatud oma käitumise analüüsimisele, puuduste väljaselgitamisele, aga ka enesekasvatuse ülesannete püstitamisele nii pikemaks ajaks kui ka lähemale perioodile. Esitame üksikuid katkendeid L. Tolstoi päevikust.

Kõigepealt reeglitest: «1) See, mis on vaja tingimata täita, täida kõigest hoolimata. 2) Mida teed, tee hästi. 3) Ära kunagi vaata raamatust, kui miski on ununenud, vaid püüa see meelde tuletada. 4) Rakenda alati oma mõistus täie pingega tööle.»³⁴

Näide eneseanalüüsist:

«Ma olen inetu, kohmakas, igav, ebadelikaatne, väljakannatamatu (intolérant) ja häbelik nagu laps. Olen peaaegu harimatu inimene. Selle, mida ma tean, olen kuidagi ise omandanud, katkendlikult, mõttetult ja sedagi nii vähe. — Ma olen taltsutamatu, otsustusvõimetu, püsimatu, rumal-upsakas ja äge nagu kõik inimesed, kellel puudub tugev iseloom. Ma pole vapper. Olen elus ebatäpne ja nii laisk, et logelemine on mulle saanud peaaegu võitmatuks harjumuseks. — Ma olen tark, kuid minu mõistust pole kunagi põhjalikult järele proovitud. Mul ei ole praktilist, seltskondlikku ega ka ärialast mõistust. Ma olen aus, s. t. armastan headust, mille armastamise olen kujundanud enesele harjumuseks ja kui ma sellest kõrvale kaldun, olen enda peale pahane ning heameelega pöördun tagasi headuse juurde. Kuid on asju, mida armastan rohkem kui headust — see on kuulsus.»³⁵

Oma isiksuse analüüsi tulemusena kavandab L. Tolstoi tegevusprogrammi: «Kõige tähtsamaks minu elus on vabandada kolmest pahest: iseloomu puudumine, kergesti ärrituvus ja laiskus.»³⁶

³² Л. Н. Толстой, Полн. собр. соч., т. 46, М.-Л., ГИХЛ, 1934, стр. 8—9.

³³ Sealsamas.

³⁴ Sealsamas, lk. 15.

³⁵ Л. Н. Толстой, Полн. собр. соч., т. 47, М.-Л., ГИХЛ, 1937, стр. 8—9.

³⁶ Sealsamas, lk. 22.

Lev Nikolajevitši päevikust leiame ka mitmeid hinnanguid enesekasvatuse tulemuste kohta. Näiteks järgmine: «Olen palju muutunud, kuid ma pole ikka veel saavutanud seda täiuslikkuse astet, milleni oleksin soovinud jõuda. — Ma ei täida alati enesele tehtud ettekirjutusi; see, mida teen, pole hästi tehtud, ma pole oma mälu viimistlenud. — Selle tarbeks kirjutan siia mõned reeglid...»³⁷ Teises kohas loeme: «Kuigi olen juba palju saavutanud sellest ajast alates, kui alustasin tööd endaga, pole ma veel ikka enesega küllaldaselt rahul. — Mida kaugemale jõuad ennast täiustades, seda rohkem leiad endas puudusi...»³⁸ Või: «Eilse päeva osas olen enesega täiesti rahul. Hakkan end juba kehaliselt valitsema, vaimu osas on seda veel vähe. — On vaja kannatust ja püüdlikkust ning olen veendunud, et saavutan kõik, mida soovin.»³⁹

Analüüsisime mõningaid vanemate klasside õpilaste päevikuid. Nendes sisaldub väga mitmesugune materjal: lennukad fraasid kirjandusteostest, luuletused, mis vastavad teatud hingelisele seisundile, arutlused elu mõttest ja oma kutsumusest, oma käitumise ja tegevuse ning vastastikuste suhete analüüs, mis on põhjustanud nii positiivseid kui ka negatiivseid läbielamusi, üksikud ülesanded enesekasvatamiseks jne. Väljavõtteid niisugusest päevikust esitame ühes teises töös.⁴⁰

Võib arvata, et taoliste päevikute kõrval on ka niisuguseid, mis on algusest lõpuni pühendatud oma iseloomu analüüsimisele ja selle arendamisele enesekasvatuse käigus. Selle näiteks esitame katkendeid X klassi õpilase Serjoža D. päevikust.

«12. V 1963. a. Kuulsin kusagil, et suur filosoof Kant olevat kunagi hüüatanud: «Ma räägin ainult seda, mida mõtlen, kuid ma ei räägi kõike, mida mõtlen.» Suurepärane! Ainult mulle meenusid need sõnad liiga hilja. Näiteks täna pillasin jälle mõtlematusi ja põhjustasin jälle ebameeldivusi. Miks ma ei suuda ennast pidurdada? Kõik kipub kohe välja tulema. Mida peab küll enesega peale hakkama? Küllap enne kui midagi välja öelda, tuleb

³⁷ Л. Н. Толстой, Полн. собр. соч., т. 46, М.-Л., ГИХЛ, 1934, стр. 15.

³⁸ Sealsamas, lk. 29.

³⁹ Sealsamas, lk. 29—30.

⁴⁰ А. Г. Ковалев, Воспитание нравственных чувств у школьников, Л., изд. «Знание», 1961.

hammustada keelde. Kui hammustan, järelikult on vaja enne mõelda ja alles siis öelda . . .

17. V 1963. a. Hammustamine aitab, hoian ennast vaos, kuigi, oi kuidas tahaksin rääkida. Olen ma siis tõesti keelepeksja?

25. V 1963. a. Täna ei pidanud vastu. Ägestusin ja unustasin keelde hammustada. Pahvatasin Volodjale palju ülearust ja solvavat näkku. Pärast hakkas eneselgi häbi. On tarvis ennast karistada. Tunnetan alati eneses headust ja soovi kaaslast abistada, ma pole kade, soovin kõikidele ainult head. Nähtavasti on mul kaks nõrkust, võib-olla isegi kolm: 1) soov välja öelda kõik, mida inimesest tean ja arvan, sealjuures halba kavatsemata; 2) äkilisus ja jämedus, kui olen vihane; 3) liigne järeleandlikkus tungivatele palvetele. On vaja kasvatada tahtejõudu — see on peamine. Nähtavasti on vähe ainult keelde hammustamisest, on tarvis ka teisi abinõusid. Selle üle peab järele mõtlema ja raamatutest uurima.

28. VI 1963. a. Midagi mõistlikku pole teada saanud. Tundub, et kõikidel kangelastel on tahe juba loomupärane omadus. Sattunud vangi — ei reetnud nad kedagi, vaid eelistasid surma.

Pavel Kortšaginit on kujutatud erinevas vanuses, kuid alati on ta tugev ja julge. Krasnodonlased on julged ja mehised, neile on kõhklemine võõras. Niina Petrovna räägib, et igaüks võib oma tahtejõudu arendada. Aga kuidas seda teha, seda ei tea keegi. Proovin nii: iga päev panen kirja selle, mida olen saavutanud võitluses oma kolme pahega. Igal hommikul hakkab tõusma kell seitse, see on raske, sest on koolivaheaeg ja hommikul tahaks magada, kuid on vaja. Kui ma vastu ei pea, siis tähendab see seda, et ma ei saavuta midagi. Hakkab hommikuti võimlema. Lisaks sellele õpin iga päev selgeks kümme ingliskeelset sõna . . .»

Edaspidised märkused jutustavad sellest, et vähehaaval saavutas noormees edu nii enese kontrollimisel kui ka oma emotsioonide ohjeldamisel. Tal oli ka nurjumisi, kuid need ei suutnud kõigutada tema veendumust, et edu on saavutatav, sest kogemused tõendasid, et süstemaatiliselt enesega töötades võib paljugi korda saata.

Võib-ko

Aktiivne tegutsemine kui eduka enesekasvatuse eeldus ja tingimus

See inimene, kes midagi ei tee, tunneb enesekasvatuse järele vaevalt vajadust. See on igati mõistetav, sest ainult tegutsedes puutub inimene kokku raskustega ning hakkab nägema oma puudusi, mis vajavad kõrvaldamist, kui ta tahab hästi õppida ja töötada.

Juba lapse mängude järgi võivad ümbritsevad inimesed näha, milline laps on; õppetöö käigus selgub ka lapsele endale, missugune ta on. Töö on põhiline kriteerium inimese kõlbluse, aga ka teadmiste ja oskuste taseme hindamisel.

Inimese aktiivsel tegutsemisel on suur tähtsus nii enesetunnetamises, millest rääkisime eespool, kui ka töös iseendaga.

Need omadused, mida projekteerib õpetaja või määrab kindlaks õpilane ise enesekasvatamisega tegelema hakates, saavad kujuneda ainult süstemaatilises õppetöös, ühiskondlikus tegevuses ning töös. Rääkides õpilase tegutsemisest, peame silmas tema õppimist, ühiskondlikku tegevust ning tööd. On vaja, et õpetaja need põhilised tegevusliigid omavahel seostaks ning rakendaks igas õpilases mitmekülgse ja tervikliku iseloomu väljakujundamise teenistusse.

Õpilase tegevuse organiseerimisel tuleb tingimata tagada: 1) tegevuse sügavalt ühiskondlik suunitlus ja teadlik suhtumine oma ülesannetesse; 2) loov suhtumine töösse; 3) töövõime; 4) tegevuse plaanipärasus; 5) positiivne emotsionaalne suhtumine tegevusse; 6) oskus ületada ettetulevaid raskusi ja takistusi.

Nõukogude kool kasvatab isiksuses üheaegselt nii kommunistlikku suunitlust kui ka aktiivsust. Kommunistlikud ideed saavad isiksuse iseloomu koostisosaks ning määravad selle suunitluse ainult siis, kui nad realiseeruvad tema käitumises, s. t. avalduvad inimese tegelikus suhtumises teistesse inimestesse ja oma kohustustesse, siis, kui nad on kinnitatud tegudega. Samal ajal, märkis A. Makarenko, kujuneb igasugune tegevus, kui sellega ei kaasne kommunistlik selgitustöö, lihtsalt füüsiliste või vaimsete jõudude kulutamiseks, tööks, millel pole kasvatuslikus mõttes tähendust.

Seepärast tuleb meil siis, kui me organiseerime õpilaste õppetööd, ühiskondlikku tegevust või anname neile töö-

alaseid ülesandeid, nad juhtida arusaamisele sellest, et nende tegevusel on ühiskondlik tähtsus, et nad täidavad oma kohust kollektiivi ees, kaitsevad selle au, võtavad osa ühisest üritusest ning võitlevad kollektiivi huvide elluviimise eest. Oma ajaloolises kõnes komsomoli III kongressil rõhutas V. I. Lenin just selle seisukoha tähtsust. Ta ütles: «Olla noorsooühingu liige tähendab toimida nõnda, et anda oma tööjõud, oma energia ühise töö kasuks. Selles seisnebki kommunistlik kasvatus.»⁴¹

Huvide ühtsuse mõistmine ja püüd võimalikult hästi täita kollektiivi poolt antud ülesandeid kujuneb nii õppetöö käigus kui ka kogu koolikollektiivis viibimise kestel. Iga õpilane peaks tundma kollektiivi ees vastutust oma õppimise ja ühiskondliku tegevuse eest. Omal ajal korraldasime me töö Simferopoli 11. ja 14. keskkooli üheksandates klassides selliselt, et õpilased andsid klassi- ja komsomolikoosolekutel perioodiliselt aru oma õppimisest ja ühiskondlikust tegevusest. Peale selle esitas klassivanem või keegi aktiivi liikmetest klassi juuresolekul kogu klassi nimel aruande lastevanemate koosolekul. Aruandja rääkis edusammudest ja puudujääkidest, jutustas sellest, mida klass on otsustanud teha, et paraneks distsipliin ja õppeedukus. Ning igaüks mõistis, et õppimine pole mitte ainult tema isiklik asi, vaid ka kogu kollektiivi üritus ning et õppimise kvaliteedi eest kannab ta vastutust nii klassi, komsomoliorganisatsiooni kui ka klassi lastevanemate ees. Niisamuti tundis igaüks, et tema eest vastutab kollektiiv, kelle au ta peab kalliks pidama.

Kollektiiv kontrollis oma organite kaudu pidevalt kõigi oma liikmete tegevust ning kõrgendas järk-järgult neile esitatavaid nõudmisi. Tänu tegevuse niisugusele organiseerimisele saavutasime nendes klassides 100%-lise õppeedukuse ning kasvatasime ühtlasi kollektiivsustunnet ja vastutavat suhtumist oma kohustustesse.

Nii õppetöö kui ka ühiskondlik tegevus peab olema organiseeritud kui loov tegevus. See tähendab, et õpilane peab olema võimalust mööda iseseisev ja algatusvõimeline nii õppeülesannete lahendamisel kui ka ühiskondlikus tegevuses. Selleks on tarvis, esiteks, äratada temas huvi õppimise vastu, mis on saavutatav peasjalikult oskusliku õpetamisega, ning teiseks, õpetada õpilast iseseisvalt õppima,

⁴¹ V. I. L e n i n, Noorsooühingute ülesanded, Tallinn, 1951, lk. 20.

milleks on vaja kujundada oskust iseseisvalt raamatuga töötada ning harjumust küsimusi püstitada ja uusi ülesandeid lahendada.

Igasugune tegevus peab tegijalt nõudma teatavat jõupingutust. Kuid siin tuleb vältida äärmust, kus ühel juhul õpilased harjuvad õppimises ja ühiskondlikus töös nägema midagi mängusarnast, nad ei õpi oma võimete kohaselt ning suhtuvad oma ülesannetesse kergemeelselt; teisel juhul on aga tegemist kõikide jõudude maksimaalse pingutamisega, mille puhul õpilane pidevalt tunneb, et iga järgnev raskus viib ta kokkuvarisemisele, et tal ei jätku jõudu alustatu lõpuleviimiseks, mis omakorda on närvilisuse ning äärmisel juhul isegi närvivapustuse põhjuseks. Siit järeldub, et õpilase tegevuses peab rangelt arvestama nii õpilase aja- ja jõukulu kui ka individuaalseid iseärasusi.

Ülesanded peavad olema jõukohased, samal ajal aga nõudma ka teatavaid jõupingutusi, milleta pole võimalik kasvatada meie õpilastes tõsist ja kohusetundlikku suhtumist töösse ning kujundada neis võimet tahtepingutusteks, mis on hädavajalikud elus esinevate raskuste ja takistuste ületamiseks.

Ülesannete keerukus peab järk-järgult kasvama, sest siis ei nõrgene tegevuse pinge, toonus. Ainult sel juhul areneb ja tugevneb õpilase tahe, tema võime lahendada raskeid ülesandeid. Selline jõukohane treening tugevdab närvisüsteemi, selle toonust ning võimaldab ühtlasi indiviidil olla töös maksimaalselt aktiivne ja väsimatu.

Siit järeldub, et õpetaja peab, esiteks — hästi tundma õpilase jõudu ja võimalusi, teiseks — tundma iga õpilase tööstiili, kolmandaks — järjekindlalt nõudma, et ülesanded ja muud kohustused oleksid mitte ainult täidetud, vaid ka hästi täidetud; kujundama õpilastes korralikkust ja täpsust ning võimet ennast pingutada.

Õpetajapoolseid nõudmisi peavad täiendama kollektiivi nõudmised. Kui ülesannete täitmine on ühiskondlikult tähtis, kujuneb vastutustunne kollektiivi ees, mis on esimene tingimus selleks, et tekiks nõudlikkus enese suhtes ja püüd töötada võimalikult rohkem ning võimalikult paremini.

Süsteemaatilisi jõupingutusi ja oma jõudude õiget jaotamist võime kohata nende inimeste juures, kellel on välja kujunenud kindel dünaamiline stereotüüp. Ometi töötavad mõned inimesed puhanguliselt ning kulutavad

lühikese aja jooksul maksimumi oma energiast, pärast seda aga on täiesti tegutsemisvõimetud. Seepärast omandabki kasvatuslikus mõttes erilise tähenduse tööstiil.

Õige tööstiili olemasolu korral õpitakse oma jõude jaotama ühtlaselt nii tegevuse alguses kui lõpus. Tööstiil — see on oskus jaotada aega tööks ja puhkamiseks. Tööstiil — see on oskus organiseerida oma tegevust, kindlaks määrata probleemide lahendamise ja ülesannete täitmise järjekorda. Tööstiil — see on inimese organiseerituse näitaja, tema iseloomu tähtsaim komponent.

Õpetajad ja lapsevanemad peaksid pidevalt hoolitsema selle eest, et õpilasel kujuneks välja kindel tööstiil. Õpilasele tuleb selgitada, et erineva keerukusega ülesannete puhul tuleb alustada raskemate ülesannete lahendamisest ja alles siis üle minna kergemate juurde, sest ainult nii jätkub jõudu kõikide ülesannete jaoks.

Vanemate õpilaste tööstiili uurimise katse näitas, et parimad õpilased alustavad harilikult raskemate ülesannete lahendamisest, nõrgad ja laisad õpilased aga alustavad kergematest ülesannetest ning siis, kui nad jõuavad rasketeni, ei jätku neil enam energiat ja kannatlikkust nende täitmiseks. Peab siiski märkima, et leidub ka selliseid õpilasi, kes vajavad «hoovõtu» ehk töösse sisseelamise perioodi. Kui nad alustavad raskematest ülesannetest, siis ei ole nad nende lahendamiseks veel valmis ning raiskavad mõnikord tarbetult aega ja jõudu, samal ajal kui nad võiksid edukalt lahendada kergemaid ülesandeid. Võib-olla peaksid niisugused õpilased alustama kergematest ja lõpetama töö raskemate ülesannete täitmisega. Järelikult peab ka tööstiili väljakujundamisel arvestama õpilaste individuaalseid iseärasusi, närvisüsteemi tüüpi ja temperamenti.

Tööstiili väljakujundamisel on väga tähtis õpilasi tutvustada sellega, kuidas töötada raamatuga ja koguda materjale. Teatavasti kasutavad vanemate klasside õpilased oma teadmiste süvendamiseks täiendavat kirjandust ning neid on tarvis õpetada seda tegema. See on vajalik ka nende edaspidiste õpingute huvides. Paljud esimeste kursuste üliõpilased, kes pole keskkoolis omandanud vajalikke oskusi iseseisvaks tööks raamatuga, kogevad õppetöös suuri raskusi. Maksimaalse energia ja ajakuluga saavutavad nad minimaalse efekti, mis saab jõuetustunde, närvilisuse ja meelegeite põhjuseks ning võib viia mõttele, et ei oldagi võimelised õppima kõrgemas koolis ning et sellest on vaja

loobuda. Seepärast on hädavajalik, et koolis õpetataks õpilasi iseseisvalt töötama.

Tahe ja kindel iseloom kujunevad ning karastuvad raskuste ja takistuste ületamise käigus. A. Makarenko ütles, et inimest pole võimalik karastada, seadmata tema ette raskemaid ülesandeid. Muidugi ei pruugi raskusi spetsiaalselt otsida või neid kunstlikult tekitada. Õpilane leiab neid piisavalt elus, õppetöös ja oma ühiskondlikus tegevuses. Õpilase tähelepanu on vaja juhtida sellele, et iseloom tugevneb ja karastub ainult raskusi võites ning seepärast ei tohi ka nemad raskustest mööda hiilida, vaid peavad neid ületama. Et laste tahet selleks mobiliseerida, peab hästi teadma, missugused on õpilaste tüüpilised raskused. Ja lõpuks on vaja jälgida, kuidas raskusi ületatakse, ning aidata selleks vajalikku taktikat välja töötada.

Vanemad õpilased jõuavad ise arusaamisele, et iseloom karastub raskuste võitmises. Selle mõistmist soodustab nõukogude ilukirjanduse kangelaste kujude tundmaõppimine.

Paljud noorukid püüavad end karastada sellega, et käivad pakasega kergelt riides ning kasutavad mõnikord isegi selliseid riskantseid võtteid nagu kaljult merrehüppamine, valu kannatamine põletuse või torkehaavade puhul jne. Õpetaja peaks õpilastele selgitama, kuidas toimub iseloomu tõeline karastamine. Nii mõnigi õpilane on võimeline kaljult merre hüppama ja kätt tulle pistma, kuid ei suuda tavaliseks koolitunniks ette valmistuda ega seal tähelepanelikult õpetaja seletusi ning kaaslaste vastuseid kuulata.

Iseloom karastub igapäevase elu käigus. Õpilastele peab ütlema: «Kui sul ei jätku tahet tunnis tähelepanelik olla, siis treeni oma tahet just sellega, et püüa olla hästi tähelepanelik. Igapäevane tähelepanu treenimine tugevdab tahet ja karastab iseloomu. Kui sa oled laisk ja ei viitsi koduseid ülesandeid täita ning oled juba otsustanud selle töö teisele ajale edasi lükata, siis istu kiuste maha ja hakka tööga pihta. Kui sa iga päev saad oma laiskusest jagu, siis sellega karastadki oma tahet ning tugevdad iseloomu. Kui sind keegi püüab kõrvale juhtida, siis leia endas mehisust seltsimehele öelda, et sul on tegemist. Õpi täitma kohustusi igasugustes tingimustes. Treeni ennast selleks ja sa karastad oma iseloomu. Kui kollektiiv annab sulle ülesande, mis tundub raskevõitu olevat, siis ära kohku tagasi,

vaid võta ta vastu ja täida ausalt jne.» Järelikult on vaja töö korraldada nii, et õpilane igapäevases töös süstemaatilistelt treeniks oma tahet, tugevdaks iseloomu, ületaks sisemisi ja väliseid raskusi, mis alatasa tema ette kerkivad.

Tegevus on siis tulemusrikas, kui ta seostub hingelise erutusega ning pakub loomisrõõmu. Neil puhkudel muutub ta eluliseks vajaduseks: inimene otsib võimalust tegutsemiseks ning on tegutsedes õnnelik ja tunneb sellest naudingut. Võib-olla selles seisnebki tööarmastus, töö mõte.

Selleks et tegutsemine muutuks elu lahutamatuks vajaduseks, on vaja, esiteks, õpilastele lahti mõtestada tegutsemise motiivid ja eesmärgid, «perspektiivsed liinid» ehk «homsed rõõmud» ning teiseks, äratada huvi ühe või teise tegevuse vastu. Iga töö on raske niikaua, ütles M. Gorki, kuni tema vastu huvi ei tunta. Kui aga õnnestub huvi äratada, siis pakub töö sügavat rahuldust ja kujuneb elus õnne aluseks. Õppimise mõtte ja tähtsuse selgitamisega peame õpilases kujundama teadliku suhtumise sellesse tegevusse kui nende elu põhilisse kohustusse.

Raske on panna õpilast huvi tundma kõikide õppeainete vastu. Põhiliste huvisuundade väljaarendamisel, mis oleksid vastavuses õpilaste kalduvuste ja võimetega, ei tohi me unustada temas arendada ka vastutustunnet ning arusaamist oma kohustustest, samuti valmisolekut allutada vajaduse korral oma isiklikud huvid ühiskondlikele.

Suur tähtsus teadliku suhtumise kasvatamisel õppimisse ja töösse on ühiskondlikul arvamusel. Niisuguses koolikollektiivis, kus esikohale seatakse õppimine, kus õppimises saavutatud edu vaadeldakse kui kollektiivi, pioneeri, komnoore või üldse õpilase autunde avaldumise ja selle kaitsmisena, on õppetöö tulemusrikkam, seal tunneb iga õpilane suurt rahuldust, kui ta saavutab veelgi paremaid tulemusi.

Õppetöö osas väljakujunenud ühiskondlik arvamus peab sisaldama kahte momenti: nõudmist ja hinnangu andmist. Ilma nõudmiseta ei saa tegevus olla produktiivne, sest nõudmine ühiskondliku arvamuse vormina on õpilaste puhul esimene tingimus selle mõistmisel, et õppimine pole nende isiklik asi, vaid kollektiivi üritus, kelle ees nad kannavad vastutust. Kollektiivi poolt õpilase õppetööle antav hinnang on erakordselt tähtis ka tema tunnetusliku tegevuse intensiivistamise seisukohalt.

Õpilase õppetööle hinnangut andes peab kollektiivtundma õppima ka tema elutingimusi. Mõnikord on õpilase raskused ühes või teises aines tingitud puudumistest või nõrgast ettevalmistusest eelmistes klassides, oskamatusest töötada või isegi tema psüühilise laadi iseärasustest; teatud juhtudel tulenevad raskused õpilase laiskusest. Kui esimesel juhul viib karm hukkamõist kollektiivi poolt õpilase meelegeiteni ning alaväärsustunde süvenemisele, tuues seega kaasa negatiivseid tagajärgi, siis teisel juhul on hukkamõist vägagi kasulik ning see peab olema piisavalt karm, et sundida õpilast olukorra ülejärele mõtlema ning muutma oma käitumist ja suhtumist õppimisse.

Range nõudlikkus peab samal ajal olema optimistlik, edule lootev. M. I. Kalinin rõhutas korduvalt, et mitte ainult lastesse, vaid ka täiskasvanutesse tuleb suhtuda usalduse ja austusega, sisendades neisse mõtet, et nad on märksa rohkemaks suutelised. Pöördudes rindevõitlejatest agitaatorite poole, ütles ta: «Inimestesse ei tohi suhtuda halvustavalt. Räägitagu pealegi võitleja kohta: «Ta on juhm, ta ei tea midagi,» teie aga öelge: «Teame neid juhme, vaadake aga, missugune võitleja temast saab. Te olete juba rindel olnud, küllap saab temagi niisuguseks.» Kui te inimesi nõnda kohtlete, siis suhtuvad nad teisse austusega.»⁴²

Õpilaste teadmiste ja käitumise õpetajapoolsel hindamisel peab juhinduma põhimõttest, mille püstitas A. Makarenko: «Võimalikult palju nõudlikkust inimese suhtes ning ühtlasi võimalikult palju austust tema vastu.»

Vanemad õpilased on eriti tundlikud oma tegevuse hindamise suhtes. Nad näevad selles nii nendesse suhtumist kui ka õigluse avaldumist. Suhetes vanemate klasside õpilastega peab seda arvestama.

Eespool oli juttu peaaegjalikult õpilaste õppimise organiseerimisest, kuid tingimata on vaja peatuda ka ühiskondlikul aktiivsusel, millel on esmajärguline tähtsus iseloomu kujundamisel. Selleks et ühiskondlikku tegevust kasvata-
mise huvides maksimaalselt rakendada, on vaja teda organiseerida ja organiseerida nii, et iga töö või ülesande puhul oleks õpilane teadlik selle ühiskondlikust tähendusest ning näeks selles kollektiivi poolt antud kohustust.

⁴² M. I. Kalinin, Kommunistlikust kasvatuses, Tallinn, 1947, lk. 175.

Tegevuse edukuse vältimatu tingimus on ka õpilaste võimaluste, huvide ja kalduvuste ning isegi sõprussidemete arvestamine. Ja lõpuks kõige tähtsam — oskuslik kokkuvõtete tegemine tööst.

Ühiskondliku tegevuse hoogustamise kõige suuremaks stiimuliks nii kooli kui ka klassi ulatuses on selle tegevuse suhtes väljakujunenud ühiskondlik arvamus: õpetajate ja õpilaskollektiivi positiivne arvamus, millest omakorda sõltub iga kollektiiviliikme arvamus.

Meile näib, et kollektiivi juhtimises on vaja rakendada vahetatavuse põhimõtet. Ei tohi lubada, et lastekollektiivis kujuneks välja mingite alaliste, vahetamisele mittekuuluvate juhtide seisus, sest see mõjub kahjulikult juhtidele enestele, eriti aga ülejäänud õpilastele. Esimesed võivad muutuda upsakaks ning uhkustada sellega, et nad on asendamatud ja ilma nendeta pole võimalik midagi ära teha, nad võivad muutuda, nagu väljendas A. Makarenko, «pehkivaks aktiiviks», teistel aga puuduvad võimalused oma jõudu proovida ja ilmutada ning omandada juhtimisoskusi. Kus on tegemist majandus- või administratiivse aparaadiga, seal on olukord teine, sest seal on täiskasvanud inimesed, kellel on teatud kogemused olemas, ning ka uutele inimestele pole tee juhtivatele ametikohtadele suletud. Koolis peavad aga kõik kõike õppima, järelikult peavad õpetajad koolisest ühiskondlikku tegevust käsitlema kui omamoodi «õppetööd», mis aitab kaasa kollektiivse elu ja töö vilumuste kujunemisele ning mille käigus igaüks omandab oskuse juhtida ja olla juhitud.

Selles mõttes on huvipakkuv A. Makarenko tegevus, milles näeme püüdu koolitada iga kolonisti ka juhtimise ja organiseerimise alal. Anton Semjonovitš kirjutas: «Komandöride nõukogu püüdis alati lasta koondsalgal komandöri koormat läbi teha kõigil kolonistidel peale kõige saamatumate. See oli õiglane, sest koondsalgal juhtimine oli seotud väga suure vastutuse ja murega. Säärase süsteemi tõttu võttis enamik koloniste osa mitte ainult tööfunktsioonidest, vaid ka organisaatorlikest funktsioonidest. See oli väga tähtis ja oli nimelt see, mis on vaja kommunistlikuks kasvatamiseks.»⁴³

Seepärast peab ühiskondlikku tegevusse lülitama kõik, sealhulgas ka nõrgalt edasijõudvad õpilased. Mõned kas-

⁴³ A. Makarenko, Pedagoogiline poem, Tallinn, 1967, lk. 204.

vatajad (eriti lapsevanemad) arvavad, et ühiskondlik tegevus on koormav ja mõjub õppimisele kahjulikult. Nii see siiski pole. On muidugi juhtumeid, kus liigne innustumine ühiskondlikest ülesannetest mõjub negatiivselt õppekusele, kuid see juhtub põhiliselt siis, kui kollektiivis pole tähelepanu keskpunktis õppimine ning kui ühiskondlik tegevus pole suunatud õppetöö kvaliteedi tõstmisele.

Õppimise ja ühiskondliku töö kõrval, kus õpilaste aktiivsus leiab põhilise rakenduse, on õpilase tähtsaimaks tegutsemisalaks töö. Tööprotsessis on võimalik mitte üksnes ennast ja teisi paremini tundma õppida, vaid ka ennast täiustada, kujundada endas niisuguseid omadusi nagu kohusetundlik suhtumine tööülesannetesse, tööarmastus ja organiseeritus. Lülitudes järk-järgult üha keerulisematesse tööprotsessidesse, omandavad õpilased eluks vajalikke teadmisi ja oskusi.

Loomulikult on selles suhtes väga väärtuslikud mitmesugused tööd, mis õpilasele nii koolis kui ka kodus huvi pakuvad. Nendest igaühe osatähtsust pole meil võimalik siinjuures üksikasjalikult analüüsida, sest see on ulatuslik küsimus, mis vajab spetsiaalset käsitlemist.

Niisiis on aktiivne õppimine, töö ja ühiskondlik tegevus õpilasele mitte ainult oma (ka teiste inimeste) jõudude ja võimaluste tundmaõppimise põhiline tingimus, vaid ka vahend sotsiaalselt täisväärtusliku, mitmekülgse ja tervikliku isiksuse kujundamiseks, kellel sõnad ei lähe lahku tegudest. Tegutsemise käigus muutub subjekt nii enesele kui teistele tunnetuse objektiks, sest ainult sel teel on võimalik ennast objektiivselt hinnata ning saada teiste hinnangu osaliseks. Sellepärast tekibki vajadus enesekasvatamise järele ainult tegutsedes, eriti aga kokkupuutumisel raskuste ja takistustega, uute ülesannete ja nõudmistega; niisamuti on ka enesekasvatuse plaan realiseeritav ainult tegevuses, kasvataja vastavasisulisel juhendamisel.

Enesekasvatuse viisid

Enesekasvatuse programm ja juhised

Õpilase enesekasvatus vajab juhendamist õpetajate ja vanemate poolt. Et seda tööd juhtida, on vaja teada mitte üksi seda, kuidas õpilases esile kutsuda vajadust enesekasvatamiseks, vaid ka seda, kuidas enesega töötada. Seda on tarvilik teada, et õpilasele õigel ajal appi tulla ja vajalikke nõuandeid anda.

Igaüks, kes tahab end kasvatada, peab kindlalt teadma, mida ja kuidas kasvatada.

Vähe on sellest, kui püstitatakse üksnes enesega tehtava töö eesmärk, näiteks eesmärk kasvatada tahet, vaid on tarvis kavandada ka enesekasvatuse üksikasjaline programm, kus näidata, milliseid omadusi on vaja endas arendada, milliseid eneseavaldusi pidurdada, kuidas seda teha, missuguse süsteemi ja millise tegevuse kaudu.

L. Tolstoi näiteks, määranud kindlaks enesekasvatuse põhieesmärgi — oma isiksuse igakülgse arendamise —, kavandab sellele vastava eneseharimise programmi: «1) Omandada ülikooli lõpueksamiks vajaminev juriidiliste teaduste kursus; 2) omandada praktilise, osaliselt ka teoreetilise meditsiini kursus; 3) selgeks õppida prantsuse, vene, saksa, inglise, itaalia ja ladina keel; 4) uurida nii praktilist kui ka teoreetilist põllumajandust; 5) uurida ajalugu, geograafiat ja *statistikat*; 6) selgeks õppida matemaatika gümnaasiumikursuse ulatuses; 7) valmis kirjutada väitekiri; 8) saavutada keskmine tase muusikas ja kujutavas kunstis; 9) koostada juhised; 10) omandada

mõningaid teadmisi loodusteaduste valdkonnast; 11) koostada kirjalikud tööd kõikidest ainetest, mida hakkab õppima.»⁴⁴

Peale eneseharimise programmi, millel on esmajärguline tähtsus isiksuse igakülgisel arendamisel, kavandab L. Tolstoi ka oma isiksuse ümberkasvatamise programmi, millest oli juttu eespool.

Tutvudes murdealiste ja vanemate õpilaste päevikutega, võime neist leida kõige erinevamaid enesekasvatuse programme, sõltuvalt õpilaste vanusest, arengutasemest, huvidest ja tarvetest, iseloomu tunnetatud puudustest jms. Toome näitena mõned programmid.

Maria K., 5. kl. õpilane, kavandas järgmise enesekasvatuse programmi: 1) olla vastupidav, mitte kunagi ega mitte millegi ees taanduda; 2) muutuda õppetöös püsivaks ja visaks, selleks töötada keskendunult, täita korrapäraselt koduseid ülesandeid; pidada rangelt kinni enda poolt väljatöötatud režiimist; 3) olla mitte ainult hea, vaid väga hea turist; 4) mitte punastada poisikeste ees.

Veera P., 7. kl. õpilane, koostas sellise programmi: 1) kasvatada endas tahtejõudu; 2) kasvatada endas headust, olla peenetundeline, aidata kaaslasi, armastada inimesi; 3) arendada ennast kehaliselt, tegelda spordiga; 4) tõsta oma kultuuritaset — käia muuseumides, teatrites, rohkem lugeda.

Volodja K., 10. kl. õpilane, kavandab tööks endaga alljärgneva programmi: 1) püüda välja töötada mingisugune isiklik vaadete ja veendumuste süsteem, et sellest juhitudes teha iseseisvaid põhjendatud otsustusi ning avaldada isiklikku arvamust mitmesugustes küsimustes; 2) kasvatada endas püsivust ja suurt töövõimet; 3) omandada pidevalt praktilisi elukogemusi ja oskust inimesi mõista, et süveneda inimsuhetesse ja neid põhjalikult analüüsida; 4) jätkata kunsti tundmaõppimist, et kergesti ja põhjalikult osata hinnata erinevaid kunstiteoseid; 5) jagu saada mõningatest häirivatest omadustest — häbelikkusest ja argusest.

Volodja K. on õpetajate iseloomustuste ja meie vaatlusandmete järgi hästikasvatatud nooruk — aus, õiglane, peenetundeline. Kaasõpilaste hinnangute kohaselt on ta

⁴⁴ Л. Н. Толстой, Полн. собр. соч., т. 46, М.-Л., ГИХЛ, 1934, стр. 31.

hea seltsimees. Sealjuures on aga Volodjale iseloomulik pehmus, teatud järeleandlikkus, häbelikkus. Ta teab oma puudusi ja sellepärast kajastub tema programmis püüd kujundada endas vaadete süstemaatilisust ja kindlust, täielikku iseseisvust käitumises, julgust suhtlemises.

Enesekasvatuse edukus sõltub teatud määral programmi konkreetisusest. Kui enesearendamise suund on selles liiga üldiselt määratletud, siis on sellise programmi järgi raske töötada, tegevuskava koostada ja selle täitmist kontrollida. Enamikul juhtudel jäävad laia profiiliga head kavatsused realiseerimata.

Täitmise käigus enesekasvatuse programm täpsustub, detailiseerub, mõningatel juhtudel laieneb, mõningatel — kitseneb.

Arvestades õpilase individuaalseid iseärasusi, peavad õpetajad ja vanemad juhtima õpilasi nende puuduste mõistmisele, mis häirivad nende elu, õppimist ja töötamist kollektiivis, ning sel viisil aitama õpilasel konkreetset kavandada enesekasvatuse programmi. Arusaadavalt tuleb kõike seda teha suure taktitundega.

Kui programm on koostatud, kavandatakse üldised juhised, mis aitavad kaasa programmi üksikute punktide realiseerimisele. Enesekasvatuse juhised, mida rakendas L. Tolstoi, me juba esitasime.

Huvipakkuvad on ka K. Ušinski poolt kavandatud käitumisjuhised:

1. Täielik rahulikkus, äärmisel juhul väline.
2. Otsekoheus sõnades ja tegudes.
3. Läbimõeldud tegutsemine.
4. Otsustavus.
5. Ilma vajaduseta mitte rääkida ühtki sõna endast.
6. Mitte veeta aega mõttetult; teha seda, mida tahad, mitte seda, mis juhtub.
7. Raha kulutada ainult vajalikuks ja meeldivaks otsustarbeks, mitte kirgede rahuldamiseks.
8. Igal õhtul esitada ausameelne aruanne oma käitumisest.
9. Mitte kunagi kiidelda sellega, mis oli, ega ka sellega, mis on või tuleb.
10. Päevikut mitte kellelegi näidata.⁴⁵

⁴⁵ К. Д. Ушинский, Собр. соч., т. 11, М., изд. АПН РСФСР, 1952, стр. 27.

L. Sapožnikova, uurides murdealiste enesekasvatust, leidis neil väga mitmesuguseid juhiseid (L. Sapožnikova nimetab neid enesega töötamise viisideks). Tüüpilisemad neist olid järgmised: «Kõike on vaja teha südamega, sundida end õppima isegi siis, kui sõbrad mängivad jalgpalli.» «Kui mind palutakse täita mingisugune ülesanne (näiteks kujundada seinaleht), mul aga on soov õue minna, siis sundida ennast töötama.» «Panen käest huvitava raamatu, kui on vaja hakata tunde ette valmistama.» «Teha seda, mis vaja, aga mitte seda, mis meeldib.» «Alustanud mingit tööd, viia see lõpuni.»⁴⁶

Toodud näidetest selgub, et juhistes leidub nii see, mida tuleb kasvatada (otse või kaudselt väljaöelduna), kui ka see, kuidas kasvatada. Seepärast võib paljusid juhiseid nimetada programmjuhisteks.

Selliste juhiste väljatöötamine on väga oluline, sest nad määravad kindlaks murdealise või nooruki käitumise konkreetse mudeli ning tagavad kavandatud iseloomuomaduste kujunemise. Nende abil saab pidevalt võrrelda soovitud käitumist tegeliku käitumisega ning ühtlasi oma tegevust ja käitumist korrigeerida. Teiste sõnadega, juhised — see on meelespea, kuidas käituda ja tegutseda. Sellisel juhul on neil, P. Anohhini terminoloogia kohaselt, tegevuse aktseptori ehk võrdlemise ja kontrolli mehhanismi, küberneetilise terminoloogia järgi aga — käitumise programmi funktsioon.

Mõned õpilased jätavad kavandatud juhised meelde. Teised paigutavad need töökoha juurde seinale või klaasi alla lauale. Mõnikord peavad lapsevanemad ja õpetajad neid õpilasele meelde tuletama, eriti siis, kui ta käitumine on vastuolus juhiste sisuga.

Juhiste kavandamine tööks endaga ei kindlusta veel edu enesekasvatuses. Asi on selles, et väljakujunenud negatiivsed kiindumused, harjumused ja isegi hoiakud on sedavõrd konservatiivsed, et võivad viia nullini töötulemused uute suhtumiste ja harjumuste kasvatamisel.

Eespool oli juba juttu sellest, et enesekasvatamine põimub tihti ümberkasvatamisega, kus uus peab tekkima vana, hukkamõistetud ja väljajuuritud kohale. Suurimaks raskuseks enesekasvatamisel on laiskus, millega liituvad mitmesugused võetud kohustuste täitmist segavad kiusa-

⁴⁶ О. Г. Ковалев, Л. С. Сапожникова, Самовиховання учнів, Київ, 1964, стр. 36—37.

tused. Tihti annab õpilane enesele vande suhtuda tõsisemalt õppimisse ja töösse, aga laiskus on tugevam ning uus elu- ja töörütm jääbki kujunemata.

Võib juhtuda sedagi, et õpilane kõhkleb, millist elusuunda ja käitumisjoont valida.

Kõigil eeltoodud juhtudel toimuvad keerulised sisemised protsessid, tekivad konfliktid, võitlus mitmesuguste kalduvuste ja tendentside vahel.

Selleks et siseheitlus laheneks positiivses suunas, on vaja tunda teatud viise, kuidas ennast mõjustada ja arendada.

Nendeks põhiviisideks on veenmine, sisendamine ja harjutamine.

Eneseveenmine kui enesekasvatuse meetod

Veenmine on kasvatuse ja enesekasvatuse põhiline meetod. Selleks et õpilane loobuks teatud hoiakust või muudaks oma suhtumist millessegi, on vaja teda veenda, et tema seisukoht on ekslik, ning ühtlasi tõestada, et vastupidisele seisukohale asumine pakub nii talle enesele kui ka teistele uusi võimalusi eluks ja arenemiseks. Kui õpilane kahtleb, millist teed valida, siis peab ta ise analüüsima erinevaid seisukohti ning veenma ennast selles, et kasvataja poolt soovitatav seisukoht on tema ja kollektiivi jaoks tõepoolest kõige soodsam.

Eneseveenmine võib olla seotud nii oma tegude hukkamõistmisega kui ka uute suhete kinnistamisega.

Erinevalt teistest meetoditest, nagu sisendamine ja eriti harjutamine, nõuab eneseveenmine kui mõjustamise meetod aktiivset, mõnikord isegi pingsat mõttetööd. Veenmise eesmärgiks on tõestada teisele või iseenesele teatud seisukoha tõe vastavust, sooritatud teo või suhtumise õigsust, ehk vastupidi — omaksvõetud seisukoha ekslikkust ning selle kahjulikkust nii isikule enesele kui ka kollektiivile, mille liikmeks ta on.

Veenmisprotsess kujutab endast sageli avalikku või varjatud diskussiooni kahe või enama isiku vahel. Eneseveenmine — see on diskussioon iseenesega, väidete ja vastuväidete esitamine, nende vaagimine jne. Selleks et tõde jalule seada, on vaja võtta see endale oma käitumise ja tegutsemise juhtmõtteks.

Eneseveenmise abil võib ümber kujundada nii enese-teadvust, suhtumist mitmesugustesse nähtustesse kui ka oma tegelikku käitumist.

Teatavasti ei ole murdeeaalisel eluplaanid veel lõplikult kindlaks kujunenud. Temas toimub motiivide võitlus, kui on vaja valida kiusatusele allumise ja kohuse täitmise, huvitava ja ebahuvitava, kuid vajaliku tegevuse vahel. Samal ajal on murdeeaalise vaimne areng saavutanud juba niisuguse taseme, et ta on võimeline teatavates piirides juba iseseisvalt tõde otsima, järelikult ka eneseveenmist rakendama. Vajadus ennast milleski veenda tekib siis, kui tulevad ilmsiks vasturääkivused ning on vaja enesele midagi tõestada, samuti siis, kui on vaja lõplikult otsustada tegutsemise suuna küsimus ning vabaneda mitmesugustest kõrvalistest mõjustustest ja kahtlustest.

Kui näiteks õpetaja või lapsevanemad leiavad, et laps on musikaalne ning esitavad sellega seoses oma nõudmised, võib õpilane seista probleemi ees: kas maksab hakata muusikaga tegelema või mitte? Täiskasvanute argumentidele tuginedes veenab ta ennast, et see tegevus rikastab tema esteetilisi tundmusi, teadmisi, oskusi ja vilumusi ning ühtlasi isiksust tervikuna, see omakorda aga mõjustab tema asendit kollektiivis, ümbritsevate inimeste suhtumist temasse, s. t. tema autoriteeti. Teatavasti peab oma autoriteeti kalliks igaüks, eriti aga murdeeaaline, kes püüdleb selle poole, et teda tunnustataks nii eakaaslaste kui ka täiskasvanute poolt.

Ei maksa arvata, nagu oleks eneseveenmist vaja ainult enesekasvatuse esimesel etapil positiivsete tegevusmotiivide kinnistamiseks. Eneseveenmine on vajalik kogu enesega töötamise aja kestel, sest ka hiljem tekib raskusi ja kahtlusi, millest on vaja üle saada.

Oletame, et näitena toodud murdeeaaline suutis ennast veenda muusikaga tegelemise vajalikkuses ja asus tööle. Varsti aga mõistis ta, et muusikatunnid nõuavad väga suurt kannatlikkust ning nendes on väga palju musta tööd: nootide õppimine, heliredelite harjutamine jm., mis ei paku mingisugust esteetilist rahuldust. Näeme, ja seda tajub ka õpilane ise, et esialgne valmisolek hakkab nõrgenema, varem esitatud argumendid ei näigi enam nii kaalukad olevat.

Selleks et õpilane jätkaks tööd, on vaja täiendavaid argumente, mis kinnitaksid valmisolekut tegutsemiseks.

Antud juhul võib õpilane veenda ennast selles, et raskustest on vaja üle saada, et selle tegevuse käigus areneb ka tahtejõud. Nii mõjuvad muusikatunnid positiivselt ka tahtejõu ja inimese karakteri kujunemisele. Ning lõpuks peab ennast veenma ka selles, et muusika-alaste oskuste ja vilumuste kasvades väheneb musta töö osa ning suurenevad võimalused nautida muusikateoseid iseene se laitmatu esituses. Nii aitab täiendav eneseveenmine ületada raskusi, lõplikult vabaneda igasugustest kõhklustest ning ergutada õpilast tegutsema valitud suunas.

Eneseveenmine seostub sageli veenmisega väljastpoolt. Selline koosmõju võib kujuneda kahel viisil. Üks neist leiab aset siis, kui õpetaja või lapsevanem märkab õpilase kõhklusi ning veenab teda töö kallale asuma või alustatud jätkama, andes sellega ühtlasi õpilasele tõuke mõtisklemiseks ja eneseveenmiseks. Teisel juhul pöördub õpilane ise, kui tal puuduvad veendumuse kujunemiseks vajalikud argumendid, temale autoriteetsete vanemate inimeste või kaaslaste poole, paludes teatud seisukohti kinnitada või ümber lükata. Seejuures esitab ta koos probleemiga ka oma kõhklused ning poolt- ja vastuargumentid.

Mõnikord ei taha õpilane, et tema kavatsused saaksid teistele teatavaks (intiimsemat laadi küsimuste puhul või kui on tegemist teiste põhjustega, näiteks häbelikkusega). Sel juhul esitab ta küsimuse nii, et seal pole juttugi konkreetsest isikust, saadud vastus aga kinnitab tema üht või teist arvamust.

Suhteliselt lihtsamate küsimuste lahendamisel võib kasutada argumentide näitlikku vastandamist, mille puhul tehakse kindlaks poolt- ja vastuargumentide arvuline suhe. Selleks koostatakse järgmine tabel.

Nr.	argumendid «poolt»	punktide arv	Nr.	argumendid «vastu»	punktide arv
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
Kokku			Kokku		

Argumente võib hinnata kolmepallilises süsteemis. Kõige kaalukam argument saab näiteks 3 punkti. Selline hindamine on kahtlemata suuremal või väiksemal määral subjektiivne. Et ta muutuks objektiivsemaks, on argumentide hindamisel otstarbekohane kasutada ka teiste inimeste abi. Toodud tabel aitab põhjendusi süstematiseerida ja neid näitlikult kõrvutada ning ühtlasi vabaneda kõhklustest ja jõuda mingile kindlale veendumusele.

Autosugestioon enesekasvatuses

Autosugestioonil nagu sugestioonilgi on kindel koht kasvatuses ja enesekasvatuses.

Autosugestiooni all mõistetakse indiviidi poolt sellist enese mõjustamist sõna abil, mida ei takista enesekriitiline suhtumine. Autosugestioon põhineb sõna kui ärritaja spetsiifikal. Teatavasti on sõna nii mõtte, tundmuse kui ka tahte väljendajaks. Erinevalt teistest ärritajatest, nimelt esemelistest, on sõnal üldistav iseloom, see tähendab, et temas sisalduvad üldised ja olulised andmed tegelikkusest, ning seoses sellega mõjub sõna I. Pavlovi õpetuse kohaselt teatud tingimustel samuti nagu esemelinegi ärritaja, kutsudes esile samasuguseid reaktsioone, nagu esegi, mille tekitajaks sõna on.

Akadeemik K. Bõkov jälgis haiget, kellel oli mao mulgustumine. Ta avastas, et kui öelda sõna «liha», eritub haigel liha seedimiseks vajalik maomahl, sõna «leib» lausumisel aga eritub teise koostisega maomahl.

Sõna vahetust, otsesest mõjust on kõik teadlikud. Maitsva roa kirjeldamine kutsub, eriti nälginud inimesel, esile rikkaliku süljeerituse. Valetade, et koos toiduga on ära söödud ka midagi vastikut, võib põhjustada tõelist oksendamist. On teada juhused, kus noore arsti eksitused haiguse diagnoosimisel on patsiendi organismile olnud suure haigust tekitava toimega ning mõjunud rusuvalt tema psüühikale.

Taolisi näiteid on piisavalt, et veenduda sõna kui mõjustusvahendi jõus.

Vahetut mõjustamist sõna abil, mis ei kohta oma teel kriitikat või mingisugust teist vastumõju, nimetataksegi sugestiooniks. Autosugestiooni kui ravivat ja pedagoogi-

list tegurit tunti juba ammu. Eriti ulatuslikult praktiseeritakse autosugestiooni Indias (joogid).

USA-s uurisid Schultz ja Jacobson autosugestiooni efektiivsuse tingimusi ja leidsid, et kõige soodsamalt kulgeb autosugestioon lihaste relaksatsiooni tingimustes, see tähendab siis, kui kogu keha muskulatuur on lõdvestusesundis. See on täiesti mõistetav: muskulatuuri lõdvestamisega väheneb perifeeriast saabuvate erutuste juurdevool, mis võimaldab suuremal määral keskendada tähelepanu oma sisemuses toimuvale.

V. Behterev arvas, et parimaks autosugestiooni ajaks on periood enne uinumist ja vahetult pärast ärkamist. Just sel ajal viibib inimene lihaste relaksatsiooni seisundis. Nagu näitavad katsed, mõjub autosugestioonile soodustavalt veel mõningane ajukoore pidurdus (see leiab aset enne uinumist ja kohe pärast ärkamist).

Meie arvamuse kohaselt on viimati esitatud fakt seletatav sellega, et ajukoore teatava pidurduse tõttu ei teki sugestiooni ja autosugestiooni käigus kasutatavatele sõnadele aktiivset vastuseisu, sest inimese analüüsi- ja kriitikavõime on pidurdusest tingituna pidurdatud. V. Behterevi soovitus kohaselt tuleb autosugestiooni puhul sõnu lausuda iseenda nimel, jaatavas vormis ja mitte tulevikus, vaid olevikus.

Nii näiteks ei tohi lausuda «ma ei hakka enam suitsetama», vaid on tarvis öelda «ma ei suitseta». Autosugestiooni käigus tuleb ühtesid ja samu sisendavaid sõnu öelda mitu korda: esimesel seansil 2—3 korda järjest ja pärast viieminutilist vaheaega veel kaks korda. Teisel seansil korratakse sõnu kaks korda 2—3-minutilise intervalliga jne. Katse põhjal, mida me analüüsisime (see oli meie poolt ka organiseeritud), selgus, et eesmärgile jõudmiseks läheb vaja 4—6 autosugestiooni seanssi. Kui seejuures esimene seanss viiakse läbi hommikul pärast ärkamist, siis teine toimuks juba õhtul enne uinumist, kolmas ja neljas — ülejärgmisel päeval ning viies — neljandal päeval pärast esimest.

Autosugestiooni puhul ei tohi piirduda ainult ühe fraasiga, samuti nagu ei tohi esitada ka terveid monolooge. Fraasid peavad olema lühikesed ja need tuleb öelda käsikivas toonis.

Autosugestiooni rakendamine on võimalik alles isiksuse teataval arenemisastmel, siis, kui ta ennast tunneb, on või-

meline oma teadvust kontsentreerima sellele, mida tahetakse sisendada, ning ise ennast autosugestiooniks organiseerima.

Koolieelik allub näiteks sugestioonile suuremal määral kui kooliõpilane, seevastu õpilane, eriti murdeas ja noorukieas, allub suuremal määral autosugestioonile kui sugestioonile. Seega vahetavad sugestioon ja autosugestioon inimese kasvades ja arenedes oma kohad mõjujõu tugevuse suhtes.

Autosugestiooni rakendatakse peamiselt siis, kui inimene elab takistusi ületades läbi seesmisi või väliseid raskusi, mis kutsuvad esile hirmu ja paralüüserivad tahet, aga ka teatud harjumuste vastu võitlemiseks juhul, kui tuntakse, et nendest ei suudeta vabaneda. Samuti on autosugestioon efektiivne seisundites, kus ei olda eneses ja oma jõududes kindel. See võib olla edukas ka sisemiste kahtluste korral. Autosugestiooni hõlbustab tungiv soov eesmärgile jõuda.

Autosugestioon on efektiivne, kui kogu tähelepanu on täielikult keskendatud sisendatavale mõttele. Kui indiviid on hajameelne või teda mõjustavad mingisugused välised kõrvalärritajad, siis autosugestiooni ei toimu. Enesekasvatus on edukas siis, kui autosugestioon on seotud eneseveenemisega ja kui ennast pidevalt harjutatakse teataval viisil käituma ning tegutsema.

Harjutamine

Otsustav osa enesekasvatases on teatud tegevuse või käitumise harjutamisel. Harjutamise tulemusena kinnistub kavandatud käitumisviis iseloomus.

Meie närvisüsteem on niisuguse ehitusega, et mida sagedamini me teatud viisil toimime, seda suurem on meie püüd seda teguviisi korrata. A. Magaram meenutab, et oma tahte kasvatamisest rääkides märkis V. I. Lenin: «Sooritanud teo, paneme me aluse harjumusele. Kujundanud teadlikult või ebateadlikult harjumuse, saame iseloomu, aga nagu teile teada, määrab iseloom ette ära meie elutee, ehk nagu kombeks on öelda — meie saatuse.»⁴⁷

⁴⁷ А. Е. Магарам, Ленин о воспитании воли, «Физкультура и спорт», 1960, № 4, стр. 11.

Harjumuse aluseks on dünaamilise stereotüübi kujunemine. See on keeruline ja raske protsess. «Dünaamilise stereotüübi kujunemine ja ülesseadmine on väga mitmesuguse pingega närvide töö, sõltuvalt muidugi ühelt poolt ärritajate süsteemi keerukusest ning teiselt poolt looma individuaalsusest ja seisukorrast.»⁴⁸

Harjumus kujuneb teatud toimingute mitmekordsel kordamisel. Esiialgu nõuab uue teo kordasaatmine rohkem pingutust kui järgmiste puhul. Eriti suurt pingutust läheb vaja siis, kui tegevus või käitumine indiviidile ei meeldi või kui ta pole selleks ette valmistatud. Nooremalt õpilast on näiteks raske harjutada ennast hommikuti, peale jalutuskäiku, pesema, samuti enne sööki käsi pesema, samal ajal ei valmista talle mingisugust raskust minna jalgpalli mängima. Pole kerge harjutada õpilast alati kõrvalekalduvata kindlal kellaajal täitma kõiki koduseid ülesandeid, kinnominek aga ei nõua talt seevastu mingit jõupingutust.

Ühesõnaga, raskeks osutub see, mis on seotud oma vabaduse kitsendamisega või mis piirab huvikohast tegutsemist, ning kõik see, mis on seotud üksluise ja emotsionaalselt vähepakkuva tööga. Kõik on raske, mis on vastuolus juba kujunenud harjumusega. Sellepärast V. I. Lenin rääkiski, et «... meil on suuri raskusi siis, kui tahame loobuda oma vanadest harjumustest. Asi seisab selles, et pika peale juurduvad ka kõige tühisemad toimingud meis nii tugevalt, et me tunnetame kohati nende türanniseerivat võimu: nad suruvad meid maha.»⁴⁹

I. Pavlov õpetas, et stereotüüpide või kindlakskujunenud, harjumuslike suhete lõhkumine ja ümbertegemine on raske närvide töö, mis sõltub inimese vanusest ja individuaalsetest iseärasustest. Nii on raugaeas stereotüüpide (kiindumused, harjumused) muutmine erakordselt raske ning võib mõnikord põhjustada isegi surma. Stereotüüpide lammutamise raskus sõltub ka indiviidi närvisüsteemi tüübist. Kõige valulisem on ümbermuutmine nõrga tüübi (melanhoolik) puhul, samal ajal kui tugeval ja liikuvall tüübil (sangviinik) kulgeb see suhteliselt kergesti.

Harjumuste muutmine tähendab seoste süsteemi või selle üksikute osade pidurdamist, mille asemele kujundatakse uued. Viimaste kujundamise kogu raskus on selles,

⁴⁸ I. Pavlov, Valitud teosed, ERK, 1955, lk. 227.

⁴⁹ A. E. Магарам, Ленин о воспитании воли, «Физкультура и спорт», 1960, № 4, стр. 11.

et endistel seostel on kalduvus taastuda ja uusi seoseid pidurdada. Seepärast lähebki uue käitumisviisi või üksikute harjumuste kujundamiseks vaja pidevat tahtepingutust ning tervet harjutuste süsteemi. Übermuutmine on saanud teoks alles siis, kui on tekkinud uus harjumus, mis on eelmisega ekvivalentne.

Harjumus loetakse täielikult pidurdatuks, kui indiviidilt ei nõua tema tagasihoidmine (mahasurumine, ohjeldamine) või pidurdamine enam mingisuguseid jõupingutusi. Ja vastupidi, uut harjumust peetakse väljakujunenuks siis, kui tema esilekutsumine ei nõua tahtepingutust. Väljakujunenud harjumus on automaatse iseloomuga, ta tuleb ilmsiks justkui iseenesest siis, kui indiviid satub vastasse olukorda või on teatavas seisundis. Harjumuse avaldumise kutsub esile kas ajategur, välised tingimused või organismi vastav seisund.

Ehkki harjumuse automaatsus, nagu eespool öeldud, välistab vajaduse tema avaldumiseks tahet pingutada ning ei nõua tähelepanu keskendamist käitumisele või tegevusele, säilib ikkagi teadvuse kontroll inimese tegutsemise üle. Kuid antud juhul see kontroll nagu taanduks teadvuse perifeeriasse ning ei juhi keskust kõrvale põhilisest tegevusest, mis nõuab kogu teadvuse osavõttu. Teadvuse kontroll harjumuslike toimingute ja käitumise üle tugevneb alles väliste raskuste ilmumisel või siis, kui on tehtud viga. Tugevnenud kontroll aitab toiminguid korrigeerida ning ühtlasi vigu kõrvaldada.

Selleks et kujundada püsivaid käitumisharjumusi, on vaja teatud käitumise kestvat harjutamist. Mõnikord aitab tühisest vaheajast harjutamise käigus ja kujunev harjumus hävib ning siis tuleb alustada kõike otsast peale ja kulutada teistkordselt peaaegu niisama palju energiat kui enne.

Teatava käitumistüübi väljakujundamiseks, ütleb N. Ostrovski, peab olema distsiplineeritud, alluma enese poolt väljatöötatud käitumise ja õppimise reeglitele ning rangelt kinni pidama elu- ja töökorraldusest.

Üksikuid võtteid, mis ajendavad enesekasvatusele

Inimese meeleolu võib olla väga erinev, see aga mõjustab inimese aktiivsuse taset ning tegutsemise produktiivsust üldse, eriti enesekasvatuse alal.

Väline takistus või ebasoodne hinnang, õpilase väsimus või ettevalmistamatus võivad luua pessimistliku meeleolu ja viia usu kaotamisele enesesse. Kõik see kokku võib tunduvalt vähendada enesega teatud suunas tehtava töö efekti. Sellepärast soovitaski N. Ostrovski niisugustele meeleoludele mitte järele anda. Ta ütles: «Ei tohi oma jõudu üle hinnata, aga mõistagi mitte ka alahinnata. Enesesse peab uskuma.»

Usku enesesse tugevdavad muidugi edukas tegutsemine ning kollektiivi positiivne suhtumine antud isiksusse, aga ka lapsevanemate ja õpetajate positiivsed hinnangud. Ent usku endasse aitab õpilases kindlustada ka enesevirgutamine. Oelda enesele, et sa oled võimeline jõudma püstitatud eesmärgile, et sul on jõudu rohkem kui varem, et tülpimusest on vaja vabaneda, et usu puudumine pole millegagi põhjendatav — tähendab aktiveerida mõtet ja tahet püstitatud eesmärgile jõudmiseks.

N. Gogol soovitas ebaõnnestumistele läheneda optimistlikult. Ta kirjutab, et kõikides oma ebaõnnestumistes oleme me ise süüdi, sest me kas kiirustasime või jätsime midagi tähele panemata. Sellepärast tuleb asja uuesti alustada, et oma endised vead parandada. Kui äpardus kordub, on vaja veel kord uurida asjaolusid, parandada kõik meie poolt tehtud uued vead ja asuda taas asja kallale. Peab meeles pidama seda, et «suured isiksused on saanud suurteks tänu sellele, et nad ei lasknud ennast esimeste, ja mitte ainult esimeste, vaid isegi mitmete ebaõnnestumiste poolt segadusse viia — ja kui teised nende visadust nähes naersid nende kui meeletute üle, asusid nad uue agarusega oma äpardunud tegevuse kallale ja lõpuks saavutasid selles täieliku edu»⁵⁰.

Enesejulgestamine näidetega teiste saavutustest peab olema seostatud nende näidetega oma elust, kus rasketes tingimustes saavutati edu tänu kindlale meelele ja visadusele.

⁵⁰ Н. В. Гоголь, О тех душевных расположениях и недостатках наших, которые производят в нас смущение и мешают нам пребывать в спокойном состоянии», «Наука и жизнь», 1966, № 3, стр. 91.

Enesejulgustamine pole iseseisev meetod — ta on pigem eneseveenmise või autosugestiooni, ehk nende mõlema koostoime rakendamise erijuhus, mille eesmärgiks on enesekindluse tunde tugevdamine. Juhtub ka nii, et õpilasel jätkub küll usku endasse, kuid laiskus on suur ning seepärast lükatakse harjutamise algust edasi ja vajaliku tegevuse asemel tegeldakse hoopis meelelahutustega. L. Tolstoi märkis õigesti, et inimese laiskusest tingituna lükkub töö alustamine või jätkamine enese kallal edasi ning seejuures petetakse ennast mitmesuguste põhjendustega. Sellistel juhtudel tuleb end paljastada ja, nagu soovitas L. Tolstoi, «on vaja ennast sundida»⁵¹.

See võib toimuda näiteks järgmiselt.

«Ma hoidun tööst kõrvale, sest laiskus on minus võimust võtnud.»

«Häbi, ja ma veel uhkustan, et olen tugev.»

«Ma pean tööle hakkama.»

«Asja juurde...»

Kui näiteks õpilane ei täida kavandatud harjutuste plaani, võib ta appi võtta enesekaristamise. Selleks võib näiteks olla kinnomineku keeld nädalaks, kaheks või isegi kuuks ajaks, üksikutel juhtudel võib jätta küllastamata ühtainsat, kuid selle eest kaaslaste või vanemate poolt eriti üles kiidetud kinoetendust; loobumine teatud ajaks lemmikajaviitest (jalgpall, malemäng jm.).

Edu saavutamisel enesekasvatuses — töö lõpulejõudmine mingi harjumuse kujundamisel või teatud omaduse osas vajaliku taseme saavutamisel (näiteks materjali meeldejätmise teatud maht või säilitamise kestvus ning lõpuks reprodutseerimise täpsus) võib õpilane oma tegevuse heaks kiita ja ennast ergutada vastava tasuga.

Eneseergutamine võib toimuda mitmel kujul, nii kompevekkide ostmisena, teatrikülastusena väljaspool ettenähtud plaani, enesele täiendava puhkuse võimaldamisena kas ekskursiooni näol muuseumi, staadioni külastamisena, kinokülastuse või jalutuskäiguna.

Peale eeltoodud võtete kasutatakse ka teisi. Üks õpilane oli näiteks hädas tähelepanu hajuvusega. Ta otsustas sellest puudusest vabaneda. Töölauale, mille taga ta koduseid ülesandeid tegi, aetas ta N. Ostrovski portree, ning

⁵¹ Л. Н. Толстой, Полн. собр. соч., т. 46, М.-Л., ГИХЛ, 1934, стр. 35.

heitnud eriti rasketel momentidel pilgu armastatud kirjaniku pildile ja tuletanud meelde endale võetud kohustusi, hakkas tütarlaps taas keskendunult töötama.

Teisel õpilasel olid selliseks väliseks enesekasvatuse abiliseks sõnad «pea meeles», mis olid suurte tähtedega paberilehele kirjutatud ja töölaua kohale riputatud. Selgus, et selle noormehe isa elu oli olnud raske. Ta oli suure perekonna pea, töötas palju, täitis ühiskondlikke ülesandeid ning õppis edukalt kaugõppeinstituudis. Isa visadus ja sihikindlus olid pojale eeskujuks ning kergendasid tema tööd enesega. Sõnad «pea meeles» tähendasid talle «töötada ja õppida niisama püsivalt nagu isa».

Enesekasvatus — see on õpilase töö iseendaga. Võib näida, nagu oleks see töö iseäranis individuaalse iseloomuga. Praktika on aga kinnitanud, et enesekasvatuse edukus sõltub suurel määral sellest, mil määral on isiksus seotud kollektiiviga ning tugineb tema abile.

Õpilase enesekasvatus kollektiivis

Kollektiivi stimuleeriv osa enesekasvatamisel

Kui inimene viibib kollektiivis, kasvab tema aktiivsus tunduvalt. Igauks on tähele pannud, kuidas koolieelik, kõrvale heitnud teda äratüüdanud mänguasjad, igavust tunneb. Kuid piisab eakaaslaste ilmumisest ning väikese mänguseltskonna loomisest, kui tüütavaks muutunud mänguasjad taas igavusetundjale huvi pakuvad; energiliselt veab ta oma autoga liiva, laob kuubikuid, «paugutab» püssi jne.

Sedasama võime täheldada ka õpilaste ja isegi täiskasvanute kollektiivis. Selles avaldub sotsiaalpsühholoogia vastastikuse nakatavuse üldine seadus, mille puhul ühtede, seda rohkem aga enamuse aktiivsus kantakse üle teistele, ja lõpuks hakkab kogu kollektiiv esinema ühtse toimeka organisatsioonina.

K. Marx kirjutas, et juba ainult ühiskondlik kontakt kutsub esile võistlust ja eluenergia (animal spirits) erilist elavnemist, mis tõstavad üksikute isikute individuaalset teovõimet.⁵²

Missugused on selle nähtuse põhjused? Põhiliseks on siin asjaolu, et inimene on sotsiaalne olend. Sellepärast kaldub ta, nagu kirjutas A. Radištšev, olema teisele kaasosaliseks, kaasa elama tema rõõmudele ja kurvastustele.⁵³

⁵² K. Marx, Kapital, I. Tallinn, 1953, lk. 285—286.

⁵³ А. Н. Радищев, Избранные философские и общественно-политические произведения, М., Госполитиздат, 1952, стр. 309.

Sotsiaalse olendina vajab inimene ühiskonna ja kollektiivi tunnustust. Sellepärast püüab ta teha — ja võimalikult hästi — seda, mida ühiskondlik arvamus heaks kiidab. Erandi moodustavad vaid äärmised individualistid, kes on kaotanud oma sotsiaalse kuuluvuse tunde.

Järelikult selleks, et õpilastes äratada huvi enesekasvatamise vastu ning nende tööd enese kallal ergutuste abil stimuleerida, on vaja tegutseda kollektiivi kaudu ja kollektiivi nimel.

Kogemused kinnitavad, et kui õpilaste enesekasvatuse küsimuse tõstatab kollektiivis juht, kes on eriti autoriteetne, ning kui teda toetab aktiiv, on peagi kõik kollektiivi liikmed nakatatud huvist enesekasvatuse vastu. Seda kinnitavad nii õpetajate kui ka meie isiklikud kogemused.

Ühe Moskva kooli direktor jutustas, et pärast seitsmendatele klassidele tahte kasvatamisest peetud loengut, millest suur osa oli pühendatud enesekasvatamisele, tekkis õpilaste seas suur huvi töö vastu enesega. Selle uue harastuse kasutasid klassijuhatajad oskuslikult ära.

Samasugust pilti jälgisime Leningradi 371. kooli seitsmendates klassides, kus viisime läbi vestluse enesekasvatamisest.

Vastupidi on lugu aga seal, kus enesekasvatamise küsimust kollektiivis ei püstitata — siin häbenevad sellest õpetajale ja oma kaaslastele rääkida isegi need õpilased, kes enese kallal töötavad.

Selleks et õpilaste enesekasvatust stimuleerida, on vaja avalikult arutada enesekasvatuse küsimusi, lülitada sotsialistliku võistluse kohustustesse enesekasvatusega seotud punkte ja töötada aktiiviga nii, et see propageeriks enesekasvatuse ideid ning sellealaseid isiklikke kogemusi. Enesekasvatuse suhtes positiivse ühiskondliku arvamuse loomisega õhutame iga õpilase tööle iseendaga.

Mõnevõrra teisiti kui 371. koolis läheneti küsimusele Leningradi 1. kooli kaheksandas klassis (klassijuhataja F. Bašarova). Siin ei püstitatud kõigepealt küsimust enesekasvatusest, vaid töö algas õpilaste poolt koostatud vastastikuste iseloomustuste arutamisega klassikollektiivis. Lapsed suhtusid sellesse täie tõsidusega. Igaüks tahtis teada, mida arvab temast kaaslane, missugusena näevad teda teised. Arutluse käigus olid lapsed, eriti tüdrukud, väga avameelsed. Keegi ei solvunud, kuid kaaslaste sõnad panid nii mõnegi mõtlema. Nagu Vova K. meile jutustas,

öeldi tema kohta, et ta on hea seltsimees, kuid liiga leebe ja häbelik. Vova oli nõus enda kohta antud iseloomustusega ning hakkas intensiivselt töötama oma iseloomu taheliste omaduste kasvatamiseks. Möödus kaks aastat. Ükskord korraldas klass kokkutuleku ning õpilastele meenus, kuidas nad kaheksandas klassis üksteist iseloomustasid. Hakati endisi iseloomustusi võrdlema kaaslaste praeguse käitumisega. Vova kohta öeldi, et ta on nende aastatega tundmatuseni muutunud.

Sama võtet kasutati tulemusrikkalt ka Bulgaaria koolides. L. Desev, kes meie juhendamisel uuris õpilastevahelisi suhteid klassikollektiivis, pani tähele, et õpilaste vastastikku koostatud iseloomustuste avalik arutamine kollektiivis avaldab suurt mõju nii õpilaste intellektuaalsele kui ka emotsionaalsele sfäärile ning et see mõjustab tugevasti nende edaspidist käitumist.

L. Desev väidab, et näiteks Kolja A. iseloomustuse arutamine kutsus poisid esile häbi- ja kahetsustunde oma õppimise ning käitumise pärast. Pärast arutelu muutus poiss tunduvalt. Ta lõpetas õppeveerandi «kolmedeta», oli tundides distsiplineeritud ning hakkas kohusetundlikumalt suhtuma ühiskondlikesse ülesannetesse.

Vastastikuste kirjalike või suuliste iseloomustuste arutamise seoses peab tingimata silmas pidama mõningaid asjaolusid. On teada, et üksikute väheautoriteetsete kaaslaste suhtes võivad murdeaalised olla ülikriitilised. See pärast peaks klassijuhataja võimaluste piires eelnevalt tutvuma kõikide iseloomustustega ja vajaduse korral korrigeerima üksikuid kohti, juhtides autori tähelepanu sellele, et oma mõtete jäme või liiga terav väljaütlemine pole lubatud, sest nii võib kaaslast alandada ja solvata. Samal ajal ei tohi õpetaja õpilastele oma arvamust peale suruda. Nagu uurimise käigus selgus, tunnevad õpilased üksteist märksa paremini kui klassijuhataja. Meie arvates võib hea ettevalmistuse puhul vastastikuseid iseloomustusi arutada ilma pedagoogilise kollektiivi esindaja (kaasa arvatud ka klassijuhataja) osavõtuta.

Kõige tähtsam, mida iseloomustuste arutamise ettevalmistamisel peab silmas pidama, on see, et määrataks kindlaks abinõud õpilase iseloomu, õppimise, töö ning vastastikuse abistamise osas ilmsiks tulnud puudujääkide kõrvaldamiseks. Ainult sel juhul annab vastastikune seltsimehelik kriitika märgatavaid tulemusi.

Enesekasvatamise organiseerimine klassikollektiivis

Arvukad faktid kinnitavad, et enesekasvatuse hoogustamine nõuab kollektiiviga töötamise läbimõeldud süsteemi. Õpetajad peavad õpilasi veenma, et head kavatsused, isegi tötused ja head plaanid ei aita, kui inimene ei hakka ennast kasvatama tegutsemise ja raskuste ületamise käigus. Töö täpne organiseerimine, harjutuste süsteem, seos kollektiiviga ning kohustused kollektiivi ees — need on enesega tehtava töö edukuse tingimused.

Klass, millega L. Jegorova tööd alustas, oli komplekteeritud Simferoopoli erinevate koolide õpilastest ja ei kujutanud endast esialgu ühtset kollektiivi. Igaüks elas omaette, sõprus oli juhusliku ilmega: lapsi ühendasid vaid ühised mängud peale koolipäeva, samuti naabus.

Jälginud üksikute õpilaste käitumise iseärasusi ning õppinud tundma klassi tervikuna, seadis õpetaja endale ülesandeks organiseerida lastest kollektiiv, kasvatada tõelisi sõbralikke ja seltsimehelikke suhteid laste vahel, sisendada neisse au- ja kohusetunnet ning igauhe vastutust kollektiivi ees. Ta teadis, et seda pole võimalik saavutada ainuüksi vestlustega, vaid selleks on vaja virgutada laste endi aktiivsust, koondada nende jõupingutused ühele eesmärgile — õppida väga hästi ja käituda eeskujulikult. L. Jegorova püstitas selle ülesande esimesel koosolekul ning tegi ettepaneku, et kuuenda klassi õpilased ise jälgiksid õppeedukust ja korda ning üheskoos mõjustaksid distsiplineerimatuid õpilasi.

«Lapsed võtsid minu ettepaneku vastu passiivselt,» jutustas L. Jegorova, «sõna võtta ei soovinud keegi. Ühed istusid, pead norus, teised itsitasid, vahtisid ringi, kolmandad müksisid oma naabreid ja hõiksid: «Näete, tema tahab rääkida!»» Pärast koosolekut tulid õpilased üksikult ja grupiviisi klassijuhataja juurde teatama, et näete, see segab tunnis õpetajate seletuste kuulamist, too õpib halvasti ning tema pärast on klass mahajäänute seas. Õpilaste jutud ära kuulanud, selgitas õpetaja neile, et niisuguste juttude rääkimine kaasõpilaste seljataga ei sobi nõukogude kooliõpilasele. Klassikaaslase halbadele tegudele ja käitumisele on vaja tähelepanu juhtida tema enese juuresolekul, sest sellega aidatakse tal ühtlasi ennast parandada. «Edaspidi ma selliseid jutte kuulama ei hakka,» teatas ta, «koguge julgust ja rääkige avameelselt kõiki-

dest lahkkelidest klassis, siis saame ühiste jõupingutustega nad kõrvaldada. Loodan, et juba järgmisel koosolekul te räägite avameelselt kõigest sellest, millest ma praegu teilt kuulsin.»

Õpetaja püüdlused polnud asjatud ja varsti sai enamik õpilasi aru, mis on klassi au ning kuidas on seda vaja hoida, missugused suhted peavad valitsema kollektiivis ning milles seisab sõpruse ja kollektivismi olemus. Õpilased hakkasid aktiivsemalt rääkima puudustest kollektiivi elus ning nüüd oli nendega kerge töötada. Alati, kui midagi juhtus, pöördus klassijuhataja kollektiivi poole ja sai juhtunu kohta piisavalt andmeid. «Esiialgu ma kontrollisin lastelt saadud andmete õigsust kaudsel teel,» rääkis L. Jegorova, «kuid peagi veendusin, et seda pole vaja teha. Lapsed armastasid tõtt ja mina usaldasin klassi täielikult, minu usaldus omakorda süvendas veelgi enam avameelsust ja ausust.»

Nüüd avaldab kollektiiv üksikute õpilaste käitumisele ja õppimisele soodsat mõju. Volodja F. paistis silma äärmise liikuvuse, püsimatuse ja impulsiivsusega. Tundide ajal niheles ta pingis, segas teisi kuulamast, samuti hili-nes ta sageli tundidesse. Kaaslaste märkustele vastas ta tavaliselt: «Mis see teie asi on?» Niisugune käitumine mõisteti üksmeelselt hukka. Kui õpetaja järjekordsel koosolekul küsis, mis või kes segab õpilaste tööd, vastasid õpilased kooris: «Volodja!» Õpilased palusid teda selgitada, miks ta nii käitub ja mispärast ta puudus täna esimesest tunnist. Volodja teatas, et tundi ei tulnud ta sellepärast, et kodune ülesanne oli tegemata ning ta ei käituvat sugugi halvemini kui teised. Lapsed olid nõrдинud. Nad teatasid üksmeelselt, et Volodja ei soovi ennast nende hoiatustele vaatamata parandada ja seepärast ei saa nad teda pidada oma seltsimeheks niikaua, kuni ta ennast ei muuda. Koosolek andis talle nädalase katseaja. Volodja oli kõigest sellest ülimalt häiritud ja, nagu ta isa rääkis, nuttis kodus, kuid vanematele ei rääkinud midagi. L. Jegorova kohtus poisi isaga ja teatas talle klassikaaslaste otsuse; isa toetas seda.

Volodja jalutas nüüd koolis üksinda mööda koridori, keegi ei soovinud temaga vestelda ning ta ise «põrnitses» ka esialgu. Tundides oli ta korralik ning see üllatas õpetajaid. Kõik tundsid huvi, mis on juhtunud, millest sel-line nõiduslik muundumine. L. Jegorova palus kolleege,

et nad oleksid Volodja suhtes tähelepanelikud ning kiidaksid tema eeskujuliku käitumise heaks. Nädala pärast toimus koosolek, kus Volodja esines aruandega. Ta ütles, et käitus varem halvasti ega saanud sellest ise aru. Kui kaaslased ta käitumise hukka mõistsid, oli ta solvunud, esialgu isegi vihastas ning otsustas mitte kellegagi rääkida. Hiljem aga, vestelnud isaga, jõudis järeldusele, et oma käitumist on vaja muuta. Ta vabandas kogu klassi ees ja palus ennast jälle sõbrana kohelda ning usaldada. Koosolek otsustas Volodjale andestada, kuid hoiatas seejuures, et ta ei jääks lootma kellelegi teisele, vaid kontrolliks alati oma käitumist ise ning distsiplineeriks ennast; klass lubas teda selles abistada.

Praegu õpib poiss hästi ning on eeskujuliku käitumisega.

Enesekasvatuse intensiivistamisel on isegi tühised positiivsed tulemused erakordselt tähtsad. Sellepärast on kollektiivi toetus, eriti esialgu, väga oluline. Nõudlikkus ja heakskiit ning kindla usu süvendamine töö edusse — need on hädavajalikud tingimused aktiivseks tööks enesega, ja seda eriti nõrgatahteliste õpilaste juures, kes väga vajavad toetust väljastpoolt.

Huvipakkuv oli enesekasvatuse organiseerimine Leningradi 357. kooli väga raskes eksperimentaalklassis. Klass (tookordne V) moodustati 1962. aastal ja oli komplekteeritud põhiliselt istumajäänutest. Klassi 43-st õpilasest oli näiteks V klassi kursuse kordajaid 19, 9 jäid kursust kordama IV klassis, kuid viidi haridusosakonna eriloal üle V klassi. Ülejäänud õpilased jõudsid suurivaevu edasi, ka nendest oli enamik varem klassikursust korranud.

Õpilaste meditsiinilisel järelevaatusel tehti kindlaks, et paljud õpilastest olid tõsiste füüsiliste puudustega: kogelejaid — 6, nägemishäiretega lapsi — 7, kühmus — 7, üldfüüsilises arengus mahajäänuid (väikesekasvulised, kõhetud) — 22 ja reumaatikuid — 2.

Psüühiliste iseärasuste uurimine näitas, et õpilaste enamikku iseloomustas tähelepanu püsimumatus, mille põhjuseks oli kas tahtejõuetus või vähimagi huvi puudumine õppimise vastu. Mõnedel õpilastel täheldati kõrgendatud emotsionaalset reaktiivsust, nad olid impulsiivsed, paigal-püsimatud ning askeldajad. Teised paistsid silma inertuse ja kinnisusega. Enamikul õpilastest puudusid õppetövilumused. Suhetes üksteisega olid õpilased jämedad. Mõned suitsetasid või tegelesid pisivargustega.

Loetletud iseloomujoontest olid paljud ebasoodsate perekondlike olude tagajärg. Vanemate joomine, seksuaalne lodevus, truudusetus abielus, skandaalid perekonnas ning laste peksmine — need olid tingimused, mis vormisid neid niinimetatud raskeid murdealisi õpilasi.

Klassijuhatajaks määrati vene keele ja kirjanduse õpetaja Jevgenia Mihhailovna Vaitjušinskaja, kellel oli kahekümneaastane pedagoogilise töö staaž. Tööks kollektiiviga kavandati järgmised põhilised ülesanded: kujundada õpilastes positiivne suhtumine õppimisse ja töösse; kasvatada kõlbeliselt arenenud inimesele omaseid iseloomuomadusi; kujundada õppimisvilumusi ja kultuurse käitumise harjumusi.

Põhiliste abinõudena nähti ette: järkjärguliselt keerulisemaks muutuvad nõudmised õppimise ja käitumise suhtes, tähelepanelik suhtumine murdealistesse, nende loomuliku aktiivsuse rahu/damine, õpilaste ergutamine tööks enesega ja abistamine selles ning perekonna pedagoogiline mõjustamine. Pedagoogilise kollektiivi nõupidamisel määrati kindlaks õpetajate üldine käitumisviis, mida pidi iseloomustama rangus, kannatlikkus, taktitunne, heasoovlikkus ja mõnevõrra erinev tunni läbiviimise meetodika.

Jevgenia Mihhailovna arvates on kasvatusliku mõjustamise süsteem efektiivne sel juhul, kui õpilased näevad ees «homse päeva rõõme» ning hakkavad end ise tulevikuks ette valmistama. Mõistagi ei tohi unustada ka tänase päeva rõõmusid. Ilma rõõmudeta ei ole mõeldav inimese täisvereline elu, aktiivsus ja loominguvõime.

Väga tähtis oli klassijuhataja esimene kohtumine klassiga. Esimesel septembril alustas Jevgenia Mihhailovna tunnis oma vestlust nii: «Me hakkame üheskoos töötama selle nimel, et igaüks meist oleks lugupeetud ja omandaks elus väärilise koha. Ma mõistan: halba minevikku on raske unustada, kuid meenutamist väärib ta ainult selleks, et sellest õppust võtta ning tehtud vigu mitte enam korrata. Võib-olla püüab keegi veeretada süü oma kehva õppimise ja halva käitumise eest teiste peale. Tingimused võivad muidugi olla paremad või halvemad. Ent selle eest, mistemast saab, kannab igaüks ise vastutust. On ju teada, et ühe tõmbavad halvad kaaslased endi sekka, teine jääb aga enesele kindlaks ja aitab ka sellel, kes on halvasti kasvatatud, paremaks saada. Pidage meeles, et inimene kujundab ennast ise. Alguses ta jälgib ennast igakülgsest ning

kritiseerib halastamatult kõike negatiivset, mida ta endas avastab. Vaadake iseendid: mida te olete saavutanud? Kas te olete teinud midagi niisugust, mida kõik inimesed hindavad? Kuidas te varem käitusite? Kas te pingutasite oma jõude õppimises ja töös?

Niisugune eneseanalüüsimine aitab ennast mõista. Pärast seda tuleb juba kindlaks määrata lähemad ja kaugemad ülesanded ning koostada plaan tööks enesega.

Te teate, et kui sõjaväelased valmistavad ette operatsiooni, mõtlevad nad põhjalikult läbi ja kinnitavad selle plaani. Kujutlegem, et ka meie töötame välja pealetungi-plaani «kahtedele», halvale distsipliinile, käitumisele ning võitleme selle nimel, et võita endale tõelise inimese kuulsus.

Sõjalistele operatsioonidele antakse tavaliselt kokkulepitud nimetus, mõtleme ka meie oma operatsioonile nime.»

Õpilased nimetasid selle operatsiooni «Kuidas tulevikus elada» (KTE).

«Otsustasime, et operatsiooni plaani mõtleb igaüks kodus läbi ja pärast arutame seda klassi koosolekul,» jutustas õpetaja. «Oma plaanid esitasid õpilased klassijuhatajale adresseeritud kirjas. Miks kirja teel, aga mitte suusõnaliselt? Aga sellepärast, et kirjalik kohustus nõuab suuremat vastutust.»

Enamikus kirjades väitsid lapsed, et oma halvas õppe- edukuses olid nad ise süüdi. Nii kirjutas üks õpilastest: «Kõige raskemateks õppeaineteks olid mulle aritmeetika ja vene keel. Raskusi valmistasid nad aga sellepärast, et ma tunnis ei kuulanud.» Kirja lõpus kirjutas ta, et on otsustanud olla tunnis tähelepanelik ja hästi õppida, et jõuda VI klassi.

Jevgenia Mihhailovna vastas kõigile õpilastele samuti kirja teel. Vastavalt kirja sisule ja laste esialgse tundma-õppimise andmetele andis ta soovitusi, mis suunas ja kuidas peaks igaüks enesega töötama. Sealsamas väljendas ta veendumust, et õpilased saavutavad edu.

Hiljem organiseeriti vaidlusi kõlbelis-esteetilistel teemadel: poiste suhtumisest tütarlastesse, suhtumisest oma vanematesse, töösse jms. Vaieldi ka teemal «Mis on poisi jaoks olulisem: kas kehaline jõud või mõistus?». Õpilased jõudsid järeldusele, et on vaja nii üht kui teist. Koos sellega rõhutasid mõned õpilased mõtet, et jõud ilma

mõistusega on loomalik jõud, mõistus ilma jõuta aga on alati võimeline jõudu arendama. Õpetaja lõpetas vaidluse sõnadega: «Kõige parem on nähtavasti see, kui inimesel on «pea ühendatud kätega». Meie ülesanne on ennast harmooniliselt arendada; sellepärast ei tohi mõistust arendades unustada lihaseid, sporti harrastades ei tohi aga mõistust unarusse jätta.»

Huvitavalt möödus vaidlus teemal «Missugustena sooviksid sa näha oma kaaslast». Lapsed püüdsid oma koolikaaslaste hulgast leida tõelisi õpilasi. Nii toodi näiteks tütarlaps, kes on hea õpilane, tagasihoidliku iseloomuga ning kes juba aastaid hoolitseb suure armastuse ja kannatlikkusega oma raskesti haige isa eest. Tal soovitati panna isa haiglasse, kuid ta keeldus seda tegemast. Kõik kuulasid jutustust tuntud kaasõpilasest hinge kinni pidades. Üks tütarlastest aga hüüatas: «Kui hea südamega ta on!»

Spetsiaalselt oli arutuse all ka enesekasvatuse küsimus. Arutelu kava oli järgmine:

1. Kas enesekasvatus on võimalik?
2. Kuidas kasvatasid ennast väljapaistvad inimesed?
3. Kuidas ja millest alustada enesekasvatamist?

Lapsed olid veendunud enesekasvatuse võimalikkuses. Paljud olid huvitatud selle tegevuse praktilisest küljest.

Edaspidi pöördusid nad klassijuhataja poole nõu saamiseks mitmesugustes enesekasvatusega seotud küsimustes.

Aktiivne töö enesega andis silmanähtavaid tulemusi. Nii näiteks oli Olja N. ägeda loomuga ja isegi jäme suhtlemises kaaslaste ja täiskasvanutega. Niisuguseid tütarlapsi kutsutakse «poisteks seelikus». Tüdruk oli seejuures veendunud, et tal on oma impulsiivsusest võimatu vabaneda, et see ei sõltu temast, sest ta on sellisena juba sündinud. «Mu käed kihelevad lausa iseenesest,» rääkis ta. Õpetaja püüdis Oljat veenda, et ta on siiski suuteline vabanema puudustest oma käitumises. Pärast kolm aastat kestnud tööd iseenesega muutus tütarlaps tundmatusest, nüüd on ta käitumine tasakaalukas, ta on rahulik ja oma tegusid kaaluv inimene.

Kolja V. ja Jura D. olid tütarlaste suhtes jöhkrad, lausa «agressiivsed». Nüüd on neist saanud energilised, kuid seejuures distsiplineeritud inimesed. Nad on omandanud käitumismaneeeri, mis iseloomustab kultuurset inimest.

Ljuba K. oli V klassis «kahemees». Kõik järgnevad aastad töötas enda kallal intensiivselt. Ta jutustas, et varem värises ta alatasa hirmust, et teda vastama kutsutakse. Kaaslaste ja õpetaja ees oli küll häbi, kuid ikkagi õppis ta halvasti. Alles siis, kui ta hakkas end õppetöös pingutama ja häid hindeid saama, tundis ta, et hirm möödus ja «südamel läks kergemaks».

Mõistagi polnud enesekasvatuse protsess kõikide puhul ühtviisi tulemusrikas. Ühtede edusammud olid suuremad, teiste omad väiksemad. Peab märkima ka seda, et osa õpilasi alustas tööd enesega varem, osa hiljem. Kõik hakkasid sellega tegelema alles siis, kui üksikute kaaslaste edukas töö enda kallal veenis ülejäänuid, et see annab tõepoolest positiivseid tulemusi.

Et kontrollida igapäevast tööd ja anda konkreetseid, personaalseid ülesandeid, korraldati klassis koosolekuid, kus kuulati üksikute õpilaste aruandeid. Suur mõju oli ka nendel koosolekutel, kus arutluse all oli mõni õpilane, kõik teised aga tõid esile nii tema head kui halvad küljed. Klassijuhataja loomulikult jälgis, et kriitilised märkused ei oleks solvavad, vaid taktilised. Lapsed harjusid kaaslaste uue arutlemisstiiliga peagi.

Kogu see tegevus, mille abil enesekasvatust ergutati ja kontrolliti, kandis vilja. Paranes õpilaste õppeedukus ja kasvatatus.

V klassi jäeti 43-st õpilasest klassikursust kordama kaks, VI klassis mitte ühtegi, VII klassis üks õpilane. Ei saa öelda, et kõik hakkasid õppima hiilgavalt. Kuid rõhuv enamus õppis nii, et «kahtesid» polnud ka veerandihinnetena. Olgu märgitud, et kõik see saavutati tingimustes, kus perekondlikud olud jäid endiselt rasketeks.

Suuremad olid edusammud õpilaste kasvatatuse osas. Kõigepealt olgu öeldud, et katseklass oli nii klassijuhataja, õppealajuhataja kui ka direktori arvates kooli kaheksandatest klassidest kõige organiseeritum. Silma paistis nii õpilaste distsiplineeritus kui kohustuste õigeaegne täitmine. Pedagoogid leidsid, et tunnidistsipliin on seal parem kui teistes kaheksandates klassides. Lapsed on hakanud puhtamalt riides käima ning näevad reipad välja. Nad on viisakad ja tähelepanelikud nii üksteise vastu kui ka käitumises täiskasvanutega.

Veel rõõmustab nende juures niisugune kõlbeline omadus nagu erakordne tõearmastus. Õpilased on avameelsed

nii kaaslaste kui õpetajate ees. Ammu pole enam esinenud vargusi. Ausus on jäänud võitjaks.

Kolme aasta jooksul läbiviidud katse põhjal võib lõpetuseks öelda, et kasvatuse ja enesekasvatuse oskuslikul ühendamisel võib saavutada silmapaistvaid tulemusi õpilase isiksuse kujundamisel ka nende seas, keda, ja mitte aluseta, peetakse rasketeks õpilasteks.

VII klassis aitab enesekasvatuse organiseerimisele kaasa N. Ostrovski romaani «Kuidas karastus teras» tundmaõppimine, kus näidatakse uut tüüpi noore inimese kujunemist kodusõja ja rahuliku ülesehitustöö karastustules. Leningradi 371. kooli õpetaja Lilia Mihhailovna Mamina püüdis õpilasi viia mõttele, et iseloom kujuneb ja karastub töös ning võitluses. Valmistades kollektiivi ette küsimuse tõstatamiseks, et igaüks peab ennast kasvatama, rõhutas ta, kui suur tähtsus oli tööl enesega Pavel Kortšagini iseloomu kujunemisel. Peale eelnimetatud romaani käsitlemist korraldasime kirjandustundides õpilastega vestluse teemal «Tahte ja iseloomu kasvatamisest iseendas».

Esitame selle vestluse lühikonspekti.

1. Iga inimene peab oma elu nii ära elama, «et ei oleks piinavalt valus sihitult elatud aastate pärast...»

2. Elus puutub inimene kokku takistuste ja raskustega, selleks aga on vaja tugevat tahet ja raudset iseloomu.

3. Tahe ja iseloom pole looduse poolt antud, vaid nad kujunevad töös ja võitluses.

4. Inimene vastutab oma käitumise ja iseloomu eest. Ta peab suutma kaaluda erinevaid asjaolusid, viima oma soove vastavusse kõlblusnormidega ning tegema moraalselt õigeid otsustusi, samuti jagu saama oma iseloomu puudujääkidest.

5. Väsimatu tööga enese kallal on võimalik saavutada hämmastavaid tulemusi. Selle näiteks võib tuua väejuht A. Suvorovi, kirjanik N. Ostrovski, Nõukogude Liidu kangelaste Aleksei Maresjevi ja Zoja Kosmodemjanskaja elu ja tegevuse ning Olga Skorohodova elu.

6. Meie ülesanded momendil ja tulevikus (edukas õppimine ja töö, aktiivne tegutsemine kollektiivis, enese ettevalmistamine loovaks tööks). Neid ülesandeid võib realiseerida sel juhul, kui oma kohustusi täidetakse mitte hirmu, vaid südametunnistuse ajal.

7. Enesekasvatamise teed ja vahendid. Kollektiivi ja kogu ühiskonna nõudmiste mõistmine ja omaksvõtmine igapäevast poolt. Plaanide kindlaksmääramine edaspidiseks eluks, selge ettekujutus ideaalist. Oma positiivsete külgede ja puudujääkide tundmine. Kindel usk sellesse, et visadusega on iga eesmärk saavutatav. Ennast saab kasvatada mitte heade kavatsustega, vaid aktiivselt tegutsedes — õppides ja töötades. Päevarežiimi osatähtsus. Enesekontroll. Aruandmine päevikus selle kohta, mis on päeva jooksul korda saadetud. Saavutuste ja äparduste analüüsimine. Kollektiivipoolne toetus ning tema ees endale võetud kohustused. Kollektiivi kontroll vabatahtlikult võetud kohustuse üle. Kohustused, mis on võetud lähedaste autoriteetsete inimeste ees. Vastastikused kohustused ja sõpradepoolne kontroll.

Pärast vestlust tehti igale õpilasele ettepanek välja töötada oma vajadustele vastav enesekasvatamise programm. Enesekasvatuse programmid esitati määratud tähtjaks, need arutati läbi, konkretiseeriti ja täiendati klassi koosolekul. Pärast seda jälgisid õpetaja ja klassikollektiiv nende programmide realiseerimist.

Faktid kinnitavad, et enesekasvatamine, mis on õpilase nõudlikkuse tõendiks enese suhtes, kulgeb edukamalt siis, kui õpilane teeb oma kavatsused teatavaks kollektiivile, kelle hinnanguid ta kalliks peab ning kelle seisukohti ta on harjunud arvestama.

A. Bodaljovi andmete kohaselt pühendasid mõned Lenini gradi 331. kooli õpilased (nende arv kasvas järjest) kahe aasta vältel, IX ja X klassis õppides, oma plaanidesse komsomolibüroo, kes oli neile suureks autoriteediks. Saanud enam-vähem täpse ettekujutuse raskustest, millega vanema klassi õpilane enesega töötamise käigus kokku puutub, said klassi komsomoliaktiiv ja klassijuhataja võimaluse abistada iga õpilast edu saavutamisel.

Näiteks üheksanda klassi õpilane Igor G., kes oli häbelik ja sattus alati segadusse, kui pidi tunnis suuliselt vastama või koosolekul esinema, avaldas pärast seda, kui ta oli analüüsinud mõningaid ebaõnnestumisi õppetöös, soovi õppida avalikult esinema. Büroo arvestas tema soovi. Talle tehti ettepanek hakata läbi viima poliitinformatsioone nii oma kui ka šeflusaluses klassis. Klassijuhataja palvel tegid õpetajad talle ülesandeks esineda referaatidega kir-

janduse, ajaloo ja keemia tundides. Kasutati ka teisi võimalusi, et rakendada Igor G. aktiivselt tegevusse, mis aitaks tal kiiremini jõuda enda ette seatud eesmärgile.

Soovist ergutada kõiki õpilasi enesekasvatusega järjekindlalt tegelema, pani klassi komsomolibüroo poolaasta lõpul arutusele küsimuse «Mida oled Sina teinud möödunud kuude jooksul ja mida kavatsed teha selleks, et Sinust saaks tõeline inimene?». Üsikut õpilased suhtusid sellesse irooniliselt, kuid enamus mõtles küsimuse üle tõsiselt järele.

Väljendades oma paljude kaaslaste arvamust, lausus Volodja L.: «Ei aita ainult sellest, kui püüda viitele õppida ning ühiskondlikust tööst osa võtta, vaid tingimata peab mõtlema ka sellele, mis saab sinust edaspidi. Ei aita ka sellest, et tead palju, vaid on vaja olla printsiipiaalne, algatusvõimeline ja nõudlik. Küsimus, mida oled teinud ja kavatsed teha selleks, et sinust saaks tõeline inimene, tuletab meile just seda meelde. Juba varakult on tarvis teada, et sellele küsimusele tuleb avalikult vastata. Te teate näiteks, et mul tuli mõnikord püsivusest puudu. Nüüd püüan ise, ilma meeldetuletusteta, viia iga alustatud töö lõpule. See on kasulik nii töö kui ka minu huvides, sest sellega kasvatan endas tahtejõudu. Kui tead, et kollektiiv sind jälgib ja tunneb huvi sinu töötulemuste vastu, on kergem kavandatud ellu viia.»

Ka teised õpilased leidsid, et kaaslaste tähelepanu suurendas nende visadust ja püsivust enese ette seatud eesmärkide saavutamisel. Üks klassiaktiivi algatusvõimelismatest ja nõudlikumatest liikmetest Oleg U. oli näiteks väga taltsutamatu ning kaldus mõnikord isegi toorutsemisele. Selle tõttu oli tal nooremates klassides ja ka hiljem kaasõpilastega konflikte ning ta sai õpetajatelt sageli karistada. Sellele vaatamata ei muutunud tema käitumine kuni IX klassini. Seadnud endale ülesandeks vabaneda nimetatud puudusest, tegi ta selle klassiaktiivile teatavaks. See omakorda sundis teda enese vastu nõudlikum olema ning ennast jälgima, et järk-järgult kujundada endas viisakust ning taktitunnet suhtlemises õpetajate ja kaasõpilastega.

Selleks et mõnda õpilast enesekasvatamisel abistada, külastasid klassi aktivistid ja klassijuhataja teda kodus. Õpilase enda ja tema vanemate osavõtul arutati üksikas-

jaliselt läbi tema puudujäägid ja saavutused ning aidati tal kavandada konkreetne plaan tööks endaga. Hiljem, juba vastava tähtaja möödudes, arutati analoogilises olukorras seda, mis õpilasel oli õnnestunud sellest plaanist realiseerida. Enamasti olid niisugustel ettevõtmistel head tulemused.

Enesekasvatuse praktiseerimisele laiemas ulatuses ning selle õigele suunamisele aitavad suuresti kaasa aktiivi poolt klassis organiseeritud üksikute õpilaste aruanded oma tegevusest.

Umbes kuu aega enne aruandmise päeva informeeriti sellest kollektiivi ja õpilasi, kellele tehti ülesandeks rääkida oma tööst. See andis õpilastele võimaluse oma tegevust aegsasti kriitiliselt analüüsida ning ühtlasi aruandeni jäänud päevadel aktiivselt töötada mõningate oma puudujääkide kõrvaldamiseks.

Enamasti valiti aruandjateks kaks vaimsetelt võimetelt enam-vähem võrdset õpilast, kellest üks oli organiseeritum, sihikindlam ja püsivam, teine aga vähem kaalutlev ja enese suhtes mitteküllaldaselt nõudlik. Niisugune vastandamine demonstreeris kujuka!t organiseerituse, enese suhtes nõudlikkuse ja püsivuse tähtsust.

Et iga aruanne oleks mitmekülgne ja põhjalik, õppisid aruandjate tegevust tundma ka teised õpilased. Tänu niisugusele ettevalmistusele olid mainitud koosolekud asjalikud ja tõhusad.

Kuid need «rahulikult» kulgevad enesearuanded on enesekasvatuse hoogustamise stiimuliks vaid neile õpilastele, kes on moraalselt ja tahteliselt küllaldaselt arenenud ning on võimelised ennast kasvatama. Sealjuures on vanemates klassides veel neid õpilasi, kes suhtuvad oma puudustesse ükskõikselt ning ei tee sellepärast midagi nendest vabanemiseks. Sellistel juhtudel peab rakendama sundimist, et igaüks näeks oma vigu ning temas tekiks soov asuda nende kõrvaldamisele. Alles siis, kui ümbritsevate inimeste sõbraliku nõudlikkuse ja abiga on jõutud esimeste tulemusteni, hakkavad need õpilased ise, ilma väljastpoolt tuleva surveta, ennast kasvatama.

Selline ettevõtmine nõuab klassijuhatajalt ja klassi aktiivilt kaasõpilaste head tundmist ning loovat lähenemist asjale.

Toome näiteks üheksanda klassi õpilase, kes kutsuti klassi üldkoosoleku ette, et sundida teda oma puudustele

tähelepanu pöörama ning enesega sihikindlalt töötama. Koosolekul esitati talle selgelt ja otsekoheselt nõue, et ta parandaks oma käitumist ajaloo tundides, täidaks süstemaatiliselt koduseid ülesandeid ning ei hilineks tundidesse. Nõuti, et ta kasvataks endas püsivust, sõnapidamist ja täpsust. Noormees lubas hakata enesega töötama. Klassi aktiiv aitas tal likvideerida lüngad ajaloos ning ühtlasi märkis ära tema väikesed võidud enese üle. Pärast esimesi edusamme hakkas õpilane juba rohkem uskuma iseendasse ning enesekasvatuse võimalustesse. Aga kollektiiv pidi veel palju jõudu kulutama, enne kui episoodilisi enesekasvatamise katsetusi asendas teadlik ja süstemaatiline töö enesega.

Hästikasvatatud inimese üheks vooruseks on armastus töö vastu üldse ja füüsilise töö vastu eriti. Klassis korraldatud enesearuannetest selgus, et paljud komnoored soovisid endas kasvatada töökust mitte ainult õppeprotsessis, vaid ka ühiskondlikult kasulikust tööst osa võttes. Kokkuleppel Leningradi Ülikooli komsomolikomiteega töötas grupp IX klassi õpilasi suvevaheajal koos üliõpilastega kolhoosiehitustel. Õpilased töötasid laadijatena, müürseppadena, metsatöölisena, puuseppadena. Õppeaasta algul andis igaüks klassikollektiivi ees aru oma tööst.

Enesekasvatuses etendab suurt osa vanemate klasside õpilaste vahetu rakendamine tootvasse töösse. Osavõtt materiaalse väärtuste tootmisest ja tööliskollektiivi mõju aitavad noorsoo kõlbelisele ja poliitilisele küpsemisele suuresti kaasa ning kujundavad temas vastutustunnet ja nõudlikkust enese suhtes, see aga on enesekasvatuse tähtsaimaks stiimuliks ja tingimuseks.

Tööeesrindlane Aleksander R., Kozitski-nimelise tehase kommunistliku töö brigaadi liige, on enese suhtes väga nõudlik. Olnud varem tormakas ja tasakaalutu, muutus ta X ja XI klassis järsult. «Töö distsiplineerib,» selgitas ta ise. «Kui tunned vastutust ja mõistad, et sinu tööst sõltub üldine edu, siis ei saa kapriisidel olla enam mingit kohta. Tihti võrdled tööd brigaadis oma käitumisega klassis. Mee nutad ja vahel hakkab isegi piinlik. Siis pingutadki ennast üha rohkem.» Aleksander arendas endas välja erakordse visaduse ja püsivuse. Piisab sellest, kui öelda, et vaatamata füüsilisele defektile (kogelemine), võtab ta aktiivselt osa ühiskondlikust tööst ja, mis eriti väärib märkimist, esineb vaidlustel ning koosolekutel, saades jagu nii kohmetusest

kui ka kõnelemisraskustest. Koolis peetakse teda üheks paremaks agitaatoriks.

Oleg D. otsustas pärast kooli lõpetamist spetsialiseeruda samale erialale, mille ta omandas Kozitski-nimelises tehases. Ta planeeris ise rangelt õppuste aja, selgitas välja lüngad oma ettevalmistuses ning üheaegselt töö ja koolis õppimisega käis terve aasta jooksul füüsika ja matemaatika kursustel, kus töötati täiendatud programmi alusel. Nagu Aleksander R., märgib ka tema, et kolm aastat tööd tsehhis (olgu öeldud, et nelja vanema klassi õpilase hulgas omandas ka Oleg D. juba X klassi algul 4. kategooria) aitasid tal oma võimeid tundma õppida, vabaneda iseloomu puudustest ning õpetasid vaatama kaugemale ette, elama perspektiivitundega, mitte ühest koolitunnist teiseni.

Niisugused arvamused on tüüpilised. Vanemate seltsimeeste eeskuju tsehhis ja brigaadis, silmaringi avardamine ja arusaamine sellest, et nad ei ole mitte «tulevased töölised», vaid juba tänased tööinimesed — kõik see süvendab õpilastes kohuse- ja vastutustunnet kollektiivi ees.

Töötamine tehases või kolhoosis lähendab õpilasi töölistele ja kolhoosnikele. Õpilased hakkavad elu paremini nägema ja mõistma, omandavad tööalase suhtlemise kogemusi.

Väga tähtis on see, et õpilased teeksid lähemat tutvust tootmise eesrindlaste ja novaatoritega, õpiksid elama ja töötama kommunistlikult. Organiseerides õpilaste tööd tehases, kolhoosis, peab tingimata säilitama õpilaste ühise vastutuse, mis on juba klassikollektiivi piires välja kujunenud. Kui ühe ja sama klassi õpilased töötavadki erinevates tsehhides või brigaadides, peavad nad siiski teadma, kuidas igaüks töötab ning töötulemusi ka oma, s. t. klassikollektiivis arutama.

Kui enesekasvatuse eesmärgiks on kujundada tööarmastust, toimub see edukamalt siis, kui õpilasele tuleb appi kollektiiv, kes kontrollib tema tööd enesega ning abistab teda. Enesekasvatus on intensiivsem, kui õpilane on nõudliku kollektiivi liige. Sel puhul tajub ta suuremal määral oma vastutust kollektiivi ees ning püüab talle võimalikult kasulik olla.

Kohusetunde kujunemist kollektiivi suhtes soodustab võistlus. Kogenud pedagoogid, kes võistlust õigesti organiseerivad, jõuavad peagi olukorrani, et nende kasvandi-

kud hakkavad, soovist kollektiivi mitte alt vedada, enesega töötama ning vabanevad sel teel puudustest, mis ebasoovitatavate tegude näol avaldudes tooksid kollektiivile kahju.

Seega on enesekasvatuse stimuleerimiseks vaja rakendada mitmesuguseid vorme ja vahendeid: avalik aruandmine oma tegevusest, võistlus, nõudmised, hinnangute andmine jne., aga ka niisuguseid «tehnilisi» vahendeid nagu enesesundimine, tuginemine eeskujule jne.

Enesekasvatuse organiseerimine ja juhtimine nõuavad individuaalset lähenemist, peenetundelist suhtumist ja abistamist.

Kasvatajad peaksid õpilaste enesekasvatusega seotud tegevuse igakülgset läbi kaaluma, hoolikalt planeerima ning selle tulemüsi süstemaatiliselt analüüsima.

Igas õpilases vajaduse kujundamine enesekasvatuse järele ning selle töö juhtimine on klassijuhataja ja internaadi kasvataja töösüsteemi kohustuslikuks osaks. Tegelikult ei tähenda see juhtimine ainult kasvataja individuaalset tööd iga üksiku õpilasega. Põhisuunaks peaks olema kollektiivi huvi äratamine enesekasvatuse vastu ning õpilaste enesekasvatuse juhtimine kollektiivi kaudu ja tema toetusel. Sel juhul on enesekasvatus mitte ainult massilisem ja resultatiivsem, vaid, ja see on peamine, ta on kooskõlas inimese-kollektivisti kujundamise ülesandega.

Õpetaja enesekasvatuse juhtijana ja organiseerijana

Õpilase kasvatamisel teatud ülesandeid püstitades peab kasvataja või õpetaja samal ajal tegema õpilastele ettepaneku enesekasvatamiseks, lähtudes õpilase arendamise üldistest eesmärkidest ja õpilaste individuaalsetest ning ealistest iseärasustest.

Üksikud õpetajad kahjuks ei mõtle sellele, et huvi äratamine enesekasvatamise vastu ning õpilase abistamine selles tegevuses suurendavad kasvatustöö efektiivsust.

Edukalt pedagoogilist tööd teha ja õpilasi oskuslikult enesekasvatamisele õhutada võib ainult siis, kui tuntakse põhjalikult murdealiste ja noorukite psüühilisi iseärasusi, tarbeid ja huvisid, mõtteid ning harrastusi. Seepärast peab õpilasi süstemaatiliselt tundma õppima ning jälgima muudatusi nende arengus ja käitumises. Siis on võimalik õigesti

arvestada nende jõudusid, kindlaks määrata mõjustamise suunad ning vajalikul momendil osutada abi nendele, kes seda vajavad.

Ei tohi unustada, et enesekasvatamise vajadus ja iseloom võivad avalduda erinevalt isegi üheeaalsete õpilaste puhul ja et see ei sõltu mitte ainult õpilase olemasolevatest elutingimustest ja tema tegutsemisest, vaid ka õpilase kui isiksuse arengu üldisest tasemest.

Enesekasvatamise vajadus ilmneb eriti selgelt murdeas, siis, kui õpilases hakkab kujunema niisugune täisealisele iseloomulik tunnus nagu tegutsemise ja käitumise iseseisvus. Juhul kui vanemad inimesed ei arvesta seda uut momenti murdeaalise isiksuses, tekivad konfliktid suhted võitluse pinnal, mida murdeaaline peab õiguse eest olla iseseisev. Õpilase elu peab olema täidetud sisuka ja aktiivse tegevusega. Ergutades õpilast enesega süstemaatiliselt töötama, annab kasvataja sellega talle võimaluse tõelise iseseisvuse kujunemiseks.

Paljudes murdeaalsetes ilmneb püüd ennast kontrollida ja kasvatada mitte tavalises, igapäevases tegevuses, vaid tingimata erakordses ja riskantses situatsioonis. See on tingitud loomulikult nende vanuse iseärasustest. Nii näiteks peatub murdeaaliste tähelepanu raamatuid lugedes ja filme vaadates kõigepealt kangelaste nendel tegudel, mis sooritatakse olukorras, kus eriti reljeefselt ning vahetult avalduvad kangelaste tahtelis-moraalsed iseloomuomadused. Oskus ennast kriitilisel silmapilgul valitseda, leidlikkus raskest olukorrast väljapääsu leidmisel, ustavus oma kohusele — need omadused kutsuvad kõigepealt õpilases esile emotsionaalse reageeringu, vallutavad tema kujutlusvõime ja innustavad kasvatama endas samasuguseid omadusi.

Tahtelis-moraalsete omaduste avaldumine igapäevases elus näib paljudele murdeaalsetele iseenesestmõistetava nähtusena, see ei kutsu neis esile erilisi elamusi ega tekita püsivat soovi seda jäljendada. Niisamuti ei tohi unustada ka seda, et nii mõnedki murdeaalsete vallatused ei ole sageli mitte niivõrd nende distsiplineerimatuse tunnustajaks, kuivõrd tõendavad seda, et õpilane teeb aktiivseid enesekontrollimise ja enesekasvatamise katsetusi. Vanemas koolieas täheldatakse analoogilisi juhuseid harva. Seevastu levivad seoses õpilase isiksuse küpsuseastme suurenemisega sel perioodil laialdaselt katsed oma isiksust igakülgset

analüüsida ning endas puuduvaid omadusi välja kujundada kollektiivis tegutsedes.

Peale selle lasevad murdeeaalised ebaõnnestumiste puhul enesekasvatamises enamasti kergemini käed rüppe kui vanemad õpilased ja vajavad sellepärast ümbritsevate inimeste poolt pidevat ning taktitundelist toetamist. Õpilaste enesekasvatuse organiseerimisel on neid vanuselisi iseärasusi vaja tingimata arvestada.

Murdeeaalise puhul peab silmas pidama tema suurt tundlikkust ja sellest tulenevat kergesti haavumist, solvumist ja negativismi, mis ilmnevad eriti siis, kui ei arvestata tema vajadusi ja nõudmisi või riivatakse tema eneseväärikust. Seepärast peab suhtumine murdeeaalisse ja vanemasse õpilasse maksimaalselt vastama põhimõttele — võimalikult palju austust isiksuse vastu, võimalikult palju nõudlikkust tema suhtes. Kasvataja ja murdeeaalste õpilaste vahelised suhted peaksid oma vormilt olema lähedased täiskasvanute keskkonnas valitsevatele juhi ja alluva suhetele, mitte aga vanema inimese ja lapse vahelkordadele, nagu see on iseloomulik nooremale koolieale. Siin võib eeskujuks seada suhted kasvatajate ja kolonistide vahel A. Makarenko juhitud kollektiivis.

Õpilaste enesekasvatamise organiseerimisel ja juhtimisel peab õpetaja alati silmas pidama õpilaste individuaalseid iseärasusi ning vajadusi.

Nagu eespool öeldud, on peale vanuseliste iseärasuste olemas veel individuaalsed iseärasused, mis olenevad konkreetse lapse sünnipärastest eeldustest, senisest elukäigust ja kasvatusel. Iga õpetaja puutub kokku õpilastega, kes on rahulikud või ägedaloomulised, liikuvad või inertsed, enesekindlad või ebakindlad, otsustusvõimelised või kõhklejad, julged või arad, millessegi kiindunud või õppetöösse ja ühiskondlikku tegevusse formaalselt suhtuvad, helded või ihnsad, peenetundelised ja tähelepanelikud või jämedad ja teravad suhtlemises teistega. Teiste sõnades, õpetajal tuleb tegemist teha kõige mitmekesisema inimmaterjaliga, millest ta peab kujundama ühiskondlikult väärtuslikke ja originaalseid isiksusi.

Mõistagi tuleb igal õpilasel tegemist teha nii üldiste probleemidega (õpetaja nõudmiste täitmine) kui ka üksikute, oma isikut puudutavate küsimustega. Üks püüab vabaneda liigsest häbelikkusest, teine peab jagu saama tasakaalutusest, liigsest sirgjoonelisusest ja teravusest

teiste kohtlemisel, kolmas tahab saada otsustusvõimeliseks ja püsivaks.

Õpetaja peab võimaluste piires tundma õppima neid probleeme, mis õpilase ees seisavad, ning taktitundeliselt aitama enesekasvatuses õiget suunda valida.

Toome ühe näite õpetaja peenetundelisest ja oskuslikust suhtumisest õpilase vajadustesse. Ühe Simferoopoli kooli õpetaja T. Valova, kelle tööd me omal ajal jälgisime, püüdis kõigepealt tundma õppida lapsi, nende huvisid ja tarbeid. Ta pani tähele, et VII-b klassi õpilane Vanja K. tunneb end kollektiivis kuidagi üksikuna. Poiss õppis eeskujulikult, oli hästi kasvatatud — aus, õiglane ja armastas tööd, kuid paistis seejuures silma oma kinnisusega, kõrgendatud tundlikkusega märkuste suhtes ning häbelikkusega. T. Valova suhtus temasse väga sõbralikult, püüdis poisi usaldust võita. Ta külastas ka õpilase perekonda. Isa rääkis talle, et lapse elu on ilma emata raske (ka siis, kui ema oli, polnud see parem, sest ema suhtus pojasse külmalt, armastas tegelda rohkem iseendaga). Kõik see oligi kartlikkuse ja häbelikkuse põhjuseks poisi juures, kellel nähtavasti juba loomu poolest olid melanhooliku kalduvused. Omal ajal kiusasid Vanjat ka kaaslased, sest ta oli saamatu ja arg, see aga omakorda põhjustas veelgi suuremat enessesulgumist. Hiljem võttis poisi enda juurde vanaema, kes kasvas temas armastust töö vastu, täpsust ja tagasihoidlikkust.

Õpetaja heatahtlikku suhtumist nähes muutus Vanja julgemaks ning jutustas kord Valovale, et ta kannatab väga oma arguse ja häbelikkuse pärast ja isegi sellepärast, et ta vesteldes kipub punastama. Õpetaja rahustas teda ning jutustas omakorda sellest, et inimesed on saanud enesega töötades jagu ka tõsisematest puudustest. Ta tõi näiteks Goethe, Aleksei Maresjevi ja Olga Skorohodova töö enesega. «Peamine on soov vabaneda oma puudustest, enesekontrollimine ning harjutamine selles, mida oled endas kavatsenud kujundada,» ütles õpetaja. Ja lisas: «Pea meeles, et tugev iseloom kujuneb tegutsedes, raskustega võideldes.» T. Valova soovitas poisil aktiivsemalt lülituda ühiskondlikku töösse, esineda koosolekutel ja abistada kaaslasi tundideks valmistumisel.

Peagi tegi ta ettepaneku valida Vanja klassivanemaks, millega õpilased ka nõus olid.

Tänu õpetaja ja klassikaaslaste abile ning aktiivsele

töole enesega muutus Vanja seltsivamaks, hakkas koosolekutel tihti sõna võtma ning mahajääjaid abistama. Nõnda kujunes uus aktivist, kes oma tööga aitas kaasa kollektiivi arengule.

Tähtsaks teguriks, mis mõjub ergutavalt töös enesega, on õpilase õppe- ja ühiskondlikule tegevusele õpetaja ning õpilaskollektiivi poolt antav hinnang. Hinnangus peab peegelduma õpilase poolt õpetaja ja kollektiivi nõudmiste täitmise tase. Seepärast peab nii positiivne kui ka negatiivne hinnang stimuleerima õpilase tööd. Antav hinnang peaks sisaldama viite sellele, et on võimalik saavutada uusi positiivseid tulemusi, mis tagavad õpilase edasiliikumise. Enese kasvamise tunnetamine sisendab rõõmu ja usku oma jõududesse, see aga on aktiivse tegutsemise vajalikuks subjektiivseks tingimuseks. Õpilaste tegutsemise ja käitumise niisugune hindamine sünnitab tingimata püüde töötada enese kallal ning seda kindlustavad veelgi esimesed edusammud praktilises töös.

Leningradi 371. kooli õpetaja Valentina Beletskaja arvates peavad lapsed, et nad võiksid enesega töötada, uskuma oma jõududesse. Kuid õpilaste, eriti mahajääjate seas, on niisuguseid, kes ainet tunnevad, kuid on arad ja häbelikud. Nad vastavad ebakindlalt, sõnahaaval ja üldiselt ebaõnnestunult. Kujunenud olukorra mõjul on need õpilased enesele sisendanud mõtte, et nad polegi võimelised paremini õppima. Peale selle nähakse klassikursuse kordajates klassikaaslaste, mõnikord ka üksikute õpetajate poolt selliseid õpilasi, kes pole millekski võimelised. Niisugune arvamus sisendab neisse ebakindlust enese suhtes.

«Püüan anda nendele õpilastele võimaluse tunda end kollektiivi täisväärtuslike liikmetena,» räägib Valentina Andrejevna. «Saša P. ja Valja K. olid näiteks tundides passiivsed, nii-öelda «omal algatusel» ei teinud suudki lahti. Neil oli muidugi raskusi ka materjali omandamisega. Tuli aidata neid oma õppeedukust parandada, et sellega muuta nii kollektiivi kui ka nende endi suhtumist iseendasse. Otsustasin teha niisuguse sammu nagu mahajäänud õpilaste ennetav ettevalmistamine. Enne kui hakkame käsitlema uut teemat, jätan need õpilased peale tunde ja selgitan neile uut materjali. Arutame selle koos läbi. Kui midagi jääb arusaamatuks, selgitan veel kord ning püüan jõuda selleni, et teema oleks hästi omandatud.»

Kui tunnis käsitleti uut teemat, küsitles õpetaja Sašat

ja Valjat. Kui nad esimest korda tõusid, et vastata, läbis klassi sumin — kaaslasi ei huvitanud, mida need õpilased öelda tahavad, sest midagi mõistlikku, liiati veel huvipakuvat nad öelda ei suuda. Ja äkki vastavad nad nii, nagu peab vastama hea õpilane. Kõik jäävad kuulatama, õpilased on imestunud. Kui see kordub paaril-kolmel korral, hakkavad kõik neid, varem mahajäänud õpilasi, vaatama uue pilguga. Ka õpilased ise on oma edust tiivustatud ning ei suuda enam tunnis vaikida. Nende sooviks on oma teadmisi kogu klassile demonstreerida. Pikkamööda muutus ka Saša ja Valja käitumine. Nüüd oli see juba teadliku ja enesesse uskuva õpilase käitumisviis.

Poisid lõpetasid edukalt viienda, siis ka kuuenda ja seitsmenda klassi ning õpivad praegu kaheksandas.

Huvitav on märkida, et üks õpilastest, kes enda suhtes oli kogenud edu, andis oma kahemehest kaaslasele järgmist nõu: «Õpi korralikult ära ühekski korraks ja sa näed, kui hästi sul hakkab minema.» Ta suutiski sõpra veenda ning aitas tal tundideks valmistuda. Selle töö tulemused ilmsid peagi.

Tahaksin märkida, et selles õpetaja V. Beletskaja katses tuleb selgelt ilmsiks, missugune on edu ja ühiskondliku tunnustuse mõju eneseväärikuse ning eneseusalduse kujunemisele, milleta omakorda pole mõeldav õpilase efektiivne töö enesega.

Iga murdealine ja vanem õpilane taotleb kollektiivi lugupidamist. Seda peab arvestama ning igale õpilasele tuleb anda võimalus midagi kollektiivi heaks teha, et ta võiks tunda ennast kollektiivi täieõigusliku ja vajaliku liikmena. Selle abil võib jagu saada mõnede õpilaste endasessulgumisest, teiste liigsest tegelemisest «kooliväliste» huvialadega ning luua kõikidele lastele optimaalsed arenemistingimused. Kollektiiv muutub igaühele kalliks ja tegutsemine kollektiivis pakub tõelist rõõmu.

Mõnikord juhtub, et teatud põhjustel ei jõua õpilane küllalt hästi õppetöös edasi, ometi ei tohi teda sellepärast asetada kollektiivis tõrjutu seisundisse ega sisendada eitava suhtumist temasse. Kaaslaste austust võita ja õppimises murrangut saavutada ei olegi nii kerge. Sellepärast on vaja aidata halvasti edasijõudval õpilasel autoriteeti võita. Ühtedel toimub see õppimise, teistel ühiskondliku tegevuse parandamise kaudu (viimasega paralleelselt tuleb stimuleerida ka õppimist). Sel puhul kasvab õpilase aktiivsus

sedavõrd, kuivõrd kollektiiv teda oma positiivse suhtumisega ergutab.

Kasvatus peab olema paindlik, dialektiline, loova iseloomuga; sageli on vaja katsetada, et leida efektiivseid viise õpilaste kaudseks mõjustamiseks ning nende abil muuta õpilaste suhtumist õppetöösse ja oma kohustustesse.

Nagu kasvatuses, nii ka enesekasvatuses etendab suurt osa õpetaja kõlbelis-psühholoogiline pale. «Õpetaja isiksus tähendab kasvatuses kõike,» ütles K. Ušinski.

Suur pedagoog ja psühholoog K. Ušinski pööras eriti suurt tähelepanu õpetaja moraalsele omadustele. Ta nõudis, et õpetaja oleks tervikliku karakteriga, moraalselt puhas ja siiras. Nii inimese enesekasvatus kui ka lapse kasvatamine, mitte väline poleerimine, kirjutas K. Ušinski, vaid tõeline, sügavalt hinge tungiv kasvatus põhinevad sellel hinge terviklikkusel, täielikul selgusel ja piiritul avameelsusel. Hinge täielik avameelsus on kasvatusel tegeliku, mitte näilise edu ainus kindel tagatis.⁵⁴

Kõrgeid nõudmisi õpetaja vaimsele ja moraalsele palgele esitasid revolutsioonilised demokraadid.

«Tõepoolest, õpetaja on õpilasele inimliku täiuse suuri maks eeskujuks,» kirjutas N. Dobroljubov.

Silmapaistvad nõukogude pedagoogid N. Krupskaja ja A. Makarenko, meie partei ja Nõukogude riigi silmapaistev tegelane M. I. Kalinin omistasid eriti suurt tähtsust õpetaja ja kasvataja ideelisele palgele, tema armastusele laste vastu ning pedagoogilisele meisterlikkusele.

Õpetaja mõjustab õpilast vahetult kogu oma olemusega, suhtumisega õpilastesse ja nõudlikkusega, aga ka kaudselt — õpetatava aine ja õpilase elu ning tegevuse organiseerimisega kollektiivis. Sealjuures on mõlemad mõjustamisviisid omavahel seotud. Kui õpetaja oskab õpetada ja lapsi organiseerida, siis on tal suuri võimalusi mõjuda neile ka vahetult, otseselt. Teiselt poolt, mida rikkam on õpetaja vaimses ja kõlbelises mõttes, seda suurem on tema mõju õpilastele nii vahetult kui ka kaudselt. Järelikult *ei saa õpetaja või kasvataja isiksuses lahutada isiklikke ja pedagoogilisi omadusi, sest kasvatuses on õpetaja isiklikel omadustel suur pedagoogiline tähtsus.*

Millel põhineb autoriteetse õpetaja võime õpilasi tule-

⁵⁴ К. Д. Ушинский, Избр. пед. соч., т. I, М., Учпедгиз, 1939, стр. 269.

musrikkalt mõjustada? Teadmistel, võimetal, iseloomul ja eeskuju mõjujul.

Autoriteetse ja armastatud õpetaja elu ning käitumine on õpilastele käitumise etaloniks, vähemalt parematele õpilastele, kes tunnevad, et nendest võiksid tulevikus saada samasugused inimesed, nagu on nende õpetaja. Eelöeldu illustreerimiseks esitame mõned vanemate klasside õpilaste arvukatest mõtteavaldustest õpetaja kohta.

1. «Kogu eluaja pean tänuga meeles oma õpetajaid, kes õpetasid mind maailma nägema, mõtlema, tahtma, julgema. Sügava mulje jätsid minusse kirjanduse ja keemia tunnid . . .»

2. «Parim, mida õpetaja võib omada, on siirus ja armastav suhtumine igasse õpilasse. Selline õpetaja saab kogu klassile kõige paremaks sõbraks. See omadus peab tingimata olema ühendatud nõudlikkuse ja õiglusega. Õpetaja ei pea lihtsalt nõudma ja formaalselt «kahtesid» panema, ta peab saavutama, et iga õpilane saaks aru oma halbadest tegudest, ning tõestama, et kõik see mõjub tema edaspidisele elukäigule. Ta peab aitama õpilasel paremaks saada.

Õpetaja, eriti klassijuhataja, peab süvenema õpilase sisemaailma. Ta peab teadma, mis moodustab õpilase elu sisu, mille vastu ta huvi tunneb, mida tahab, mille poole püüab.

Meie peame väga lugu keemiaõpetajast. Nõudlikkus ja absoluutne õigus — need on tema iseloomu peamised omadused. Peale selle tunneb ta oma ainet suurepäraselt . . .»

3. «Mulle meeldib väga bioloogiaõpetaja. Ta on range, nõuab aine head tundmist, samal ajal käsitleb ta seda ka ise ulatuslikult ja ammendava põhjalikkusega. Ta mõistab õpilast. Kui meie õpetaja selgitab ainet, siis on teda nii huvitav kuulata, et ei taha kuidagi tunni lõppu. Kui kell siiski heliseb, olen lihtsalt pahane, sest see ärritab mind. Ei tahaks kuidagi tundi lõpetada.

Õpetaja oskab klassi vaos hoida. Kunagi ei karju ta õpilaste peale. Niikaua, kui ta mind on õpetanud, ei ole ma veel kuulnud, et ta oleks meiega rääkides häält kõrgendanud. Minu arvates on ta tõeline õpetaja. Unistan saada samasuguseks.»

4. «Kui palju head võib õpetaja korda saata! Ta kasvatab üles paljusid inimesi, ja kui tänulikud on selle eest talle õpilased . . .»

Mulle jäävad alatiseks meelde mõned minu õpetajad, nagu näiteks vene keele ja kirjanduse õpetaja. Ta on juba elatanud naine, siledaks kammitud juustega, tedretähnilise näoga, väga armas ja sümpaatne. Üks tütarlastest märkis õigesti, et tema silmades peegeldub tema suurepärase hing. Pilk tema väikestest pruunidest silmadest on tõepoolest kuidagi mahe ja sõbralik (mõnikord ka range). Tema liigutustes on midagi erilist, ma ütleksin võluvat. Ent kõige rohkem armastan ma seda, kui ta jutustama hakkab. Klass jääb silmapilkselt vaikseks, nii et väikseimgi sahin on kuulda. Silmade ette kerkivad senitundmatute inimeste kujud, haljendavad metsalagendikud; klass elab nagu teist elu. Üks meie klassi toorevõitu ja taltsutamatu poiss pihtis mulle, et alles J. I. õpetas teda armastama ja mõistma raamatut...»

Õpilaste arvamustes õpetajatest hinnatakse eelkõige nende kõrgeid moraalseid omadusi: tähelepanelikkust, taktitunnet, nõudlikkust, õiglust; teiseks — oma aine sügavat tundmist ja selle õpetamise oskust; kolmandaks — õpetaja iseloomu ja tahteomadusi: kindlust, püsivust, oskust end valitseda ka keerulistes olukordades. Lõpuks hinnatakse ka õpetaja välist külge, tema rühti, puhtust, maitsekat ja tagasihoidlikku riietust.

Üheks niisuguseks õpetajaks on Leningradi 355. kooli vene keele ja kirjanduse õpetaja Inna Fjodorovna Starinskaja.

See inimene töötab lausa ennastsalgavalt. Pühendanud end täielikult tööle, jääb tal mõnikord isegi uneajast puudu, töö huvides on ta nõus loobuma paljustki. Peale tööarmastuse tunneb ta sõna «peab» tähendust, aga nagu teada, on koolis rohkesti seda, mida peab tegema, algatusvõimelisel inimesel pole aga selliste tööde lõppu näha.

Inna Fjodorovna arvab, et tõeline kasvatamine on ainult siis võimalik, kui vaatad igale õpilasele nagu oma lapsele ja püüad teda mõista, ennast teinekord isegi tema kohale asetades, ning kui pidevalt mõtled sellele, et varsti peab temast saama täiskasvanud inimene.

Inna Fjodorovna ennastsalgav töö on tema rõõmude ja õnne allikas. Kui meeldiv on tõdeda, et ühel oled aidanud saada tugevaks ja vastupidavaks, teist nakatanud teadmishimuga, kolmandal aidanud ühiskondlikust tööst innustuda. See õpetaja tunneb ka teistsugust õnne — õnne olla austatud ja armastatud. Õpilaste jälgimine ning nendega

vestlemine lubavad veendunult öelda, et iga tema õpilase hinges on talle püstitatud nähtamatu monument. Nende mõtetes esineb ta suurepärase inimese ideaalkujuna.

I. Starinskaja tunneb hästi igat õpilast, tema positiivseid ja negatiivseid omadusi. Tema päevikust leiame märkmeid mitmesuguste sündmuste ning andmeid õpilaste, nende võimete, käitumise jne. kohta. Tänu iga õpilase psühholoogia sügavale tundmisele on õpetajal kerge neid mõjustada.

«Selleks et lapsed võiksid enesega töötada õiges suunas, peab neil olema ideaal, nad peavad teadma, missugused on tõeliselt suurepärase inimese hingelised väärtused,» ütleb ta. «Sellepärast räägime ja õpime ühiselt nii kirjanduse tundides kui ka klassikoosolekutel tundma tähelepanuväärseid inimesi nende väga mitmekesise tegevuse käigus.»

Kolmandat aastat käsitleb ta oma õpilastega teemat «Misugune inimene on ilus?». Väga huvitavalt möödus E. Voinichi raamatu «Kiin» arutelu. Kõik sõnavõttud olid sügavasisulised ja hingestatud. Seejärel kuulati klassikoosolekul õpilaste ettekandeid väljapaistvast revolutsionäärist ja väejuhust M. Frunzest. Nüüd kavatakse I. Repini kohta kõike teada saada ja külastada ka tema kodupaika. Arutluse all oli ka artikkel «Inimene, kes võitis iseenda. Nelli Prohhorova märkmed». See kõik on mitte ainult suure tunnetusliku, vaid ka kasvatusliku tähtsusega. Sundimatu arutelu väljaspool tunde ja formaalset hindamist mõjub palju veenvamalt ning kujundab teadlikku püüdu enesega töötada.

Inna Fjodorovna pöörab suurt tähelepanu klassikollektiivi kujundamisele. Ta selgitab õpilastele, millisel alusel peaksid rajanema nende suhted üksteisega ning õpetajatega. «Kollektiiv — see on meie suur perekond. Nii nagu perekonnas usaldavad kõik üksteist, nii peame toimima ka meie. Usaldamine on võimalik ainult siis, kui igaüks on absoluutselt aus ja kui üksteisesse suhtutakse heatahtlikult. Ma pean lugu õpilasest, kes õpib hästi, kuid veelgi rohkem austan ma õpilases inimest. Armastan tööd ja oma elukutset, annan rõõmuga kõik oma jõud kollektiivi huvides, kuid nõuan igaühelt samasugust suhtumist õppimisse ning kollektiivi ees seisvatesse ülesannetesse. Ma ei hakka isiklikult süüdi olevat õpilast läbi noomima. Aitab sellest, kui ta ise oma süütunnet üle elas ja ausalt kollektiivi või õpetaja ees selle üles tunnistas. Oma süüd tunnistada ja

seejuures ennast mitte parandada võib ainult see inimene, kes ei austa iseennast ega teisi ning kellel puudub au- ja uhkustunne. Te olete juba täiskasvanud inimesed ja igaüks teist peab oskama oma käitumist õigesti hinnata ning töötada enesega selleks, et oma isiksust veelgi enam täiustada.»

Inna Fjodorovna suhtub õpilastesse põhimõttel «võimalikult rohkem uskuda õpilase jõududesse ning võimalikult palju temalt nõuda».

«Uskuda ja usaldada» — see on põhiline tee lastes aususe, avameelsuse ja tõearmastuse kujundamiseks. Klassis pole olnud juhust, kus eksimusest poleks rääkinud süüdlane ise. Nii kujundame õpilastes südametunnistust ning vastutustunnet oma käitumise eest.

Õpetaja suure nõudlikkuse ja süstemaatilise kontrolli mõjul kujuneb ühtlasi harjumus kinni pidada teatud režiimist ja tööstiilist.

See kõik soodustab õpilaste enesekasvatust: klassijuhataja nõuded moodustavad õpilaste kasvamise ja arendamise programmi, usaldus ja usk oma jõududesse aga loovad tingimused selleks, et areneksid omaalgatus, isetegevus ning kasvaks õpilaste aktiivsus töös endaga.

Ilmekaks näiteks sellest, kui soodsalt mõjub õpilasele õpetaja usaldus, on VIII klassi õpilane Aleksandr P.

V klassis jäi Aleksandr klassikursust kordama ja sattus nii kollektiivi, mida hakkas juhtima Inna Fjodorovna. Koolis käitus Saša halvasti, õppimisse suhtus ükskõikselt. Tema huvialad olid väljaspool kooli — tänavapoiste kambas, ta oli valelik ja suitsetas.

Sellele vaatamata tundis õpetaja, et Sašas on midagi head, ning oli veendunud, et poisist võib saada korralik inimene. Õpetaja oli teadlik poisi mõningatest «seiklustest», kuid ei andnud sellest ühegi sõnaga märku. Õpetaja pöördus tema poole ja ütles: «Sina, Saša, oled klassis vanem ja nagu sa tead, peavad vanemad aitama nooremaid ning nendele käitumises eeskujuks olema, pea seda silmas.» Loomulikult hakkas Inna Fjodorovna poisilt rohkem nõudma ja andis talle mitmesuguseid ülesandeid.

Kord, kui õpetaja rääkis Aleksandriga, tundis ta tubakalõhna. «Mis see siis on, paistab, et sul on tubakalõhn juures,» ütles ta. Saša ehmus kõvasti ja andis sealsamas ilma igasuguse sundimiseta töötuse enam mitte suitsetada. Oma sõna ta pidas. Hiljem jutustas ta, et teda oli teinud relvi-

tuks see, et klassijuhataja ei öelnud kellelegi, ei lastele, õpetajatele ega direktorile, et ta suitsetas. Õpetaja usaldusest julgustatuna püüdis Saša antud sõna pidada.

V klassis olid Aleksandril veel kahed. VI klassis neid enam polnud ja ta seadis endale eesmärgiks lõpetada VIII klass ning astuda tehnikumi. Poiss õppis kogu jõust. Aegamööda muutus talle koolis õppimine kergemaks ja huvitavamaks. Nüüd otsustas ta lõpetada juba keskkooli ja hiljem astuda instituuti.

Praegu on Aleksandr P. hea õpilane ja väga tähelepanelik kaaslane. Õpetaja räägib, et kui ta varem alistus kergesti kaaslaste mõjustustele, siis nüüd on ta iseseisev, tal on omad seisukohad. Ta võtab aktiivselt osa ühiskondlikust tööst ning on kooli komsomolikomitee liige. Ta loeb palju ning eriti köidab teda ilukirjandus.

Aleksandr ise tunnistab: «See oli minu õnn, et ma sattusin Inna Fjodorovna klassi, tema aitas mul saada korralikuks inimeseks.»

On teada, et algklasside õpilased püüavad matkida armastatud õpetaja käitumismaneeere. Mis puutub murdealisesse, siis selles eas säilib küll ebateadliku matkimise element, kuid otsustavat osa etendab siin juba teadlik püüd endas neid iseloomujooni kujundada, mis on olemas tema poolt austatud pedagoogil. Armastatud pedagoogi eeskujul valivad paljud õpilastest kas pedagoogi, füüsiku, keemiku, matemaatiku vm. elukutse.

Väljapaistev nõukogude psühholoog professor K. Kornilov meenutas loengutes tahtekasvatusest alati üht oma õpetajat, kes oli tema elukäiku soodsalt mõjutanud. Konstantin Nikolajevitš jutustas, et kord kutsus õpetaja ta enda juurde, et nelja silma all vestelda, pani käe tema pea peale ja ütles: «Kostja, mida sa ometi teed, kuidas kavatsed sa edaspidi elada? Isa sul pole, sina pead ju emale toeks olema. Mõtle selle üle järele.» Ja Kostja võttiski aru pähe, hakkas püüdlikult õppima ja korralikult käituma. Ta unistas saada õpetajaks ja saigi. Seejärel õpetas lapsi ühes Altai krai vaikes taigakülas. Ta arendas endas välja suurepäraseid inimlikud omadused: peenetundelisus ja tähelepanelikkus inimeste vastu, headus, lihtsus ja otsekohesus, printsiipiaalsus ja kindlus oma veendumuste kaitsmisel. Konstantin Nikolajevitši armastasid ja austasid üliõpilased, aspirandid, kaastöötajad ning kõik need, kellele sai osaks õnn temaga koos töötada. Polnud sugugi

juhuslik, et K. Kornilov ise kandis kogu eluaja südames oma õpetaja kuju, kes aitas tal kujuneda tõeliseks inimeseks.

Armastatud õpetaja aitab tahes-tahtmata kaasa sellele, et õpilastel kujuneks välja õilsa inimese ideaal, kusjuures õpetaja enese eeskuju on omamoodi mudeliks nende enesetäiustamisel.

A. Tšehhovi tuntud lauset mõnevõrra parafraseerides võib öelda: õpetajas peab olema kõik kaunis, nii tema hing, nägu kui ka riietus. Kui ta lisaks sellele valdab ka pedagoogilist meisterlikkust, siis on tema kasvatuslik mõju eriti efektiivne.

Niisuguseks õpetajaks kujunetakse järk-järgult, kogemuste omandamise käigus — ühel läheb see kiiremini, teisel aeglasemalt — süstemaatilise enesekasvatuse tingimustes.

Pedagoogiline instituut annab tulevasele õpetajale vaid aine tundmise alused ja võrdlemisi üldise orienteerumiskuse kasvatamise viisides. Õpetajaks selle sõna tõsisel mõttes kujuneb ta alles koolis, praktilise töö käigus.

Õpetaja teadmiste omandamise põhiliseks vahendiks on eneseharimine, oma isiksuse väljakujundamiseks — enesekasvatamise tee, meisterlikkuse omandamiseks — eksperimenteerimine ning kogemuste omandamine koolitöös.

Kõik need enesekujundamise ja enesetäiustamise küljed on omavahel seotud.

Eeltoodust järeldub seega, et õpilasi kasvatades, neid enesekasvatamisele ergutades ja seda tegevust oskuslikult juhtides peab õpetaja paralleelselt ja süstemaatiliselt ka enesega töötama. Ainult sel juhul osutub võimalikuks nii õpilase kui ka õpetaja edasiliikumine.

Õpilase enesekasvatuse juhtimine lapsevanemate poolt

Noorema kooliõpilase enesekasvatuse organiseerimine perekonnas

Paljude kasvatustegurite hulgas on üheks tähtsamaks perekond. Ajalooline kogemus ja spetsiaalsed vaatlused kinnitavad, et ajavahemikul lapse sündimisest kuni koolimine kuni on perekond juhtivaks kasvatuslikuks jõuks.

L. Tolstoi arvas, et lapsepõlves omandab laps niipalju teadmisi, et kogu järgneva elu jooksul omandatu neid ei ületa. See on muidugi liialdus, kuid ometi just selles vanuses pannakse iseloomule alus. Sellepärast väitis ka A. Makarenko, et «kasvatuse põhilised alused rajatakse esimese viie eluaasta jooksul, ja see, mida te (vanemad — A. K.) olete teinud kuni viienda eluaastani, moodustab 90% kogu kasvatusprotsessist. Hiljem inimese kasvatamine jätkub, jätkub tema viimistlemine, kuid üldiselt hakkate te juba maitsma vilju, õied, mille eest te hoolitsesite, olid juba enne viiendat eluaastat»⁵⁵.

Peab nõustuma ka ameerika progressiivse psühhiaatri J. B. Forstiga, kes ütles, et «perekond on lapse elus esmajärgulise tähtsusega» ja et «iga laps on peaaegu täiesti sõltuv selle perekonna tüübist, kus ta juhuslikult ilmale tuli, ning samuti oma vanemate iseloomust, kes selle perekonna rajasid»⁵⁶.

⁵⁵ А. С. Макаренко, Соч., т. IV, М., изд. АПН РСФСР, 1957, стр. 461.

⁵⁶ Дж. Б. Фурст, Невротик. Его среда и внутренний мир, М., Изд. иностр. лит., 1957, стр. 164.

Me arvame, et perekond, pannes aluse inimese isiksusele, juba sellega mõjustab teatud määral kasvatamise võimalusi nii koolis kui ka tulevases elus.

Istumajäämise ja alaealiste kasvatamisel esinevate raskuste põhjuste uurimine meie poolt, samuti M. Zjubini uurimused näitavad, et kõige selle juured peituvad tavaliselt perekonnas ja kõige sagedamini just niisuguses perekonnas, kus pole isa ning lapse üle puudub küllaldane järelevalve.

Rasketikasvatatav õpilane elab tihti sellises perekonnas, kus juuakse, kus valitseb abielutruudusetust põhjustav seksuaalne lodevus, sagedased tülid ning vanemate omavaheline toores suhtlemine. Niisugused tingimused traumeerivad last. A. Makarenkol oli kahtlemata õigus, kui ta kirjutas: «Nii laheneb ka teine küsimus, mis mulle esitati, see on küsimus mehest ja naisest. Ma püüan teadlikult neid mitte lahutada, sest muidu on kasvatusprotsess hädaohus.»⁵⁷

Tõsi küll, ka niinimetatud heades perekondades kasvavad mõnikord üles väga tõsiste psüühilis-moraalsete defektidega lapsed. See on tihti ebaõige perekondliku kasvatus tulemus.

Perekondlikul kasvatusel on omad eelised ja ka raskused. Eelised seisnevad selles, et vanemad tunnevad reeglina hästi oma lapse tahtelis-moraalseid, emotsionaalseid ja intellektuaalseid iseärasusi ning nende kujunemise allikaid. See on ka arusaadav, sest kasvava lapse kogu elukäik kulgeb vanemate silma all. Peale selle peab arvestama ka seda, et perekonnas käitub laps tavaliselt palju loomulikumalt kui koolis, kus õpetaja ja lastekollektiiv mõjuvad tema käitumisele teatavas mõttes pidurdavalt.

Emale ja isale on nii kujuneva isiksuse positiivsed kui ka negatiivsed küljed selgesti näha, muidugi siis, kui nad neid jälgivad ja tähele panevad.

Mis puutub perekondliku kasvatus raskustesse, siis on need tingitud ühelt poolt erinevustest vanemate iseloomudes, mis just perekonnas suurel määral ilmsiks tulevad, ja teiselt poolt — pedagoogiliste teadmiste ning oskuste puudumisest enamikul isadest ja emadest.

Vanemad kasvatavad oma lapsi nii, nagu seda käsib nende terve mõistus ning mälestused nende endi kasva-

⁵⁷ A. C. Макаренко, Соч., т. IV, изд. АПН РСФСР, 1957, стр. 449.

tamisest siis, kui nad ise olid lapsed. Tõelise kasvatamise asemel piirdub kogu nende tegevus seetõttu ühel juhul ainult hellitamise ja meelehea valmistamisega lapsele, teisel juhul aga jäikade ja karmide nõudmistega. Eriti ohtlik on see siis, kui alaealine saab kodus noomida ja karistada ning samal ajal teda ka koolis pidevalt ainult noomitakse halva õppimise pärast. Kust leiab siis õpilane rõõmu ja tunnustamist, mille osaliseks tahab saada iga inimene? Leidmata seda perekonnas ja koolis, püüab alaealine oma «hingevajaduse» rahuldada tänaval, järelevalvetute eakaaslaste või vanemate poiste kahtlases seltskonnas.

Teiseks perekonna ja kooli sellise suhtumise tulemuseks võib olla usu kaotamine iseendasse ning alaväärsustunde tekkimine. Laps hakkab ennast pidama tõepoolest andetuks ning seda enesele sisendades ilmutabki andetuse tundemärke. Alavääristades oma isiklike omadusi, ta kas sulgub enesesse ja väldib teistega suhtlemist või harastab sihilikult ulakat eluviisi.

Laste kasvatamisel perekonnas on esikohal vanemate isiklik eeskuju, nende moraalne pale, suhtumine teineteisesse ja lastesse.

Väiksema tähtsusega pole ka nõudmistega süsteem, millel rajaneb kogu laste elu organiseerimine perekonnas. See nõudmistega süsteem ergutab alaealisi enesekasvatusele.

A. Makarenko omistas kasvatuses ja enesekasvatuses suurt tähtsust režiimile. Ta juhtis tähelepanu sellele, et juba varasest lapsest alates tuleb lapsi harjutada täpselt aega arvestama ning oma käitumisega teatud raamidest püsima. Harjumine täpse ajaga — see on harjumine kindlate nõudmistega iseene suhtes. Täpne aeg on tähtsaim tahtetreening⁵⁸.

Vanemad nõuavad koolieelikult kindla päevarežiimi täitmist. Kui nende nõuded on ebajärjekindlad, siis kehtestatud režiimi rikutakse ning lapsel ei kujune harjumust teatavat elurütmi hoida.

Noorema õpilase vanemad peaksid last juhtima mõttele, et ta suudab ise oma elurežiimi kindlaks määrata, vastava päevakava koostada ning selle nähtavale kohale, näiteks kirjutuslaua juurde, üles riputada. Lapsele on erakordselt tähtis see fakt, et ta ise oma elurežiimi kindlaks määrab.

⁵⁸ Vt. A. Makarenko, Raamat lastevanemaile, Tartu, 1947, lk. 291.

Kui päevaplaan on valmis, näitab õpilane kindlasti seda ka vanematele. Nüüd avanebki vanematel võimalus lapsele öelda, kuidas võiks seda paremini teha ja mida on vaja plaanis muuta. Mõned arvavad, et plaani on õigem arutada juba enne selle koostamist.

Režiimi täitmine on nooremale õpilasele esimeseks enesega töötamise vormiks. Ta koostab ju ise oma igapäevase tegevuskava ning ise ka realiseerib selle. Režiimi täitmine tähendab endas teatavate töö ja puhkuse harjumuste, või kui soovite, isegi teatud elustiili kujundamist.

Pärast režiimi kindlaksmääramist täidab noorem õpilane esimestel päevadel seda väga rangelt, punktipealt. Kuid juba nädala pärast rikutakse päevarežiimi või unustatakse see hoopiski.

Seejärel on tähtis, et vanemad lapsele tema päevarežiimi meelde tuletaksid ning stimuleeriks pidevalt sellest kinnipidamist ergutustega (kiitused) või laistustega, kui on tegemist üleastumisega. Vaatlused kinnitavad, et murdealised ja noorukid, kes režiimist täpselt kinni peavad, on ka edaspidises elus organiseeritud ja kavakindlalt tegutsevad inimesed.

Vanemad võivad nooremate õpilaste ette seada ka teisi, üksikasjalikumaid enesekasvatamise ülesandeid. Nii võib laps näiteks ise jagu saada hirmust pimeduse ees.

Seitsmeaastane Dima kartis väga pimedust. Vanemad pilkasid teda kergelt selle pärast. Poiss muidugi tahtis endas seda hirmu võita. Nii jooksis ta suvel õhtuti toast välja aeda ja hõikas, algul väriseva, hiljem aga üha kindlamaks muutuva häälega: «Ma ei karda kedagi, hei, hundid, tulge, ma ei karda teid!» Ta kustutas vannitoas tule ja istus pimedas 5—10 minutit. Pikkamööda saigi Dima oma hirmust lahti.

Märksa raskem on lapsel sundida ennast korralikult käsi pesema. Kui sellesse tegevusse lülitada mängu või võistluse elemente, siis on ka see ülesanne edukalt lahendatav.

Üks enesekasvatuse tähtsamaid eesmärke on mälu ja vaatlusvõime treenimine ning see on väga ahvatlev lastele, eriti nooremas koolieas. Seda ülesannet võib realiseerida luuremängude kaudu. Vanemad võiksid aeg-ajalt korraldada omamoodi ülevaatusi, kus lapsed demonstreeksid neid tulemusi, milleni nad on jõudnud oma tähelepanuvõime ja mälu arendamises.

Noorematel õpilastel, kes hästi edasi jõuavad, on kalduvus õppeainetes ette rutata, lahendada ülesandeid, mida koolis pole veel lahendatud, selgeks õppida reegleid, mida rakendavad vanemad vennad või õed. Seda soovi edasi minna ja homsesse päeva pilku heita tuleb tingimata eneseharimise organiseerimiseks ära kasutada. Kooliprogrammidega kindlaksmääratud teadmiste omandamise süsteemi kahjustamata leidku vanemad materjali, mis laiendab ja süvendab koolis õpitavat (hea oleks see õpetajaga kooskõlastada), kusjuures kõnesolev materjal tuleb esitada niisugusel kujul, et see ei suretaks huvi teadmiste vastu, vaid, vastupidi, sütitaks lastes uue otsimiseks veelgi enam uudishimu ja püüdu. Vanemad võivad ka ise välja mõelda koolis lahendatavate ülesannete keerulisemaid variante.

Murdeealiste enesekasvatuse organiseerimine perekonnas

Suurt tähelepanu nõuab murdeeline, V—VIII klassi õpilane. Näib, nagu oleks murdeeline õpilane juba peaaegu täiskasvanu, ta oskab ise kõike otsustada, mistõttu võib tekkida küsimus, kas vanemad ei võiks nüüd muredest pisut puhata. Niimoodi mõtlevad vanemad teevad andestamatu vea. Leidub aga ka selliseid vanemaid, kes ei näe õpilases toimunud muutustusi ning hooldavad murdeelist endist viisi nagu väikest last.

Murdeiga on lapse elus vastuoluline ja tormiline periood ning nõuab seepärast nii õpetajatelt kui ka vanematelt suurt tähelepanu. Eriti hoolas peab olema sellepärast, et murdeeline hakkab oma kohta elus kindlaks määrama, et selles eas on õpilased väga tundlikud ja kergesti haavuvad ning et *selles vanuses laheneb juba lõplikult küsimus, missugune iseloom lapses kinnistub, missugust rada mööda hakkab see inimene elus käima.*

Murdeelisele suurt tähelepanu osutades peab silmas pidama, et see oleks erinev nooremale õpilasele osutatavast tähelepanust.

Vahetu kasvatuslik mõjustamine peab näiteks asenduma kaudse mõjustamisega. Nagu juba eespool öeldud, võitleb murdeeline oma iseseisvuse ja täisealisuse tunnistamise eest ning seepärast kutsuvad pealetükkiv

kombeõpetus ja kategoorilises vormis esitatud korraldused selle kohta, mida võib ja mida ei või teha, temas esile otsustava protesti, mis avaldub sageli negativismi ja kangekaelsusena. Konfliktid tekivad just nimelt otsese ja sealjuures jämedakoelise mõjustamise puhul, mõnikord võivad seetõttu vanemate ja murdeealiste vahelised suhted isegi katkeda. Vahetust mõjustamisest pole muidugi võimalik täiesti hoiduda, kuid see ei tohi olla peamine. Ema ja isa peavad murdeealise lapse suhtes esinema vanemate kaaslaste, sõprade osas, kelle suuremad elukogemused annavad neile õiguse nõu anda, selgitada poja või tütre käitumist, seda heaks kiita või laita. Sellise suhtumise puhul läbitakse murdeiga enamikul juhtudest valutult ning ilma tõsiste konfliktideta perekonnas.

Kasvatuslik mõjustamine vanemate poolt peab õpilasi ergutama enesekasvatusele.

Vanemate kohus on juhtida õigesse rööpasse kõik murdeealise ettevõtmised nii oma tahtejõu järeleproovimiseks kui ka selle karastamiseks. Nendeks õigeteks suundadeks on õppimine ning ühiskondlik tegevus, füüsiline töö ja sport.

Murdeealistele meeldib töötada põllul, töökodades ja tehases. Seal pole neid vaja segada. Teistsugune on murdeealiste suhtumine elukondlikku töösse. See töö huvitab neid kõige vähem, sest see ei nõua erilisi kehalisi pingutusi ega ka vaimset aktiivsust. Spetsiaalsed uurimused õpilaste suhtumisest erinevatesse töödesse, mis viidi läbi M. Graštškova poolt meie juhendamisel, kinnitasid eeltoodud seisukohta.

Murdeealisele tuleb taktiliselt, kuid järjekindlalt anda mitmesuguseid koduseid töid, millela perekonnas praegu veel läbi ei saa, soovitusena: «Püüa ületada «ei suuda» ja «ei taha», sellega sa demonstreerid tõelist tahtejõudu.» Murdeealisele peab selgitama, et tahe avaldub ka võimes pidurdada stiimuleid, mis on küll meeldivad, kuid juhivad kõrvale eluliselt vajaliku ja tähtsa ülesande täitmisega seotud põhilisest tegevusest. Meeldivam on kinno minna kui nõusid pesta. Kui aga nõusid on vaja pesta, siis peab kinnomineku edasi lükkama. Alles siis, kui murdeealine õpib ennast hästi valitsema ja oma soove suunama, kui ta kaalub isiklikke motiive ja nende vahekordi ühiskonna, kaasa arvatud perekonna nõudmistega, alles siis võime tõepoolest rääkida juba väljakujunenud tahtejõust. Nii et

palun väga: kui elukondlik töö ei meeldi, siis just selle najal ongi sobiv oma tahet karastada ja kujundada.

Mis õppimisse puutub, siis paljud murdeealised, eriti tütarlapsed, õpivad kohusetundlikult. Ent üksikutele näib õppimine olevat üks igav toiming. Parem on juba tööd rabada, nagu nad isekeskis väljendavad, kui koolipingis istuda. Jälgisime mõningaid murdeealisi, kes kannatamatult ootasid VIII klassi lõpetamist, et tööle minna. Nende mõttekäik oli järgmine: «Töötades on sul oma raha, võid osta, mida tahad, ning pole vaja ka tuupida. Teed oma töö ära ja oled vaba.» Vaadeldud õpilastest kaks läksid tööle, aga juba kahe aasta pärast kahetsesid, et nad nii vara õppimise lõpetasid.

Huvi kujunemisele õppimise vastu võivad vanemad kaasa aidata sellega, et nad, esiteks, selgitavad välja laste tõelised kalduvused ja võimed ning teiseks, kindlustavad õpilastes vastava kutseasuuniluse kujunemise. Kui murdeealine on millestki innustunud ja ta näeb kaugemaid, kuid seejuures reaalseid kutsealase töö perspektiive, siis on ta eneseharimisele ja enesekasvatamisele valmis kulutama palju energiat.

Toome näiteks Ljoša I., kes huvitus mereasjandusest. Ta luges läbi palju kirjandusteoseid meremeeste elust, valmistas laevade mudeleid ja laulis madruste laule. Tema unistuseks oli saada mereväeinseneriks. Ent VII klassis langes mõnevõrra Ljoša huvi õppimise vastu. Hästi jõudis ta edasi füüsikas, ülejäänud ainetes aga halvemini, kuigi kahtedeta. Ema ja isa noomisid teda, mõnikord karistasid ehk siis jälle lubasid premeerida, kui õppimises asjad paranevad. Ent miski ei aidanud.

Soovitasime Ljoša isal sõita Popovi-nimelisse Kõrgemasse Mereväeinseneride Kooli, küsida sealt leht vastuvõtutingimustega ning välja selgitada, nii palju kui see on võimalik, füüsika, keemia ja matemaatika osatähtsus mereväeinseneride ettevalmistamises, siis aga tutvustada seda kõike pojale. Isa tegigi nii. Ljoša I. sai aru, et temalt nõutakse tõsisemaid teadmisi, eriti füüsikas, matemaatikas, vene keeles ja keemias, ning et ta peab kas oma unistusest loobuma või täie jõuga õppima hakkama. Soov mereväeinseneriks saada võitis vanemate abiga laiskuse ning poiss koostas detailse plaani selle kohta, millal ja mida tegema hakata.

Koos iseseisva õppimisega hakkas ta tõsiselt tegelema ka enesekasvatamisega, seades ülesandeks arendada keha-

list jõudu, vastupidavust, püsivust ja enesevalitsemist. Varsti pani ta ennast proovile, kasutades selleks vana kahekorruselise maja teravaharjalist katust, millel puudus nii piirav võre kui ka veerenn, mis oleksid allalibisemise korral võinud tuge pakkuda. Ljoša jooksis mööda katuseharja, loopis lund alla ja oleks isegi ülevalt alla lumehange hüpanud, kui isa poleks teda jälginud. Poiss polnud ka varem arg, kuid enesevalitsemise võime saavutas ta üsna viimasel momendil, VIII klassis.

Kuidas juhtis isa Ljoša I. enesekasvatust?

Poja palvel tuletas isa vajalikul momendil Ljošale võetud kohustusi meelde ning andis nõu, kuidas oma tahtejõudu mõistlikult karastada. Isa ja poeg võistlesid tihti omavahel ülesannete lahendamises, maailma linnade tundmises ning arutasid koos mitmesuguseid kirjandus- ja muusikateoseid. See kõik oli teadmiste ja üldise arengutaseme kontrollimise ja enesekontrolli omapäraseks vormiks.

Murdeeas hinnatakse teatavasti kaaslaste ja kollektiivi arvamust rohkem kui mistahes täiskasvanu oma. Sellepärast ei tohiks vanemad oma poega või tüdart kaaslaste gruppidest eemal hoida, mida on peaaegu võimatu ka teha, vaid nad peaksid omalt poolt neid omapäraseid sotsiaalseid moodustisi mingi huvitava tegevuse kaudu toetama.

Üks isa, kes oli insener, kutsus näiteks enda poole kõik poja sõbrad ja tegi neile ettepaneku hakata mootorsaani ehitama. Poisid võtsid selle idee vaimustusega vastu. Hakati jupphaaval materjali koguma. Vanemad aitasid sellele omalt poolt kaasa. Insener näitas neile kätte töö põhisuunad ja ütles oma jutu lõpetuseks: «Ülejäänud teete ise: loete ajakirju, teete vastavad arvestused, mina aga jään teile ainult konsultandiks.» Töö läks lahti. Kadusid laiskus, muretus ning paranes mõnede poiste halb käitumine. Entusiasm sünnitas energia, energia aga, tänu targale juhtimisele, aitas päris tõelise mootorsaani valmis ehitada ning töö käigus muuta ka laste iseloomu.

On teada huvitavaid juhtusid, kus murdeealiste grupid ehitasid jalgratta abimootori jõul liikuvaid väikeautosid, suurepäraseid tegutsevaid lennukimudeleid, originaalse konstruktsiooniga raadiovastuvõtjaid jpm. Kõigil neil puhkudel oli kollektiivse harrastuse tulemuseks mitte ainult materiaalsete väärtuste loomine, vaid, mis peamine, ühistööst osavõtjate seesmine täiustumine.

Tahaks veel kord alla kriipsutada, et murdeealise lapse

aktiivsus kasvab siis, kui ta tegeleb teda huvitava tööga. Sellepärast ei saa tööd mingil juhul asendada ekskursioonidega muuseumi, teatrikülastustega jne. Ka see on vajalik, kuid juba täiendusena muu töö juurde.

Kui te soovite murdeealisi köita maalikunstiga, siis käige nendega muuseumis, pärast seda aga andke neile lõuend, värvid ja pintsel. Leidke niisugune inimene, kes on võimeline õpetama last õlivärvidega maalima. Võib-olla elab teie majas kunstnik, kes on nõus organiseerima lastele kunstikursuse. Ka teatris on vaja käia, kuid koos sellega oleks hea avada kas koolis või punanurgas laste teatristuudio või teatrikunstiring. Kui teie majas elab tuntud näitleja, võiks tema seda stuudiot juhatada.

Pole raske ette kujutada, kuidas lapsed muutuksid, kui palju võiks nende seast leida ja kasvatada andekaid inimesi, kui igas majas elunevad spetsialistid, meistrid ja teised huvitavad inimesed sekkuksid aktiivselt õpilaste kasvatamisse.

Arvame, et on tulnud aeg organiseerida lastevanemate kollektiivset tegevust suurtes majades ja majavalitsuse piires. Seal, kus üks ei suuda midagi ära teha, tulevad teised lapsevanemad appi. Suurtes majades, kus on ühiskondlikke ruume (punanurgad), oleks kasulik luua lastevanemate pedagoogilised nõukogud, kes juhiksid laste elukohas mitmekülgset koolivälisest tegevust ja annaksid perekondliku kasvatuses küsimustes konsultatsiooni, tuginedes nõukogu liikmete endi sellealastele parimatele kogemustele.

Vanemad peavad teadma ka, mida murdeaalne loeb.

Peab arvestama seda, et on olemas tõelisi kirjandusteoseid, millel on suur kasvatav ja hariv väärtus, aga on ka raamatuid, mis lugejale peaaegu mitte midagi ei anna. Nende hulka kuuluvad näiteks paljud seiklusjutud ja detektiivromaanid. Neid on küll huvitav lugeda, kuid peagi on ununenud see, millest seal juttu oli. Nendel, kes lausa «neelavad» taolisi raamatukesi, võib kaduda huvi klassikalise kirjanduse vastu, mida nad peavad igavaks ja raskesti arusaadavaks. Üks õpilane näiteks teatas, et ta ei saa lugeda L. Tolstoi «Sõda ja rahu» sellepärast, et see ei ole huvitav. Vastavalt kooliprogrammile pidi ta teose läbi lugema. Õpetaja nõudis seda ning õpilane tegi korduvalt katseid lugema hakata, kuid pani alati raamatu haigutades kõrvale. See õpilane oli nähtavasti täiesti ette valmistamata romaani «Sõda ja rahu» kõrgete kõlbelis-esteetiliste vää-

tuste vastuvõtmiseks ja mõistmiseks. Ja seejuures ei olnud ta halb õpilane.

Vanemad peavad loetavate raamatute valikut oskuslikult reguleerima, pidades selles küsimuses nõu õpetaja ning raamatukogutöötajatega. Esimeses järjekorras võiks muidugi soovitada romaani «Kiini» (seda teost koolis ei käsitleta). Seda raamatut lugedes jääb igaühel midagi mõttese ja südamesse. Nii kirjutab üks tütarlaps: «Lugesin «Kiini» läbi viieteistkümne-aastasena. Kolm päeva käisin ringi saadud muljete mõju all. See raamat lihtsalt vapustas mind.»

Kiini kui ülla ja ülitähtsuse revolutsionääri kuju on loomulikuks ideaaliks murdealisele, kes teadlikult või ebateadlikult pürib kangelaadsele. (Suurepärasest romaanist «Kuidas karastus teras» õpitakse tundma kooli kirjandustundides.) Peale selle võiks veel soovitada B. Polevoi «Jutustust tõelisest inimesest». Suure enesekasvatusele virgutava toimega on A. Makarenko teosed «Pedagoogiline poeem» ja «Lipud tornidel».

Vanemate kohus pole ainult murdealisi aidata hea raamatu valimisel, vaid õpetada seda õigesti ka lugema. Teatavasti jätavad paljud õpilased lugedes vahele looduskirjeldused, milleta pole aga võimalik tabada kangelaadse meeleolusid ega autori kavatsusi sügavamalt mõista. Õpilased jätavad lugemata ka need kohad, kus kirjeldatakse kangelaadse iseloomu ja tema mõtisklusi. Õpilasi paeluvad peaaegjalikult sündmused ja tegevus ning sellepärast jätavad nad looduskirjeldused ja mõtisklused vahele, et kiiresti üles leida need kohad, mis neid huvitavad. Niisugune lugemisviis vaesestab taju ja arusaamist teosest ning raamatu esteetiline mõju väheneb.

Just niisuguseid lugejaid silmas pidades antakse USA-s välja kirjandusklassikute tunduvalt lühendatud ja seetõttu vaesemaks muudetud teoseid, sealhulgas ka L. Tolstoi omi. Sedasorti kirjandust lastakse välja mitte inimese sisemaailma rikastamise, vaid eelkõige kirjastajate kasumite huvides, kes spekulierivad noorsoo madalal tasemel olevate kirjanduslike vajadustega.

Vanematel tuleks jälgida ka seda, kuidas murdealised loevad, ning õpetada neid õigesti lugema. Seda ei tule teha rangete korraldustega, vaid kaudsete vahenditega. Nii võiks algatatud mõttevahetuse käigus arutada, missugused on kangelaadse karakterid, analüüsida nende tegusid

jms., näidata, missugune tähtsus on sündmuse mõistmiseks või isiku meeleolu väljendamiseks maastikul või teatud loodusnähtusel, mida autor kirjeldab. Seejuures võiks isa või ema ilmekalt ette lugeda katkendeid tekstist, mille õpilane lugemisel vahele jättis.

Samuti võiks soovitada, et õpilane kirjutaks teostest välja lennukaid fraase, mis teatud olukorras võivad kujuneda elu ja tegevuse juhtmotiivideks. Niisuguseid väljakirjutisi tehes avaldavad murdeealised tihti ka oma suhtumist neisse ning seavad nii mõnigi kord enesekasvatuse ülesandeks olla just niisugune või toimida nii, nagu seda nõuab väljakirjutatud fraasi sisu.

Näiteks loeme Zoja N. päevikust: «Gorki on öelnud, et elada võib ainult kaht viisi: «Põleda või pehkida — ning see, kes mõistab põlemise ilu, ei vali kunagi teist teed.» Ka mina tahan elada põledes, tahan elada tormiliselt ja kaunit, tahan olla ise õnnelik, kuid peamine on seejuures siiski olla kasulik teistele ja kodumaale.»

Huvipakkuv on ühe perekonna kogemus, kus lapsed tulevad aeg-ajalt kokku, et rääkida loetud raamatutest, vaielda, huvitavamaid kohti ette lugeda või lihtsalt loetud teistele edasi jutustada. Sellest võtavad osa ka tuttavad täiskasvanud, kes heameelega sekkuvad vaidlustesse. Niimoodi saab teoks alaealiste kollektiivne kasvatamine ja enesekasvatamine.

Perekonnas enesekasvatust organiseerides on seega vaja arvestada paljude asjaoludega ning abiks võtta mitmesuguseid mõjustamisvahendeid, pidades seejuures silmas laste, murdeealiste ja noorukite vajadusi.

Nõuded lapsevanematele kui õpilase enesekasvatuse juhtijaile perekonnas

Kasvatus perekonnas toimub mitte ainult vanemate nõudmiste, vaid kogu perekonna elulaadi ning vanemate kõlbelis-psühholoogilise palge kaudu, mis on lastele ja murdeealistele eeskujuks.

A. Makarenko soovitas vanematel oma käitumist kontrollida, enne kui nad hakkavad oma lapsi kasvatama. See on ka arusaadav, sest laste kasvatamisel etendab vanemate käitumine otsustavat osa.⁵⁹

⁵⁹ Vt. A. Makarenko, Loengud laste kasvatamisest. Tallinn, 1955, lk. 13—14.

Lapsi mõjustab kõik — nii vanemate tootmisalane kui ka ühiskondlik tegevus, nende suhted omavahel ja lastega. Ka see, kuidas vanemad riietuvad, kuidas räägivad teiste inimestega ja teistest inimestest, missuguses meeleolus nad on jne.

Lapsed on vanemate käitumise suhtes väga tundlikud. Nad panevad kõike tähele. Koolieelses ja nooremas koolieas matkivad nad vahetult oma vanemate käitumist, murdeas ja noorukina püüavad juba teadlikult oma isa või ema sarnased olla.

Küsimusele, kelleks ta tahab tulevikus saada, vastas nelja-aastane Dima ilma mõtlemata: «Isaks.» Huvitav on see, mida jutustas meile õpetaja M. tema vennast, II klassi õpilasest Vovast. Tema arvates on Vova väga võimekas poiss, kuid õppimises ei ilmuta küllaldast püüdlikkust, kuigi tal kolmede pärast ei ole vaja eriti kurvastada (õppis peamiselt neljadele ja viitele). Kui õpetaja küsis, miks ta ei taha paremini õppida, vastas Vova: «Minu isa jäi II klassis istuma, aga V klassist peale sai temast eeskujulik õpilane, ka mina hakkas hästi õppima V klassis.»

Dima ja Volodja armastavad isa, koos temaga veedavad nad oma vaba aja: mängivad ja käivad jalutamas. Isa jutustab neile muinasjutte. Lapsed kuulavad alati tähelepanelikult kõike, mida ta räägib mitte ainult oma minevikust ja möödunud elust, vaid ka tänapäeva sündmustest. Tahes-tahtmata juurduvad neis isa mõtted ja suhtumised.

Kirjandites teemal «Keda te peate elus suurepäraseks inimeseks» nimetavad murdeaalised õpilased kõige sagedamini oma ema, harvemini isa. Nad kirjutavad sellest, et ema on hea ja peenetundeline, range, kuid õiglane, «kogu oma jõu pühendab meile — oma lastele». Ja lõpuks imetlevad nad tema välimust, silmi, soengut, naha õrnust ja huulte ning käte soojust. Need murdeaalised, kes peavad suurepäraseks isa, märgivad, et ta teab ja oskab kõike, et tal on tugev tahe, et temaga on huvitav vestelda, sest ta võib paljustki rääkida.

Vanemate eeskujus peavad esikohal olema kõlbelised omadused. Igas olukorras peavad vanemad ilmutama tõearmastust, ausust ning olema avameelsed. Ei saa lapselt nõuda ausust ja tõearmastust, kui ise oled ebaaus ja petad.

Üks meie instituudi kaastöötaja jutustas, kuidas ta tahtmatult oleks peaaegu õpetanud oma kuueaastase poja vale-

tama. Asi oli järgmine. Ta tuli ükskord väsinuna koju ja heitis diivanile puhkama. Aga just nagu kiuste helises uksekell. Mis teha? Aga vaat mida! «Vitja, mine ütle, et isa pole kodus!» Vitja oli arusaamatuses ega liikunud paigast. Isa hüüdis: «Noh, mine siis!» Poiss läks ukse juurde ja ütles kõvasti: «Isa pole kodus.» Ukse tagant kostus hääl: «Aga kas sa võid öelda, kus ta on?» Ja otsekohe anti vastus: «Ta lamab diivanil.» Isal tuli muidugi tõusta, uks avada ja kõik ausalt ära rääkida.

Teinekord kordus sama lugu telefonikõnega. Kui kolmandal korral helises telefon, teadis Vitja juba mis teha, läks kiiresti telefoni juurde ja ütles: «Isa pole kodus.» «Sain aru, kui kaugemale olin läinud,» rääkis isa. «Ja nüüd oli vaja juba mitte ainult endale, vaid ka lapsele öelda, et selline teguviis on inetu, ühtlasi anda sõna tulevikus mitte enam nii toimida.»

Esitame veel ühe juhtumi. Meie poole pöördus V klassi õpilase ema, paludes mõjustada kuidagi oma poega, et see ei valetaks ega kirjutaks kaaslastelt töid maha, vaid teeks neid ise. Hetke kõhelnud, lisas ema: «Mind teeb eriti rahutuks see, et Koljal on tekkinud mingisugused rahad. Ärge arvake, et ta kodust võtab, ei! Me kahtlustame, et ta müüb raadiodetaile, mida isa töölt toob. Isa on ju raadioinsener.» Mis ma oskasin siin vastata? Oli selge, et kui me asju õige nimega nimetame, siis varastab isa tehasest detaile ning poeg varastab neid isa tagant (tema enese eeskujul). Ütlesin siis nii: «Isa ei peaks tehasest detaile tooma ja sellega pojale halba eeskuju näitama.»

Inimese tähtsaimaks iseloomuomaduseks on tööarmastus. Kui vanemad tahavad lastes kasvatada armastust töö vastu, peavad nad ise eeskujulikult töötama mitte ainult töökojal, vaid ka kodus. Leidub vanemaid, kes alatasa kurdavad selle üle, et nad peavad tööd tegema ning aina räägivad puhkusest ja unistavad jõudeelust. Teised ei saa jälle ilma tööta elada. Selliste kohta öeldakse — iga töö lausa lendab nende käes. Armastus töö vastu parandatakse ka lastele.

Vanemate suhtumine kodustesse toimetustesse määrab ka laste suhtumise neisse. Kui see on vanematele raskeks ja tüütuks kohustuseks, siis hakkavad poeg või tütar sellesse niisamuti suhtuma.

Vanemate mistahes harrastused avaldavad lastele mõju. Kui te armastate raamatuid, siis on teil kerge sisendada las-

tesse armastust lugemise vastu. Kui te innustute spordist, siis hakkavad ka lapsed sellega tegelema.

Võtame näiteks Grigori Ivanovitši. Ta armastab sporti: suusatab, uisutab, kuigi on juba elatanud inimene. Tema pojad — nii vanem kui noorem — käivad koos temaga suusatamas või lähevad seltsis liuväljale. Võisteldakse omavahel, näidatakse üksteisele efektiivseid liikumisviise. Nii omandasid pojad kiiresti mitu spordiala.

Grigori Ivanovitš on tuntud ajaloolane, nii tema kui ta lapsed harrastavad maalikunsti. Perekonnas joonistatakse hästi ning sagedasti heidetakse pilk ka «Üldisesse kunsti-ajalukku». Tihti külastatakse kunstinäitusi. Ema on kiindunud ilukirjandusse. Noorem poeg loeb väga palju. Vanematel ei tule mõttessegi, et lapsed võiksid hakkama saada mingi teoga, mis käib moraalinõuete vastu.

Õpilased töötavad endiga palju, et aga rohkem teada saada, muutuda tugevateks ning väarikateks inimesteks, vastata oma südametunnistuse ja ühiskonna nõudmistele. Sealjuures ei joondu nad mitte ainult vanemate püüdluste, huvide ja harrastuste, vaid ka nende tegude, iseloomu ja käitumise järgi.

Kõikidest iseloomujoontest tuleb eriti hinnata headust ja taktitunnet. Need inimlikud omadused on alati veetlevad. Hea inimene on tõeliselt sotsiaalne inimtüüp, sest ta on valmis appi ruttama igaühele isegi siis, kui ta ise on kitsastes oludes. Headel vanematel kasvavad head lapsed, keda kõik armastavad.

Meil oli võimalus jälgida suurepäraselt perekonda, kus valitseb sõpruse, vastastikuse abistamise ja armastuse õhk-kond. Lapsed näevad, kui abivalmis on isa alati ema suhtes ja kuidas ema hoolitseb isa eest, ning igauks püüab kodustest töödest suurema osa enda kanda võtta. 8. märtsi eel valmistab isa koos lastega emale ja vanaemale kingitusi. Noorem poeg joonistab, vanem püüab poest leida midagi huvitavat. Kui emal, isal või vennal on sünnipäev, siis hoolitsevad kõik ülejäänud selle eest, et teha asjaosalisele midagi, mis teda rõõmustaks. Lapsed näevad, et vanemad on kokkuhoidlikud, kuid mitte kunagi ihnsad... Kui tuleb naaber, kellel on raha tarvis, või näevad nad ise, et kellelgi on puudus, püütakse alati abistada. Ka lapsed jagavad kaaslastega maiustusi, kingivad raamatuid jne.

Vanemate armastus laste vastu peab olema vaba sussutamisest. Lapsed peavad tajuma vanemate suhtumises tõe-

list soojust ja vastavad omakorda samaga. Sellises perekonnas kasvavad lapsed inimeste suhtes taktitundelisteks ja tähelepanelikeks, enese vastu nõudlikeks ning tagasihoidlikeks. Sellised lapsed valmistavad suurt rõõmu vanematele ja kõigile neile, kes nendega suhtlevad.

Tähtsaks iseloomujooneks kasvatuslikus mõttes on korralikkus. Kui vanemad on rāpakad, loobivad oma riideid kuhu juhtub, kui pōrand on tihti pūhkimata, raamatud vedelevad seal, kus ema vōi isa neid parajasti luges, ajalehed on laiali pōrandal, siis on ka lapsed korratud. Magama minnes visatakse riided hooletult toolile, tupp sisenedes ei viitsita jalgu pūhkida. Tōōlaud on neil tās kuhjatud kōiksuguseid mittevajalikke asju. Vanemad on nōrdinud ja kurdavad, et nad on vāsinud ja laste tōttu ei saa kodus luua puhtust ega korda. Aga hommikul tōustes otsib isa kadunud sokki, poeg ruttab kooli ja on samuti ametis oma asjade otsimisega. Ema riidleb mōlematega ja, olukorda vālja kannatamata, läheb neile appi. Nii kordub see pāevast pāeva. Kōikides on juurdunud harjumus olla rāpakas ja laisk igapāevases elus, teinekord kandub see üle ka tōōle ja õppimisse.

Vaadake sellise õpilase vihikut, see sarnaneb makulatuuriga: kortsunud, määrdunud, paljudes kohtades on kirjutatu läbi kriipsutatud jms. Vihik peegeldab teatud määral tema omaniku iseloomu. Kui perekonnas on lohakad täiskasvanud, siis muutub ka õpilane lohakaks, organiseerimatuks ja raskeks nii kasvatusel kui ka enesekasvatuse seisukohalt.

Erakordne tähtsus on vanemate iseloomu tahtelistel omadustel: otsustavusel, enesevalitsemisel, kindlusel. Tahtomadused annavad iseloomule terviklikkuse, kindlustavad sõnade ja tegude vastavuse ning järjekindluse nõudmistes. Ja vastupidi — vanemate tahtejõuetus vōi kindla iseloomu puudumine avaldub selles, et nad pole suhetes lastega järjekindlad: kord on nad liiga pehmed, kord ülemäära karmid ja nõudlikud. On täiesti loomulik, et sellised suhted desorganiseerivad lapsi. Viimastel juhtudel ei ole vanematel sageli oma laste silmis ka autoriteeti.

Vanja P. näiteks ei pane üldse tähele isa kārkimist ja ähvardusi, sest ta teab, et tunni vōi paari pārast istub ta isa põlvedel ja see embab teda õrnalt, olles unustanud nii poja eksimuse kui ka lubatud karistuse.

Mida soovitada vanematele, kelle iseloomus on puudusi,

mis segavad neid oma lapsi kasvatamast? Kas nad peavad mängima ideaalse inimese, ema või isa osa? Kaua ei suuda nad seda siiski mängida ja, heitnud endalt maski, näitavad nad peagi oma õiget nägu. Sellepärast jääb ainult üks väljapääs — ennast kasvatada. Selleks on esiteks tarvis ennast tundma õppida ja teiseks oma käitumise parandamiseks võtta tarvitusele vajalikud abinõud. Ja lõpuks — pidevalt ennast kontrollides tuleb end harjutada teataval viisil käituma — olema ühel juhul tagasihoidlikum ja valitsema ennast, teisel juhul ilmutama suuremat aktiivsust. A. Makarenko kirjutab, et vanematel on tarvis pidevalt tõsta nii nõudlikkust enese suhtes kui ka vastutust ühiskonna ja laste ees nende kasvatamisel. Nad peavad kontrollima iga oma sammu.⁶⁰ «Tuleb alati meeles pidada, et laps pole ainult teie rõõm, vaid ta on ka tulevane kodanik, et teie vastutate tema eest kõigi ees.»⁶¹

Kasvatamine nõuab vanematelt pedagoogilist takti ehk, teiste sõnadega — laste niisugust kohtlemist, mis vastab kommunistliku moraali üldistele nõuetele ja õpilaste vanuseliste ning individuaalsetele iseärasustele.

K. Ušinski soovitas olla laste suhtes õiglane ilma kiuslikkuseta, hea ilma nõrkuseta, nõuda korda, kuid ilma pedantsuseta. Sellele tuleks lisada: olla alati printsiipiaalne ja nõudlik, peenetundeline ja tähelepanelik, mõista lapse seisukorda ning tema arenemise omapära. Ent peamine on lähedane osavõtt lapse elust.

Säilitades teatud õigused ja kohustused, peavad vanemad kujunema oma lapsele vanemateks sõpradeks, otsustama koos temaga mõningaid perekondlikke ja isiklikke küsimusi, arutama koos nendega perekonna ja iga selle liikme vajadusi, võtma osa laste mängudest, huvi tundma nende spordialade vastu, mida harrastab poeg või tütar, üksikutel juhtudel aga kavandama ühise enesega töötamise plaani ning vastastikku teineteist kontrollides seda realiseerima.

Huvitav on selles mõttes I. Klebanovi poolt kirjapandud jutustus sellest, kuidas isa ja poeg suitsetamise maha jätsid. See on järgmine. «Minu Viktor (viieteistkümne-aastane poiss. — A. K.) õppis mulle märkamatuult suitsetama. Saime sellest teada klassijuhatajalt. Aga proovige sellist poissi suitsetamisest võõrutada, eriti kui sa ise oled suitsu-

⁶⁰ A. Makarenko, Loengud laste kasvatamisest, Tallinn, 1955, lk. 15.

⁶¹ Sealsamas, lk. 17.

mees. Appi tuli juhus. Jäin haigeks ja mul keelati kategooriliselt suitsetamine ära. Kasutasin selle ära. Näitasin pojale röntgeniülesvõtet oma kopsudest kõigi sellel nähaolevate kahjustustega; see jättis talle masendava mulje. Leppisime temaga kokku, et jätame suitsetamise maha. Tekkis nagu omamoodi tahtejõudude võistlus. Ja mis te arvate? Jätsimegi mõlemad suitsetamise maha, abistades sealjuures teineteist.»⁶²

Sugugi vähem huvitav pole ka teine juhtum, kus pojad — 16-aastane noormees ja 10-aastane õpilane — aitasid isal suitsetamist maha jätta. Lugu sai alguse sellest, et ema, kes oli arst, hakkas ikka sagedamini kurtma seiskunud tubakalõhna üle korteris, mis ei kadunud isegi tuulutamisel. Tubakalõhn ei meeldinud ka lastele. Kõik üheskoos palusid isa mitte enam suitsetada. Naine ja vanem poeg hakkasid üha sagedamini tooma ja Ivan Petrovitšile näitama mitmesuguseid trükiseid suitsetamise kahjulikkusest. Nende rünnakud viisid selleni, et isa hakkas vähem suitsetama, kuid päris maha seda veel ei jätnud. Juhtus aga nii, et noorem poeg haigestus, mistõttu toas enam suitsetada ei tohtinud. Otsus vabaneda kahjulikust harjumusest küpses lõplikult ja isa teatas kogu perekonna juuresolekul, et ta loobub suitsetamisest.

Möödunud on juba kolm aastat, isa peab endiselt sõna ja ei suitseta. Eespool kirjeldatud isa mõjustamisel perekonna poolt oli veel teine ja mitte vähem tähtis tulemus: lastel kujunes välja tugev immuunsus suitsetamise suhtes. Võib olla kindlalt veendunud, et nemad ei hakka kunagi suitsetama.

Vanemate ja laste ühine töö enese kallal võib kujuneda süstemaatiliseks, kui püstitatakse keerulisemaid ülesandeid, näiteks arendada välja neid või teisi intellektuaalseid omadusi ja loomungulisi jõude, kujundada harjumusi ja vilumusi. Võib-olla on neil puhkudel otstarbekohane vastu võtta kollektiivseid kohustusi, kus määratakse kindlaks ka igapäevaste vastutuste endas teatavate omaduste kasvatamise eest.

Nagu näeme, on vanematel palju erinevaid võimalusi laste mõjustamiseks oma isiku kaudu.

Kaudse mõjustamise tähtsust peab eriti alla kriipsutama enesekasvatusele ergutamisel.

⁶² И. Клебанов, О педагогическом такте в воспитании детей, Л., изд. «Знание», 1959, стр. 48.

Muidugi on vaja ka otseseid nõudmisi, veenmist ning sisendamist. Kuid real juhtudel ei ole otsene mõjustamine efektiivne. Keelule vaatamata käitub laps või alaealine endist viisi, ainult nüüd ta varjab ja maskeerib oma tegusid püüdlikumalt. Nii on lugu näiteks suitsetamisega, koduste tööde mahakirjutamisega ning teiste halbade harjumustega.

Positiivset efekti võib saavutada kaudse mõjustamisega, kui õpilane nagu ise otsustaks vabaneda kahjulikest harjumustest või kujundada endas puuduvaid väärtuslikke omadusi. Kaudse mõjustamise puhul ei nõua kasvataja õpilaselt midagi, ainult juhib tema tähelepanu neile või teistele faktidele, mis oma sisuga ergutavad kasvandikku teataval viisil tegutsema.

Suurepärane näide kaudsest mõjustamisest on esitatud A. Tšehhovi poolt jutustuses «Kodus».

Selles jutustuses räägitakse, kuidas koduõpetaja (gouvernant) teatas äsja töölt saabunud prokurörile Jevgeni Petrovitšile, et tema seitsmeaastane poeg suitsetab ja võtab salaja isa tagant tubakat. Veel ütles ta, et kui ta hakkas Serjožat manitsema, toppis see kõrvad kinni ja hakkas valjusti laulma, et guvernandi häält summutada.

Jevgeni Petrovitš istus ja mõtles.

Ta meenutas ammu möödunud, pooleldi unustatud aega, millal suitsetamine koolis ja lastetoas sisendas pedagoogidele ja vanematele kummalist, mitte täiesti arusaadavat õudust.

«Lapsi nüpeldati armutult, heideti gümnaasiumist välja, rikuti nende elu, ehkki mitte keegi pedagoogidest ega isadest ei teadnud, milles nimelt seisab suitsetamise kahjulikkus ning kuritegelikkus.» Ta ei saanud mõtlemata jätta ka sellele, et «karistus teeb sageli hoopis rohkem kurja kui kuritegu ise».

Kui Serjoža sisenes, hakkas Jevgeni Petrovitš talle selgitama, kui halb on suitsetada ja võtta veel võõrast tubakat. Serjoža püüdis esialgu end õigustada, siis aga hakkas kõrvaliste asjadega tegelema ja lakkas hoopis noomitusi kuulamast. Vestlusel polnud mingit efekti.

Kell lõi kümme.

«Noh, poiss, on aeg magama minna,» ütles prokurör. «Soovi head ööd ja mine.»

Serjoža palus, et talle midagi jutustataks, nii nagu isa tavaliselt enne magamajäämist tegi. Et aga isa ei teadnud

peast ühtegi luuletust ning ei mäletanud ühtegi muinasjuttu, pidi ta alati improviseerima.

«Kuule,» alustas ta... «Kuskil maal elas kord puruvana, pika halli habemega ja... ja sihukeste tohutute vurrudega kuningas. Noh nii, ta elas klaaspalees, mis sätendas ja säras päikesepaistel nagu suur tükk puhast jääd. Palee aga, sa mu vennike, seisis määratu suures aias, kus kasvasid, tead, apelsinid... pirnid, murelid... õitsesid tulbid, roosid, maikellukesed, laulsid mitmevärvilised linnud...»

Jevgeni Petrovitš mõtles pisut ja jätkas:

«Vanal kuningal oli üksainuke poeg ja kuningriigi pärija — niisamasugune väike poiss nagu sinagi. See oli hea poiss. Ta ei jonninud kunagi, heitis vara magama, ei puutunud midagi laual ja... ja oli üldse tubli poiss. Üksainus viga oli tal: ta suitsetas.»

Serjoža kuulas pinevalt ja vahtis silmi pilgutamata isale otsa...

«Suitsetamise tõttu haigestus kuningapoeg tiisikusse ja suri, kui ta oli kahekümneaastane. Nõder ning haiglane vanake jäi ilma igasuguse abita. Ei olnud kedagi, kes oleks riiki valitsenud ja paleesid kaitsnud. Tulid vaenlased, surmasid vanakese, purustasid palee, ja nüüd ei ole aias enam ei mureleid, linde ega kellukesti... Nõndaks, vennas...»

Niisugune lõpp tundus Jevgeni Petrovitšile endale naeruväärne ning naiivne, kuid Serjožale avaldas muinasjutt tugevat mõju. Jälle tekkis ta silmadesse kurbus ja midagi ehmatuseetaolist. Minuti jooksul vaatas ta mõtlikult tumedale aknale, võpatas siis ja lausus raugel häälel:

«Ma ei suitseta enam...»⁶³

Kaudne mõjustamine veenmise või sisendamise vormis annab positiivse efekti mitte ainult nooremas koolieas, vaid veelgi produktiivsem on ta murdeas ja vanemas koolieas, kui õpilased püüavad ilma väljastpoolt tuleva surveta ning vanemate inimeste poolse õhutamisetä isemõju mõju küsimustele lahendust leida.

Üks tuttav jutustas murdealise juuresolekul tema emale sellest, kui palju teab ja tunneb raadio- ja elektrotehnikat poiss, kes on tema korterinaaber. Petja istus kirjutuslaua taga, valmistas koduseid ülesandeid ja, nagu pärast selgus, kuulas väga tähelepanelikult. Mõne päeva pärast võttis ta

⁶³ A. P. Tšehhov, Valitud teosed, III köide, Tallinn, 1961, lk. 353—355.

vannitoa lüliti lahti ja ehtas selle ümber nii, et ust sulgedes lülitati valgus automaatselt sisse, väljalülimine toimus aga siis, kui uks pärast vannitoast väljumist suleti. Vanemad kiitsid Petjat. Peagi valmistas ta teisiigi seadeldisi. Pikkamööda innustus poiss elektrotehnikast ning hakkas sellealast kirjandust lugema.

Järelikult on moraalilugemise, noomituste või teiste manitsuste asemel märksa tulusam anda õpilasele lugeda hea raamat, milles jutustatakse sellest, mida on õpilasele vaja ning millele ta võib töös enesega tugineda, aga samuti esitada mõni juhtum elust, mis mõjuks emotsionaalselt ja ergutaks õpilast aktiivsele ning süstemaatilisele enesekasvatusele.

On väga palju vahendeid, mis võivad innustada inimest enesega töötama. Nendeks on nii vanemate isiklik eeskuju ja nõudmised, veenmine ja sisendamine ning lõpuks mitmesugused kaudse mõjustamise vormid. Nagu öeldud, nõuab õpilase töö enesega vanematelt terast tähelepanu ja juhtimist. Kuid nendepoolne kontroll ei tohi olla pealetükiv. Peab leidma niisuguseid kontrollimise vorme, mis ei tekitaks ebameeldivustunnet. Hea oleks, kui see toimuks laste endiga kooskõlastatult kas kirjaliku või suulise aruandena oma tööst või meeldetuletusena vanemate poolt, mille suhtes on samuti varem kokku lepitud, ja lõpuks ka kontrolliva harjutuse kujul. Alaealist ei tohi ühtepuhku sundida tegema seda, mille suhtes ta on enesekasvatuse raames endale võtnud teatud kohustuse ning mida ta on hakanud ise, vabatahtlikult täitma. Kui vanematepoolne tagasundimine siiski aset leiab, siis muutub huvitav enesekasvatustegevus sunniviisiliseks ning selle tõttu õpilasele raskeks ja igavaks. Õpilase jätkuvaks tööks enese kallal on kontrollimise ja ergutamise vorme vaja mitmekesistada.

Selleks et enesekasvatus oleks edukas, peab õpilastele tutvustama enesega töötamise põhilisi viise. Nii nagu iga tegevus, nõuab ka enesekasvatus suuri jõupingutusi, kannatlikkust, teadmisi ja oskusi. Kui õpilased töötavad enesega halvasti, peab neile appi minema. Üks vajab usu sisendamist edusse, teisele on tarvis ette öelda uus töövõte, kolmandale aga luua tingimused tööks ja puhkuseks jne.

Selles suhtes on huvipakkuvad väsimatu ränduri ja väljapaistva teadlase V. Arsenjevi 17 käsku pojale. Isa pani tähele, et poeg on laisk ja, vaatamata tema meeldetuletustele, ei hakka kirjandit kirjutama, vaid lükkab ülesande

täitmist ikka edasi. Siis, kui läbimõtlemiseks enam aega ei jätkunud, kirjutas ta töö kuidagiviisi valmis ja sai ärateenitult «kahe». Isa noomis poega kõvasti ning ütles järgmisel päeval:

«Volja, mina olin eesrindlane koolis, sõjakoolis, väeosas, ekspeditsioonil ja sõjas. Ära sa arva, et ma sellega kergesti toime tuln. Ma lihtsalt täitsin alati 17 käsku. Osa neist on üldtuntud, osa on minu koostatud.» Vladimir Klavdijevitš osutas silmadega enda ees lelavale paberilehele ja jätkas:

«Kirjutasin need käsud sinu jaoks üles, ainult kas sul jätkub iseloomu, et neid selgeks õppida?»

«Muidugi jätkub,» solvus Volja.

«Ma loen nad sulle ette. «Üks täna on parem kui sada homset.» See käib selle kohta, kuidas sa kirjandit kirjutasid. Korda!»

«Üks täna on parem kui sada homset,» kordas Volja lõbusalt.

«Viivitamine on võrdne surmaga.»

«Ära jää soodsat juhust ootama, vaid loo see ise.»

«Kas tööta või sure.»

«Oma otsused täida viivitamatult.»

Volja kordas isa järel sosinal iga käsku.

Lugenud selgelt ja arusaadavalt ette oma nõuanded, ulatas Vladimir Klavdijevitš need pojale. Nende kohale oli musta hiilgava tindiga kirjutatud:

«Igaveseks meespidamiseks Volja Arsenjevile. 1913. aasta 20. oktoober, Habarovsk.»

«Millal sa nad ära õpid?» küsis isa.

«Viivitamine võrdub surmaga,» tsiteeris poiss leidlikult. «Et üks täna on parem kui sada homset, siis täna. Oma otsused täida viivitamatult,» lisas ta ja tormas oma tuppa.

Praegu tahtis ta väga olla samasugune nagu isa ning oma lubadusi alati täita. Oma laua taga istudes ajas Volja isa kombel õlad sirgu, painutas pihta, nii et valus hakkas, kortsutas laupa ja luges paljutähendavalt:

«Millelgi pole niisugust hinda kui püsivusel ja kannatlikkusel.»

«Kakskümmend pooleliolevat tööd ei ole väärt üht, mis on lõpule viidud.»

«Halbadest harjumustest jagu saada on alati parem täna kui homme.»

Sellel soojal oktoobrikuu õhtul pidas Volja sõna ning õppis selgeks Arsenjevi seitseteist käsku.

Möödusid aastad. Vladimirist sai täiskasvanu. Nii õppides, sõdades kui ka päevikuid kirjutades täitis ta alati oma isa käske. Nüüd on ta palju kordi käinud ekspeditsioonil mööda Ussuurimaad. Nii mõnigi kord kuskil metsaserval, hiiglasliku heinputke kõrval istudes või Sihhote-Alinil kulaliiva pestes kontrollis ta oma mälu:

«Ära hoi a kinni määrusest nagu pime seinast.»

«Ühtki suurt ettevõtmist pole lõpuni viidud otsustusvõimetute inimestega.»

«Austa iseennast.»

«Sinu elu on niisugune, milliseks sa ta ise kujundad.»

Nüüd on Voljal kolm poega, kellest vanim on juba neljakümnene, ta pea on hall ja ta kehal on seitse Isamaasõjas saadud haava, kuid kus ta sellel päeval, 20. oktoobril ka ei viibiks, kas taigas, rongis või kodus, võtab ta ettevaatlikult välja aastatega luitunud veläänpaberi, sirutab mehiselt õlgu ja loeb isa nõuandeid, silmad liigutusest niisked.

«Harju olema hoolas ja täpne.»

«Ära raiska jõudu asjatutele kõhklustele.»⁶⁴

Enesekasvatamine nõuab tahet ja eelkõige visadust, mis kujuneb ainult süstemaatilises ja kavakindlas õppimises, elukondlikus ja tootvas töös. Perekonnas, kus on loodud töökuse õhkkond, kus lapsel on töökas eluviis, laheneb ka tahtekasvatamise küsimus.

Kooli ja perekonna koostööst õpilase enesekasvatuse organiseerimisel

Õpilase enesekasvatuse efektiivse juhtimise vältimatuks tingimuseks on kontakti loomine lastevanemate ja pedagoogide vahel ning nende tegevuse kooskõlastatus. Et õpetaja on spetsiaalse pedagoogilise ettevalmistusega ning omab vastavaid kogemusi, siis peaks tema juhtima tööd, mida tehakse koos vanematega. Kasvataja ja õpetaja peavad oma töös tuginema asjaolule, et vanemad oma lapsi tunnevad. Tõsi küll, osa vanemaid püüab õpetaja ees varjata poja või tütre iseloomupuudusi ja nende tõelist suhtumist õppimisse, mis ainult kodus ilmsiks tuleb. Mõistagi tekitab see kasvatustööle kahju. Teised vanemad jälle, vastupidi, mõistavad liiga karmilt laste üle kohut. Kõike seda

⁶⁴ Г. Пермяков, Тропой женьшеня, Хабаровское книжное издательство, 1965, стр. 60—62.

tuleb arvestada. Vanematelt saadud andmeid kasutades peab pedagoog olema erakordselt ettevaatlik ja kaalutlev, et mitte ema või isa autoriteeti tahtmatult õhnestada.

Kool peaks rakendama vanemate kogemusi ja teadmisi ka laste koolivälise töö organiseerimisel.

Real juhtudel osutub vanemate ja õpetajate koostöö väga vajalikuks. Oma ajal organiseerisime Simferopolis klassikoosolekuid, millest võtsid osa ka lapsevanemad ja õpetajad. Nendel koosolekutel kuulati (tookord) ühe, nn. raske õpilase aruannet oma tegevusest. Sedasama võtet kasutas meist sõltumatult A. Bodaljev Leningradis.

Teatud juhtudel organiseerib õpetaja õpilase kodu külastamist klassiaktiivi poolt. On praktiseeritud ka mõnede õpilaste perekondade külastamist teiste lastevanemate poolt, mille suhtes on varem juba nii ühtede kui ka teistega kokku lepitud (Leningradi 371. kooli kogemustest).

Sellel tööl on head tulemused. Õpilane, keda mõjustavad kool, õpetajad, klassikollektiiv ja kaasõpilaste vanemad, tajub selgemini, et edaspidi ei saa enam vana viisi käituda ega elada. Sellest aru saanud, hakkab ta endaga töötama. Mitmekülgne mõjustustesüsteem on alati efektiivsem üksikmõjustustest. Õpilase mõjustamist organiseerides peab arvesse võtma õpilase iseloomu tervikuna, samuti seda, mil määral on ta kasvatuslikus mõttes hooletusse jäetud, missugune on tema tundlikkus kasvatuslike mõjustuste suhtes, kuidas on lood tema südametunnistusega, vastutustundega oma tegude ja käitumise suhtes, tahtejõu arengutasemega jne. Õpilase individuaalsetest iseärasustest sõltuvalt tuleb rakendada ka vastavaid mõjustamisviise. Teatud juhtudel piisab ema või isa kaalukast sõnast, et õpilase käitumist parandada, mõnikord läheb selleks vaja tervet kasvatuslike mõjustuste süsteemi, mida teostavad erinevad inimesed.

A. Makarenkol oli õigus, kui ta hoiatas šablooni eest isiksuse mõjustamisel. Ta kirjutas, et ühtki mõjustusvahendit «ei saa tunnistada alati absoluutselt kasulikuks... Võtame kas või niisuguse vahendi, nagu on kollektiivne mõjustamine, kollektiivi mõjuavaldus üksikisikule. Mõnikord on see hea, mõnikord halb. Võtame individuaalse mõjustamise, kasvataja vestluse kasvandikuga nelja silma all. Mõnikord on see kasulik, mõnikord kahjulik. Mingit vahendit ei saa vaadelda kasulikkuse või kahjulikkuse sei-

sukohalt, kui ta võetakse isoleeritult kogu vahendite süsteemist»⁶⁵.

Niisiis on lapse, murdeeaalise ja nooruki edukaks kasvatamiseks ja ümberkasvatamiseks tingimata vajalikud õpilase igakülgne tundmine, kogu temas peituva hea ja halva, õigemini puudujääkide tundmine, oskus õpilast taktiliselt suunata oma vigadest arusaamisele ning ergutada teda ennast kasvatama.

Tuleb meeles pidada, et oma jõude ja omadusi võib õpilane ainult tegevuse käigus välja arendada. Siit järeldub, et vanemate abi tegevuse organiseerimisel ning alaealise tegutsemise taktitundeline kontrollimine on alati vajalikud. Kooli ja perekonna koostegevus õpilaste enesekasvatuse organiseerimisel ning juhtimisel nõuab õpetajate ja vanemate kooskõlastatud ning kavakindlat tegutsemist.

Kool ja perekond võiksid enesekasvatuse ja kasvatus-töö programmi ka ühiselt läbi arutada. Hiljem, vesteldes lapse vanematega, märgib pedagoog ära täiendavad abinõud tööks üksikute õpilastega, silmas pidades nende individuaalseid iseärasusi.

Raskestikasvatatavate õpilaste ümberkasvatamise huvides võib moodustada spetsiaalse nõukogu, kuhu kuuluksid mõned suuremate kogemustega õpetajad, lapsevanemad ning komsomõli esindajad. Vanemate juuresolekul töötatakse välja õpilase ümberkasvatamise taktika kodus ja koolis, määratakse kindlaks mõjustamise ning kontrollimise viisid ja vormid, aga ka õpilase enesekasvatusele ergutamise võimalused jms. Sellest nõukogust võiks saada alaline ümberkasvatamisega tegelev organ.

⁶⁵ A. Makarenko, Kommunistlikust kasvatuses, Tallinn, 1954, lk. 240—241.

Enesekasvatamine ilusa vahendusel

Näide kahe kooliõpilase enesekasvatusest

Enesekasvatus üldse ja eriti noorte enesekasvatus on alati olnud komplekseeritud, pikaajaline ja vastuoluline protsess.

Jälgides tüpoloogiliselt erinevate õpilaste arenemist, piirdusime oma töös nende teede, vormide ja võtete uurimisega, mis muudavad vanema õpilase kasvatusobjektist selle subjektiks põhiliselt ilusa vahendusel.

Noor inimene, kes kasvatab endas häid iseloomuomadusi, puutub paratamatult kokku enesetunnetamise probleemiga. Kuulda võtta oma sisehäält, avastada endas seni teadaolemata tundmused, mõtted ja püüdlused, leida seletus sellele, mis elab varjatult hinges, sellele, mida kasvav inimene isegi veel ei suuda mõista — kõiges selles omandab erakordselt suure tähtsuse kunst. M. Saltõkov-Štšedrin kirjutab, et «oskuses pöörata vaataja pilk tema enese sisemusse peitub talendi kogu jõud...»⁶⁶. Ka N. Krupskaja kriipsutab alla seda kunsti iseärasust. Ta leidis, et «on vaja aidata lapsel oma mõtteid ja tundmusi kunsti kaudu sügavamalt tundma õppida, muuta oma mõtteid selgemaks ja tundeid sügavamaks»⁶⁷.

Kunstiga ühes suunas mõjustab inimest ka looduse ilu. Ta paneb inimese unistama, tema mõjul areneb võime jälgida ja mõista oma tundmusi ning mõtteid. Mõtiskluste sisuks saab inimese enda vaimne elu. Nauding, mille osaliseks inimene loodusega suheldes saab, tuleneb suurel määral võimalusest kuulata oma sisemist häält, kuulda iseennast.

Vähe on aga ainult iseenda kuulmisest. N. Gogol rääkis, et kõigepealt on vaja kätte leida oma hinge võti, siis võib sellesama võtmega avada kõikide teiste hinged.

Teiste inimeste tundmine on kasvavale inimesele vajalik, sest enesekasvatus sõltub inimese usust inimesse, tema võimest näha inimestes ilusat. Kõrvutades ennast suurepärase inimestega, selgub murdeeaalisele ja noorukile, missugused on tema puudujäägid ning mida tuleks ette-

⁶⁶ М. Е. Салтыков-Щедрин, Первая русская передвижная художественная выставка. Сб. «М. Е. Салтыков-Щедрин об искусстве», М., Госполитиздат, 1949, стр. 358.

⁶⁷ Н. К. Крупская, Пед. соч., т. 3. М., изд. АПН РСФСР, 1959, стр. 317.

võtta enese vaimse edasiarendamise huvides. Täiuslik inimene on neile eeskujuks, ideaaliks, kohtunikuks. Enesekasvatamise püüdu sünnitab sageli huvi suurepärase inimeste vastu.

Lähedus kunstile loob avarad võimalused isiksuse sisemiseks arenemiseks, tema sisemiseks ümberkujundamiseks.

Noored inimesed tavatsevad otsida kunstiteostest oma elule juhtmõtet, püüavad leida vihjet, kuidas saada täiuslikumaks, kuidas kindlaks määrata oma elu suund. Nad otsivad tõeliste inimeste eeskujusid, et nende najal õppida, võrrelda, järeldusi teha, leida endas jõudu raskuste võitmiseks, et hakata võistlema kangelastega ning neid jäljendama. Kunst tugevdab inimese sisemisi jõude ja suunab teda enesekasvatamisele.

Suhtlemine loodusega kutsub inimeses tihti esile seesmise aktiivsuse. Just looduse mõjul hakkab ta otsima elu mõtet. Siit saavad alguse mõtisklused iseendast, rahulolematuse oma ebatäiuslikkusega ning mõtted vajadusest endaga töötada.

Tundes ja mõistes looduse ilu, püüab inimene seda ilu oma isikliku eluga ühendusse viia. Ta tahab oma elu niisama kauniks muuta, nagu seda on loodus. Igaüks meist võiks koos M. Prišviniga lausuda: «Mida ilusam on päev, seda väljakutsuvam ja kiuslikum on loodus: päev on ju küll ilus, aga missugune oled sina?»⁶⁸

Meie ülesanne on näidata õpetajatele mõningaid efektiivseid võtteid, vorme ja viise tööks õpilaste ergutamisel enesekasvatusele ilusa vahendusel.

Vaatleme seda protsessi väljaarendatud kujul kahe õpilase, Petrozavodski 1. Internaatkooli kasvandike Svetlana U. ja Klava G. najal. Tüpoloogiliselt on nad erinevad. Svetlana paistab silma oma käitumise tugeva tahtelise reguleerimise poolest, ta on rohkem intellektuaalne kui emotsionaalne. Klava on teistsugune. Tema põhilisteks iseärasusteks on tahtejõuetus ja kõrgendatud emotsionaalsus. Pedagoogide ja ümbritseva keskkonna ühtedele ja samadele mõjustustele reageerivad nad erinevalt. See pärast on mõistetav individuaalse töö tähtsus, mida tehti mõlemaga, et kujundada nende eneseteadvust ning oskust ennast ise edasi kasvatada.

Svetlana U. enesekasvatuse lugu

Üldhariduslikus koolis lõpetas Svetlana seitse klassi. Tema toimikus on järgmine iseloomustus: «Tundides tähelepanelik, kuid mitte aktiivne. Koduseid ülesandeid täitis korralikult. Suurema püsivuse korral võiks õppida hinnetele «4» ja «5». Armastab lugeda ilukirjandust, kirjutab ise luuletusi. Klassi elust ei võtnud aktiivselt osa. Tütarlaps on väheseltsiv ja vanemate inimeste suhtes mitte alati taktiline.»

Juhime siinjuures tähelepanu ainult ühele detailile: iseloomustuses on rõhutatud Svetlana kinnisust, tema vähest ühiskondlikku aktiivsust ja mitteküllaldast takti suhtlemises vanemate inimestega. Kõik need puudujäägid iseloomustavad Svetlana subtumist inimestesse.

Pärast VII klassi lõpetamist püüdis Svetlana astuda ehitustehnikumi, kuid see ei õnnestunud: keskpärased teadmised vedasid alt. Sisseastumiseksamite ebaõnnestumise järel hakkas ta ennast analüüsima, oma jõududes kahtlema ning kahetsema koolis tulutulult raisatud seitset aastat. Ta tahab teada, mis oli läbikukkumise põhjuseks, mida edasi teha. Tal tekib vajadus «iseenese leidmiseks», teda hakkab piinama küsimus elu mõttest. Pilgu pööramine iseendale esineb siin iseenesega rahulolematuse psühholoogilise sümptoomina.

⁶⁸ М. М. Пришвин, Незабудки, Вологда, 1960, стр. 234.

Eksamitel osakssaanud ebaõnn aitas Svetlanal üles seada tähtsa ülesande: omandada teadmised. Sellest tema otsusest ei ole keegi teadlik. Pool aastat enne internaatkooli lõpetamist, heites pilgu oma vaimsele arenemiskäigule, vastandas Svetlana nagu kaht epohhi oma elus: enne tehnikumi sisseastumiskatset ja pärast seda. Ta kirjutas: «Õppisin enne VIII klassi keskpäraselt. Lõpetanud VII klassi ja saanud «kolmedega» tunnistuse, tegin katse astuda ehitustehnikumi, kuid see ebaõnnestus. Nii alustasingi õppimist VIII klassis juba internaatkoolis. Nüüd mõistsin, et on vaja õppida nagu kord ja kohus, sest vastasel juhul võib jääda hari-matuks. Aga kellel on harimatuid inimesi tarvis!? Peale selle oli veel üks teine, sugugi mitte tähtsuseta tegur, mis minu õppeedukuse paranemisele mõju avaldas. Nägin kodus, et ema vajab minu abi. Ta tahaks näha minus endale tuge.» Internaatkoolist lahkumise eel, lõpuksamite ajal, kirjutas ta uuesti, seekord mõnevõrra teisiti: «Internaatkoolis alustasin õppimist kaheksandas klassis. Enesearmastus oli see, mis sundis mind paremini õppima.»

Mis sundis Svetlanat tegelikult vastu võtma otsuse õppida nagu kord ja kohus? Kas soov saada haritud inimeseks? Soov ema abistada? Enesearmastus? Nähtavasti nii esimene, teine kui ka kolmas. Meile näib, et jõuks, mis tal enesega töötamise algetapil aitas leida endas üles hea, mis temas peidus oli, ning püüda olla parem, kui ta tegelikult oli, sai auahnus, mis ergutab meis tihti soovi saada paremaks, kui me oleme.

Ükskord tunnistas ta: «Nägin, kuidas kaaslased õppimises minust ette jõudsid. See peamiselt sundiski mind võistlusse astuma.»

Internaatkoolis võeti Svetlana soojalt vastu. Kuid suhtumine temasse muutus varsti: ta oli kinnine, vaikiv, ei tundnud huvi klassi elu vastu, oma suhtumises kaaslastesse ja pedagoogidesse oli okkiline. Tema suhtumises ümbritsevasse inimestesse polnud jälgegi sõbralikkusest ega lugupidamisest. Nagu ikka, püüti teda võimalikult lühikese aja jooksul ümber kasvatada. See osutus võimatuks. Svetlanal oli tugev iseloom. Ta kuulub rasketijuhitavate inimeste hulka.

Kust on pärit see võõrdumus? Kus on inimestesse külma suhtumise allikad? Missugune on Svetlana perekond? Tal ei ole isa, ema pummeldab pidevalt. Ka vanem vend joob ja huligaanitseb. Vanemate perekonnaliikmete joomine ja amoraalsus, teadmine, et ta on «isata» laps, traumeerivad Svetlanat. Ka loodus iseenesest ei mõjunud Svetlana südamele pehmemdavalt. Looduse ilu sai ta tunda tänu maal elavale vanaemale. Kuid see ilu ei teinud talle veel inimesi lähedasemateks ega muutnud teda humaansemaks.

Asunud õppima internaatkooli, ei seadnud murdealine tütarlaps enesele ülesannet kasvatada endas humaanset suhtumist inimestesse. Niisugune ülesanne ei tule talle mõttessegi. Ta oli enesele tõotanud vaid üht: pühenduda õppimisele. Selle ülesande täitmisele asus ta täie otsustavusega. See otsusekindlus lõi aga aeg-ajalt kõikuma. Svetlana ei hakanud kohe kohusefruult õppima. Vanade harjumuste jõud meelitas teda elama nagu varemgi. Samal ajal aga tahtis ta teisiti elada.

Esialgu otsustas ta olla tundides tähelepanelik, täita kõik kodused ülesanded, õhtul teha tulemustest kokkuvõtte. Koos esimese eduga tuli ka rahuldustunne. «Hakkasin paremini õppima ja tundsin sellest rahuldust,» kirjutas Svetlana. «Rasket ülesannet lahendades unustasin aja. Missugune kergendus ja rõõm sai mulle osaks, kui ülesanne oli lahendatud! Kirjutasin heameelega kirjandeid. Mind rõõmustas juba ainuüksi see, et omandan uusi teadmisi.» Nähtavasti oli see nii ka tegelikult. Poole aasta pärast kirjutas Svetlana uuesti ühes oma teises töös: «Mulle meeldis lahendada

raskeid ülesandeid. Mõnikord õnnestus mul oma nõrkadest kohtadest õppimises jagu saada ja see valmistas mulle rõõmu.»

Õpilasele sai lähedaseks kogemustega pedagoog L. Sribnaja. Ka teised õpetajad olid taktitundelised ja oma töösse kiindunud inimesed: K. Zavjalov, L. Popova, N. Žirnova, I. Polina, L. Karavanova, I. Prahh ja teised. Ljubov Ivanovna Sribnaja ütles sageli (muidugi siis, kui Svetlana oli selle ära teeninud): «Tubli, Svetlana! Täna vastasid sa suurepäraselt. Midagi selletaolist polnud ma sinult varem kuulnud.» Matemaatikaõpetaja L. Karavanova, kõrge kultuuriga ja taktitundeline inimene, ütles Svetlana kohta samuti kiitvaid sõnu. See äratas tütarlapses usku oma võimetesse, tugevdas tahtet, mälu, tundeid, sealhulgas ka humaanseid tundeid. Õpetaja heatahtlik sõna ja tema isiklik eeskuju humaanses suhtumises inimestesse osutasid väga vajalikuks inimesele, kes oma elu üle järele mõtles, niisamuti nagu noortele võrsetele on vaja head mulda, vett, valgust ja soojust.

«Lapsest saadik olin suur enesearmastaja, elasin rängalt üle igasugust teiste poolt minu suhtes ülesnäidatud lugupidamatuseavaldust,» tunnistas Svetlana. Internaatkoolis, kus ta õppis, töötas ja elas, ei olnud keegi tema vastu lugupidamatu. Ainult tema klassikaaslased, nähes ta kinnisust, ei püüdnud temaga eriti suhteid luua.

Pedagoogide delikaatne suhtumine tõi endaga kaasa sügava sisemise enesetäiustamise protsessi ning seejuures muutus Svetlana suhtumine inimestesse. Ilmselt mõjusid sellele positiivselt kaasa ka internaatkooli head eluolustikulised tingimused, mis olid Svetlanale seni tundmatud. Tütarlapses ärkab tänutunne inimeste vastu ning soov neile kasulik olla. Tema arutluse loogika on järgmine: inimene peab olema ühiskonnale kasulik. Selleks ei piisa ainult sellest, mis on õpikutes, vaid peab huvi tundma ka selle vastu, mis meie maal üldse toimub, lugema uudisteoseid, tundma õppima teaduse ja tehnika uudiseid. Teiste sõnadega, selleks et inimesi teenida, on vaja saada igakülgseks haritud inimeseks. Seega näeme, et tütarlaps püüab endist viisi enesega töötada põhiliselt ühes suunas — intellektuaalse arendamise suunas.

Õpilane soovis võimalikult rohkem teada. See püüdis viiski ta lõpuks ringi «Ilusa maailmas». Kunsti emotsionaalsel küljel oli temale siiani veel minimaalne tähtsus. Kunsti juurde jõudis ta mitte tundmustest, vaid mõistusest ajendatuna. Ta ise tunnistab järgmist: «Mul puudus armastus kunsti vastu, see ei avaldanud mulle sügavat muljet. Kuid miski tõmbas mind ometi tema poole. Nagu teaduses ja ümbritsevates inimestes, nii otsisin ka kunstist vastust mitmesugustele küsimustele.»

Svetlanal oli kujunenud vajadus ennast intellektuaalselt arendada ja seda tarvet oli vaja rahuldada. Oma tööplaani koostamine ja sellest range kinnipidamine muutusid tal harjumuseks. Kui tal seda mingil põhjusel tuli rikkuda, mõjus see häirivalt. Tõctusest (hästi õppida), mille ta oli enesele andnud, kujunes aegamööda põhimõte: seada esikohale kõik, mis on seotud õppimisega.

Õpetajate nõudlikkus ja seesmine vajadus teadmiste ning oma vaimse arendamise järele olid kaks jõudu, mis sundisid teda oma mõistust viimistlema. Tihti jäi ta teistest kauemaks õppima. Kodused ülesanded olid tal meeles ka pühapäeviti. Talle soovitati laupäeval ja pühapäeval mitte õppida, mille peale ta raputas eitavalt pead: «Ma ei saa enam tundideks valmistuda nii lühikese ajaga kui varem ja mitte sellepärast, et minu õppimise tempo oleks alanenud, vaid ma olen hakanud endasse rangelmalt suhtuma.»

Teisiti olid lood kõlbelise ja esteetilise arenemisega. Selles osas oli vaja Svetlana isiksust korrigeerida ja täiustada, tema paremaid iseloomujooni ja -omadusi toetada, esile tuua ilu ümbritsevates inimestes ja kunstilistes kujudes ning äratada temas huvi ühiskondliku tegevuse vastu.

Svetlanas oli tingimata vaja äratada huvi, austust ja armastust inimeste vastu. Õpetaja soovitusel hakkas Svetlana agaralt õppima maastikumaaalimist. Temas tekkinud huvi looduse vastu vajas toetamist ja edasiarendamist armastuseks kunsti ning looduse vastu. Svetlanale meeldis loodust vaadelda üksinda. Nähtavasti tundis ta siis ennast paremini. Tema parim sõbratar Valja F. kirjutas: «Kui meie klass oli sügisel kolhoosis, kadus Sveta tihti metsa ja tuli alles õhtul tagasi. Ta kogus sügisesi lehti ja kuivatas neid. Pärast tööpäeva lõppu aerutas ta paadiga järvel. Sveta sõitis tihti mõnele saarele, istus kaldale ja laulis.»

Kui noor inimene tõmbub ajutiselt üksindusse, et kuulda oma sisehäält, ei tohiks teda segada, sest see on üheks eneseteadvuse tekkimise tingimuseks.

Svetlana hakkas huvi tundma maastikumaalijate elu ja loomingu vastu. Ta hakkas lugema nende kirju, artikleid ja mälestusi. V. Bakšejevi «Mälestusi» lugedes püüdis ta välja selgitada, kuidas kunstnik lõi oma teoseid. Ootamatult tegi ta teise avastuse: kui hea on endas võitu saada väiklase enesearmastusele osaksaanud solvangutest ning toetada seda head, mis on inimestes, nii nagu seda tegi V. Bakšejev, hea on ka see, kui oled suuteline alati teisi abistama. See avastus tekitas õpilases rahulolematust enese vastu. Ta tunnistas enesele, et ta pole küllaldaselt heatahtlik teiste vastu. See oli nõrgaks sädemeks oma kõlbeliste omaduste analüüsimisel. Oli tarvis aastaid, et see säde lõkkele lööks.

Endist viisi püsis sein Svetlana ja teda ümbritsevate inimeste vahel. Tütarlaps oli endasse sulgunud. Kui talt küsiti, missugust iseloomuomadust ta sooviks omada, pahvatas ta: «Ei teal!» Ka ülesantud kirjand-autoportree jättis ta kirjutamata.

Mitu kuud oli Svetlana ametis enesevaatluse ja enesekasvatusega. Ta jälgis iga oma sammu, analüüsis iga tegu. Kogu tema tegevus oli allutatud ühele eesmärgile — edukalt kool lõpetada. Püüdes saada paremaks, tundis ta siiski, et ta pole veel saavutanud seda, milleks ta on võimeline, ehkki tema töö endaga oli andnud juba märgatavaid tulemusi. Seda mõistes tõmbus ta veelgi rohkem enesesse, soovimata, et keegi võõrastest tema hingeellu sekkuks. Rahulolematuse iseendaga oma vaenuliku inimestesse suhtumise pärast, vestlused, mida me temaga pidasime, ning jalutuskäigud loodusesse sattusid soodsale pinnale: klassi kasvataja L. Sribnaja ja internaatkooli direktor K. Zavjalov püüdsid samal ajal teha kõik selleks, et õpilased vabaneksid niisugustest puudustest nagu egoism, vaenulikkus üksteise suhtes, kadedus ja ulakus. Peamisteks ülesanneteks seati seejuures õpilastes tõelise seltsimehelikkuse, delikaatsuse ning üksiteisesse tähelepaneliku ja hooliva suhtumise kasvatamine.

Sooviga luua klassis üksteisest lugupidamise, usaldamise ja sõpruse õhkkond, rõhutasid pedagoogid oma esinemistes lastele mõtet, et igaüks peab oma tegusid hakkama hindama ühisele üritusele kasulikkuse seisukohalt, et internaatkoolis on vaja elada põhimõtte järgi: üks vastutab kõikide ja kõik ühe eest. Rääkides oma rühma kasvandikele sellest, et rohkem peaks mõtlema teistele kui iseendale, esitas kasvataja L. Sribnaja küsimuse: kes peaks ennast inimlikumana tundma, kas see, kes end teistest eraldab, või see, kes hoolitseb ennastsalgavalt teiste õnne eest? Õpilased mõistsid, et tõeline inimlikkus seisneb teiste inimeste teenimises.

Õpetajad püüdsid õilsaid põhimõtteid realiseerida oma kasvandike tegudes. Sellele aitas eelkõige kaasa õppimise ja töö vastav organiseerimine. L. Sribnaja kohustas magamistubade vanemaid, komsorgi, brigadiri ja sanitare vastutama õpilaste käitumise ja õppeedukuse eest. Klassis organiseeriti üksteise abistamist: tugevamad õpilased töötasid mahajääjatega. Kuid soovides kasvandikes kujundada tähelepanelikku suhtumist inimestesse, ei olnud võimalik piirduda ainult tegevusega klassikollektiivi kitsastes raamides. Mitmed VIII klassi õpilased töötasid nooremates klassides rühmajuhitudena ning õpetasid nooremaid kasvandikke kollektiivis elama. Oma tööst andsid nad aru komsomolikoosolekutel ja komsomolikomitee istungitel. Parimaid kiideti, neile avaldasid tänu vanempioneerijuht, komsomolikomitee ja internaatkooli direktor. Hooletute rühmajuhitud küsimust arutati õpilaste koosolekutel.

Võib umbkaudu kindlaks määrata, et VIII klassi lõpetamine oli Svetlanale murrangulise tähtsusega, sest siis hakkas ta praktiliselt realiseerima oma unistust olla teiste vastu heasüdamlikum. Svetlana iseloomustas seda murrangut ise järgmiselt: «Elu kollektiivis õpetas mulle mõndagi. Ma ei olnud nüüd enam nii jäme ja isekas kui varem.»

Svetlana tundis siiski veel halvasti iseennast, teisi inimesi ja kunsti. Sellest tingituna oli ta sooviks matkida kirjandus- ja kunstiteostest ning tegelikust elust võetud kangelasi. Klassis viidi läbi küsitlus: «Kellele sa tahaksid oma käitumisega sarnaneda?» Svetlana nimetas K. Juoni. Vastates kahe kuu pärast samale küsimusele, nägi ta eeskuju juba M. Lermontovis, kelle loomingut käsitleti kirjandustundides, mõni aeg hiljem aga juba I. Kramskois, kelle kohta ta luges artiklit ühest ajakirjast.

Svetlana tungis visalt kujutava kunsti saladustesse. Missugused kangelased teda veel veetlesid? Kui tal paluti nimetada kõige meeldivam kunstiteos, osutas ta pikemalt mõtlemata N. Kassatkini maalile «Õppima. Pioneer raamatutega». Sealjuures lausus ta: «Mulle näib, et see tüdruk pole nende hulgast, keda käsutatakse õppima, vaid üks nendest, kes ise otsib teadmisi. Tema silmadest ja kergelt kallutatud peahoiakust võib välja lugeda huvi elu ja raamatute vastu. Kogu tema olemisest õhkub tahtejõudu. Niisugune pioneer ei peatu poolel teel. Ta saavutab eesmärgi ka siis, kui tal on raske.»

Selles mõtteavalduses me ei leia otsesest mõtisklemist iseenda üle ning enese võrdlemist N. Kassatkini kangelannaga, kuid sisemises pöördumises maali kangelanna poole võib märgata püüdu kindlaks määrata oma kõlbelist ideaali.

Kunstiga tegelemine, humaansete inimeste isiklik eeskuju ning elu kollektiivis kujundasid Svetlana pikkamööda ümber. Ta aitas mahajääjaid, hakkas esinema koosolekutel, hindas ja kritiseeris ausalt nii kaaslasti kui ka iseennast. Austus enese ja lähedaste inimeste vastu sai tema iseloomu märgatavaks jooneks. Svetlana võis terav olla jutuaajamistes õpetajaga, tuttavaga või ükskõik kellega siis, kui need kõige vähemalgi määral riivasid tema eneseaustust või temale lugupeetud inimeste väarikust.

Pedagoogide ja kaaslaste silmis tõstsid Svetlana väärtust tema püsivus, sihikindlus, ausus ja huvitundmine kollektiivi asjade vastu. IX klassis valisid komnoored ta oma komsorgiks. Sellele edutamisele hinnangut andes lähtus ta järgmisest seisukohast: enne kui teistelt midagi nõuda, on vaja selleni ise jõuda, et veenda ja kasvatada teisi oma eeskuju najal. See on kehtiv nii õppimise, füüsilisest tööst osavõtu kui ka ühiskondliku tegevuse kohta. Niisugune lähenemine oma uutele kohustustele väljendas õpilase üha kasvavat moraalsset küpsust.

Svetlana suhtus oma õppimisse endist viisi tõsiselt. Samasuguseks muutus ta ka komsomolitöös ja ühiskondlike ülesannete täitmisel. Ta võitles komnoorte kõrge õppe edukuse, nende kommunistliku eluviisi ja internaatkooli ühiskondlikust elust aktiivse osavõtmise eest. Esitades oma kaaslastele suuri nõudmisi, suhtus ta seejuures veelgi rangemalt iseendasse. Svetlana toimikus on säilinud järgmisesisuline seletuskiri, mille ta esitas kooli direktorile: «Suusavõistlustest ei saanud ma osa võtta, sest saapad, mis kehalise kasvatuse õpetaja mulle andis, olid kitsad, vilte aga ei leidnud ma üles. Arvan, et mulle on vaja tingimata avaldada noomitus, aga võib-olla isegi karmimalt karistada.» Õigustamata oma teguviisi objektiivsete põhjustega, esineb ta hoopis taotlusega, et teda karmimalt karistataks. See on tähelepanuvääriv selles mõttes, et siin avaldub Svetlana seisukoht: olla enese suhtes karm ja nõudlik ning jälgida ennast range kooliõpetaja pilguga.

Töö komsorgina soodustas Svetlanas armastuse kujunemist inimeste vastu. Seejuures peab tingimata mainima ka niisuguste objektiivsete tegurite toimet nagu kaaslaste ja pedagoogide toetus ning nõudmised. Korrigeerides ja viimistledes Svetlana isiksust (ergutasid püsivust, vastustus- tunnet, ausust jne. ning kritiseerisid teisi omadusi, nagu teravus, jämedus, taktitus), ergutasid pedagoogid temas samaaegselt iseseisvuse kujunemist. Nad arutasid Svetlanaga seda, missuguseid küsimusi komsomolikoosolekute päevakorda võtta; tegid talle ettepaneku ise tööplaani koostada, jäädes ise vaid nõuandja ossa; toetasid igati tema iseseisvalt tehtud õigeid otsuseid.

IX klassi õpilased kiitsid Svetlana töö komsorgina heaks. Tema ise aga polnud enesega rahul. Ta tundis, et on selle aja jooksul tunduvalt muutunud, kuid pole veel saavutanud oma kõlbelises arenemises niisugust taset, mille poole ta püüdis. Ta sai aru, et pole veel teinud kõike, mida peaks ja suudaks.

Töö komsorgina tekitas temas palju uusi küsimusi, mis puudutasid nii teda ennast kui ka teisi inimesi, näiteks: mis on otsustav kaaslastega teatud suhete loomisel? Mis on headus? Kas on vaja võita vaenulikkust, isegi põlglikku suhtumist mõnedesse inimestesse? Kuidas kokku sobitada isiklikke ja ühiskondlikke huvisid? Milles seisneb elu ja seiles peituv ilu mõte? Ja veel palju teisigi. Kahtlused viisid arvamuste ja oletusteni. Selleks et nendest küsimustest põhjalikult aru saada, läks vaja abistajaid.

Koos kirjandusõpetaja I. Polinaga planeerisime tunni teemal «N. A. Nekrassov ja peredvižnikud». Svetlana avaldas soovi ettekannet teha. Talle juhutati kätte poeedi teosed, kriitikute ja kirjandusteadlaste artiklid, peredvižnikute nimed. Koos I. Polinaga jälgisime Svetlana tööd, vastasime tema küsimustele, seadsime tema ette uusi ülesandeid ning vajaduse korral aitasime neid lahendada. Eelnimetatud teema töötas Svetlana läbi iseseisvalt, uurimuslikul teel.

Tunni algul esinesid Svetlana klassikaaslased. Nende muljed poeedi loomingust ja kunstnike töödest ei olnud eriti sügavad. Lõpuks jõudis järg Svetlana kätte. Ta võttis oma märkmed ja hakkas rääkima, alguses aeglaselt, tasa ja isegi loiult. Oli näha, et ta närveeris.

Siis hakkas ta jutustama V. Perovist ja I. Repinist, G. Mjassojedovist ja I. Levitanist. Ta rääkis veendunult, huvitavalt, tuues välja oma suhtumise kirjandusse ja kunsti ning näidates poeedi ja kunstnike ideelist sugulust.

Tund lõppes. Internaatkooli direktor K. Zavjalov, õpetaja I. Polina ja mina väljusime klassist ning olime rõõmsalt erutatud. Olime jõudnud

selle mõistmiseni, et kui ühte liita see, mida õpilane koolis omandab, ja see, mille ta iseseisvalt selgeks õpib, siis võib saavutada täit edu nii õpilase teadmiste kui ka tema isiksuse kujundamisel.

Tookord me ei teadnud veel, miks Svetlana, kes sel ajal tundis huvi täppisteaduste vastu ning oli hõivatud ühiskondliku tööga, avaldas soovi teha ettekanne N. Nekrassovist ja peredvižnikutest. Ta uuris mitme nädala kestel erinevaid dokumente, mis puudutasid poeti-revolutsionääri ja tema mõttekaaslasi. Sel korral polnud me veel tema mõtiskluste ja otsingute käiguga tuttavad. Tema aga tegeles küsimusega elu mõttest.

Meie ees on tema referaat «Inimene ja loodus». Esimesel leheküljel on kasutatud kirjanduse loetelu. Selles on kaksteist allikat!

Ühel referaadi esimestest lehekülgedest on sõnad: «Loodus õpetab inimest leidma ilu mitte ainult endast, vaid ka ümbritsevast tegelikkusest. Kui inimene näeb ja naudib looduse ilu, siis on tal kergem leida ka elus kauneid inimesi. Looduse kauniduse nägemisest mõjustatuna tahab inimene, et samasugust ilu võiks kohata ka elus, igapäevases elukorralduses. Inimene püüdleb selle poole, et kõik teda ümbritsevad esemed oleksid ilusad, et kõik see, mis meid ümbritseb, oleks ilus ja poeetiline. Võin seda öelda iseene ja nende tütarlaste jälgimise põhjal, kellega koos õpime tundma looduses peituvat ilu.» See on referaadi autori üks sisukamaid mõtteid ja kõige peenemaid tähelepanekuid.

Ilusa tajumine looduses teeb inimese ettenägelikuks; see, kes on tähelepanelik looduse ilu suhtes, ei vaatle mitte ainult loodust: tema vaatluse, ja seejuures esteetilise vaatluse objektiks on kogu elu; looduse ilu kutsub inimest tegutsema, looma ilu ümbritsevas elus; looduse ilu mõjul ärkab inimeses soov liita üheks tervikuks looduses peituv ilu ja ilu inimeste elus; ta ei fikseeri ainult oma loodusvaatlusi, vaid ka otsib looduse ja inimese elu vahelisi sisemisi seoseid — niisugune on Svetlana mõtete sisu, nende esteetilis-moraalne paatos.

Kauni tundmaõppimise protsessis avardab ja süvendab Svetlana oma «maailmatunnetamist». Ta sooviks kujuneb iseseisvalt tundma õppiä elu, kunsti, kunsti ja teaduse ajalugu. X klassis palub ta, et «me annaksime talle lugeda midagi kaasaegset, tõsist, midagi niisugust, mis paneks mõtlema». Täiendamine Svetlana lugemisvara selliste teostega nagu G. Nikolajeva «Võitlus teel», V. Rozovi «Õnn kaasa», V. Aksjonovi «Kolleegid», R. Roždestvenski, J. Jevtušenko, V. Fjodorovi, L. Martõnovi, A. Voznessenski, A. Jašini ja teiste luuletused. Sel perioodil olid Svetlana lahutamatuks kaaslasteks ka M. Prišvini, K. Paustovski ja V. Solouhhini teosed.

Vähe on sellest, et raamatute valikul õpilasele abiks olla, teda peab aitam veel selles, et ta oskaks lugeda, tunda ja hinnata loetu kunstilisi väärtusi ning leida neis ühtlasi stiimuleid enesekasvatuseks. Uksikuid teoseid loeme temaga koos. Teistest ainult vestleme. Kirjandusteose käsitlemiselt läheme üle ümbritseva elu juurde.

Sel ajal hakkas Svetlana huvi tundma A. Tšehhovi vastu. Ta loeb kirjaniku teoseid, tema kirju ja märkmeid, uurib K. Tšukovski esseed «Tšehhov». Huvi tekkimist A. Tšehhovi vastu seletab ta omamoodi. Esitame jutujamamise, mis toimus juhusliku tänavakohtumise ajal temaga. Küsisime, mida ta praegu loeb. «Lõpetasin just äsja Tšukovski essee «Tšehhov» lugemise.» — «Kas jäid rahule?» — «Väga.» — «Mis sulle selles eriti meeldis?» — «Küll Tšehhov kasvas ennast vahvasti.» — «Kuid ka Rahmetov kasvas ennast? Kuid, nagu ma tean, ei huvitanud ta sind eriti.» — «Rahmetov on hoopis midagi muud. Ta on kirjanduslik kuju, Tšehhov aga on reaalne inimene.» — «Kas sa siis ei

usalda Tšernõševski realismi?» — «Usaldan küll. Aga rohkem usun siiski elavalt inimest.» Svetlana jätkas: «Tšehhovist lugedes on mul meeldiv tõdeda, et inimene suudab ennast nii palju muuta. Loodust ümber kujundada on raske, aga ennast — sada korda raskem.» Nendes Svetlana sõnades on midagi autobiograafilist.

Koolis, ühe diskussiooni ajal, rääkides inimese hinge kaunidusest, tõi ta näiteks A. Tšehhovi ning rõhutas, et tema ilu ei seisne mitte niivõrd looduse poolt antud omadustes, kuivõrd nendes omadustes, mida ta endas ise kasvatas. Neid omadusi loetledes asetas Svetlana rõhu tema armastusele inimeste vastu.

Et Svetlanal oli juba kujunenud huvi õppimise, teaduse ja selle ajaloo vastu, et ta otsis vastuseid teda erutavatele küsimustele, siis lülitasime tema lugemisvarasse ka teadlaste kirju, memuaare ja biograafiaid. Loomulikult ei unustatud ka töid kujutava kunsti alalt. Meie soovitusel uuris ta M. Nesterovi, P. Korini, M. Sarjani ja V. Serovi töid, Karjala kirjanike, kunstnike ja heliloojate loomingut. Rea kunstimeistrite olemasolu avastab ta «ise».

Ajalooõpetaja rääkis, et Svetlana ilmutab ajaloo tundides suurt huvi revolutsiooniteema vastu. Ja ka maalikunstis veetlevad teda revolutsionääride kujud. Andsime talle reproduktsioonide albumeid ning palusime tal ära märkida need pildid, mis tema tähelepanu eriti kõitsid. Tema koostatud nimekirjas oli viisteist erinevasse žanrisse kuuluvat pilti. Neist neli on pühendatud revolutsionääridele. Need on I. Repini «Propagandisti arresterimine», V. Serovi «Odatakse signaali», S. Gerassimovi «Nõukogude võimu eest», A. Đeineka «Petrogradi kaitse». Kui Svetlanalt küsiti, mis nendes maalides tema tähelepanu kõitis, vastas ta: «Revolutsionäärid on kõige kaunimad inimesed!» Viivu vaikinud, lisas ta: «Neis näen ma inimese ideaali kehastust. Nad ohverdavad kõik teiste õnneliku elu nimel.» Revolutsionäärides näeb Svetlana oma kõlbeliselt täiusliku inimese ideaali elavalt kehastust. See on uus moment õpilase elu suhtes kujunenud hoiakus, mis annab tunnistust tema kõlbelisest kasvust. Tundnud ja tajunud rõõmu ühiskondlikust tegevusest, inimeste teenimisest, oli ta suuteline kõrgelt hindama revolutsionääride vaimset ilu.

Svetlanas ärkas huvi ka muusika vastu. Märgime seejuures ühe olulise detailina ära selle, et selle huvi tekkimist pedagoogid ei stimuleerinud. Ilukirjanduse ja kunsti kaudu jõudis ta täiesti iseseisvalt muusika juurde. Elavalt tajudes nende kahe kunstiliigi teoste ilu ja sügavust, otsustas Svetlana ka muusikaga tutvust teha. Ta ei kahelnud selle otsuse mõistlikkuses, ei loobunud sellest, vaatamata oma töökoormusele, ning hakkas kohe põhjalikult muusikamaailma süvenema. Tema armastatui-maks heliloojaks saab P. Tšaikovski, meeldivamateks muusikateosteks aga «Jevgeni Onegin» ja «Padaemand». Nii arendas ta järjekindlalt ja süstemaatilisel oma kunstilase enesearendamise programmi.

Südamlikumaks on muutunud ka Svetlana suhtumine kaaslasesse. Ta suretseb nende tööde ja toimetuste pärast ning abistab neid: ühel aitab matemaatikast jagu saada, teisega koos näeb vaeva kirjandi kava koostamisel, kolmandale soovitab lugeda teaduse või kunsti ajalugu käsitlevaid raamatuid. Ilmneb tema huvi rahvarohke seltskonna vastu. Svetlana näitab üles suurt seltskondlikkust, kui internaatkooli külastavad töölised, sõjaväelased, insenerid, teadlased, kunstitegelased. Tema soov suhelda inimestega ilmneb ka väljaspool internaatkooli.

Svetlana kõlbeline arenemine kulges siiski veel ebahütlaselt. Aeg-ajalt andsid end tunda liigne iseteadvus, kangekaelsus, jämedus ja enesearmastus. See komplitseeris tema suhteid nii kaaslaste kui ka pedagoogi-

dega. Samas nägid aga kõik tema harvaesinevat vaimset kasvu, ausat ellusuhtumist ja kiindumist internaatkooli. Lõpuklassis valiti ta uuesti komsorgiks.

Küpsuseksamiteni jäi veel pool aastat. Sellel vastutusrikkal ajal jäi rühm ilma kasvatajata. Kasvataja tegelikuks asendajaks sai Svetlana. Vastutus enese ja kaaslaste eest lisas temasse uut energiat. Pedagoogide abiga tuli Svetlanal ja tema kaaslastel lahendada palju küsimusi, nagu organiseerida hommikvõimlemist, luua internaatkoolis puhtus, hubasus ning tingimused eksamite ettevalmistamiseks, aidata õpetajal lapsi paremini ette valmistada eksamiteks, hoolitseda nõrga õppeedukusega laste eest, organiseerida kirjanduse, kunsti ja jooksva poliitika alaseid lektõriume jne. Klass elas täisverelist elu.

Vaatame neid «jõujooni», mis kulgesid Svetlana teadvuses ja kutsusid temas esile muutusi enne kooli lõpetamist. Sel otstarbel tuivume tema kirjandiga teemal «Vaatan ja rõõmustan: minu töö mu vabariigi töösse on voolamas». Kirjandi autor mõistab selleks et elu täiuslikkust tunda ning osata oma elu korraldada, on inimesel tarvis täie pingega töötada. «Praegu seisab mul ees tähtis ülesanne — elukutse valimine. Tahan endale leida hea eriala, pühenduda sellele, nautida ja rõõmu tunda sellest, näha vaeva senikaua, kuni tunnen, et ma ise ja ka teised on minu tööga rahul, ning ma võin öelda: «Olen saavutanud oma võimete piiri.» Kirjandis leiame ka mõtisklusi selle kohta, milles on elu mõte ja milles peitub tema ilu. «Elu mõte ja ilu aga seisneb kõigepealt selles, et olla inimene, kes on valmis end teistele pühendama. Oma elukutset armastades on iga inimene võimeline oma tööst innustuma. Ta enam ei tööta, vaid ka loob. Nii tahaksin ka mina kirglikult leida niisugust tööala, millest ma võiksin innustuda, järelikult — esineda andjana ning olla kasulik teistele inimestele.»

Kus puudub armastus selle töö vastu, mida tehakse kõikide hüvanguks, kus ei ole püüdu kõike alati hästi ja ilusti teha, ei osata kõiki oma jõude teistele pühendada, kus puudub elujõud ja kõrgendatud aktiivsus, seal ei kirjutaks autor kunagi nii suurepäraseid sõnu, nagu on seda järgnevad: «Targad ja tahtejõulised inimesed on minu jaoks kõige imepärasemad inimesed nende seas, kes maa peal elavad. Näha seda, kuidas inimene tänu tohutule vaimsele ja füüsilisele pingutusele takistus ületab ning püstitatud eesmärgile jõuab, kuidas ta lahendab kõige keerulisemaid ülesandeid, mõtestab lahti elu saladusi — see kõik on minu jaoks suurimaks õnnejoovastuse allikaks, mille osaliseks inimene kunagi võib saada. Kuid kõige suuremaks õnneks on mulle see, mida ma elan üle siis, kui selgub, et ma olen võimeline üles näitama nii mõistust kui tahet.»

Õpetajatele pühendatud read väljendavad mitte ainult selle mõistmist, et ilu on peidus reaalses inimestes, vaid ka soovi käia nende jälgedes.

Svetlana tajub erksalt neid kunstiteoseid, mis on pühendatud tööle. Oivaliselt ja peenetundeliselt analüüsib ta näiteks A. Koltsovi luuletust «Heinaline».

Vaatleme üht teist Svetlana kirjandit, mille ta kirjutas teemal «Mis tähendab ilusalt elada». Motoks valis ta D. Semjonovski sõnad:

«Удивляйтесь друг другу,
Как дивному диву,
Восхищайтесь друг другом светло!»

Juba moto valik tõendab, et üksindus ja võõrdumus on Svetlana jaoks kaotanud oma endise veetluse. Veelgi enam, nad kutsuvad temas esile protesti. Nüüd veetleb teda inimene ja temas peituv ilu.

Otsides paljude tegutsemisvõimaluste seast niisugust tegevust, mis aitaks tal «iseeneseks saada», pöördub Svetlana nii reaalsete kui ka kunstiteostes kujutatud inimeste poole. Nüüd on ta juba harjunud ennast kasvatama, enesele kõrgeid moraalseid nõudmisi esitama ning nende täitmist jälgima. Nähes enese juures enesekasvatuse ümberkujundavat tähtsust, jõuab ta järeldusele, et inimene võib elus kõike saavutada vaid visalt iseendaga töötades.

Rohkem kui kolm aastat tagasi oli Svetlanale inimeses leiduvatest pahe-dest kõige vastumeelsem üks — halb suhtumine inimestesse selle mistahes avaldumisvormis (võõrdumus, ülbus, kõrkus vms.). Ta otsustas selles vabaneda. Oli tarvis kõvasti pingutada, enne kui temas juurdus humaanne suhtumine inimestesse. Ta tuli sellega toime. Tema kirjandis «Mis tähendab ilusalt elada» leiame kauni mõttekäigu: «Elu peab armastama ja teda peab püüdma kaunistada. Mulle näib, et oma elu võib ilusasti elada ainult sel juhul, kui kõik oma jõud, seesmise rahutuse ja hoole pühendad võitlusele kõikide inimeste õnneliku ja veelgi kaunima elu nimel.» Selles mõttevalduses on selgesti väljendatud selle probleemi-seade sotsiaalne külg, mis käsitleb elus peituvat ilu. Niisiis on õpilase pilk pööratud inimeste poole.

Svetlanat veetles soov inimestega laiemalt suhelda ning tegutseda ümbritsevate inimeste elu parandamise nimel. Ainult et nüüd väljendus see juba küpsetes ja teadlikult omandatud ideedes ning vormides.

Kooli lõpetamise ajaks vabanes Svetlana lõplikult ebasõbralikkusest inimeste vastu. Tema isiksuses kujunes selgesti täheldatava omadusena armastus inimeste vastu. Seda märkas tema klassikaaslane Tanja V. Kevadisel koolivaheajal sõitsid tütarlapsed koos Leningradi. Ühise reisi ajal näitas Svetlana end Tanja sõnade kohaselt «erakordselt hoolitseva kaaslasena».

Otsustasime kirjutada ajalehele «Leninskaja Pravda» jutustuse meie ringi «Ilusa maailmas» ühest liikmest. Kellest kirjutada? Pöördusime selle küsimusega õpetajate ja ringi liikmete poole. Üksmeelselt langes valik Svetlanale. Miks tema kaaslasel ja sõbral teda nii väga hindasid? Tutvume nende arvamustega.

T a n j a V.: «Tunnen Svetlanat juba neli aastat. Selle aja jooksul on ta tugevasti muutunud ja saanud täiskasvanumaks. Täiesti tahtmatult tõstan teda oma koolikaaslaste seas esile. Ta on töökam kui keegi teine. Tema iseloomu silmapaistvad omadused on püsivus ja sihikindlus. Seadnud enesele eesmärgi, püüab ta seda jõudu säästmata saavutada. Kui ta meile VIII klassi tuli, õppis ta keskpäraselt. Praegu aga õpib ta klassis kõiki-dest paremini. Svetlana teeb suurt ühiskondlikku tööd, ta on komsorg. Oma ülesannetega tuleb ta hästi toime, kuigi kasvataja abita pole komsorgil kerge töötada. Ljusja L. on meil väga nõrk õpilane. Sveta abistab teda, kontrollib tema valmistumist eksamiteks. Sõprus Sveta ja Valja vahel on meile kõikidele suurepäraseks sõpruse eeskujuks. Mõnikord räägitakse klassis, et Sveta on valmis Valja heaks kõik tegema, kui ainult sõbrataril hea oleks. Õppimises ei paistnud Valja silma erilise püüdlikkusega ja Sveta tegi kõik selleks, et Valja hästi õppima hakkaks. Sveta oskab end jäägitult pühendada alustatud asjale ega killusta end pisiküsimustele.»

V a l j a F.: «Svetlana õpib praegu klassis kõigest paremini. Kõik austavad teda tema püsivuse, lihtsuse ja arukuse pärast. Varem vaatas ta

klassikaaslastele nagu ülevalt alla. Nüüd see enam nii pole. Tal on klassis sõpru. Ta on kaaslaste vastu abivalmis. Ta räägib alati ainult tõtt. Sveta on muutunud tähelepanelikumaks, delikaatsemaks, peenekoeliseks ja õrnemaks, mida me varem tema juures ei märganud. Ta armastab kõike, mis on ilus: ilusaid riideid, inimesi, kes on ilusad nii väliselt kui ka hinge ja mõistuse poolest. Svetale on iseloomulikud püsivus ja tööarmastus. Kui ta mingi töö käsile võtab, edeneb see tema käes alati. Ta ei karda mingisuguseid raskusi. Svetlana võib väsimatult töötada, tal on suur tahtejõud.»

Svetlanast kirjutasid nii ka teised tema kaaslased ja sõbrad. Ja kõik need, kellel oli võimalus teda mitme aasta kestel enda kõrval jälgida, panid tähele, et ta on kujundanud oma suurepäraseid omadused püsiva tööga enese kallal ning keerulise siseheitleuse tulemusena.

Meil on veel üks dokument — Svetlana iseloomustus, mis on kinnitatud internaatkooli õppenõukogu poolt. Selles on öeldud: «Svetlana on klassi komsorg. Ta on tõsine, tahtejõuline ja sihikindel tütarlaps. Õppetöös paistab silma püsivuse ja visadusega antud eesmärgi saavutamisel. Tunneb huvi füüsika ja matemaatika vastu. On näha püüdu edasi õppida. Svetlana orienteerub kunstis, kirjanduses, armastab loodust. Mõnikord kaotab enesevalitsemise, on jäme, kuid samal ajal on ta aga alati valmis kaaslaste abistama. Ta on napisõnaline, otsekohene ja aus. Viimasel poolaastal polnud klassil kasvatajat ning faktiliselt juhtis klassi Svetlana. Mitte alati ei suutnud ta allutada isiklikke huvisid ühiskondlikele, oli liiga iseteadev, ei arvestanud kooli organisatsioonide seisukohtadega, oli leplik kaaslaste distsipliinirikkumiste suhtes (magamistubade koristamine, kord sööklas, režiimi täitmine). Organisaatorlikud võimed on kujunemisejärgus. Svetlanal on alati oma seisukoht ning ta oskab seda kaitsta. Ta on moraalselt kindel ja distsiplineeritud.»

Varemõeldu põhjal võib siiski järeldada, et pedagoogid pole osanud õigesti jaotada «valgust ja varju» Svetlana iseloomustamisel. Nad on näinud temas neid puudusi, mis pole talle iseloomulikud. Positiivsed omadused on esitatud küllalt täpselt.

Mis Svetlana enese arvates reguleeris tema käitumist? Mis aitas tal oma puudustega võidelda? Toe enesekasvatusele leidis ta looduses. Looduse ilu viis Svetlana selleni, et ta hakkas mõistma inimestevahelise suhtlemise ilu, milleni pidi jõudma ka tema oma suhetes teiste inimestega. Esialgul oli see teadmine talle omamoodi etteheitiks ja kutseks realiseerida see ülesanne, millel oli keskne koht tema moraalses kreedos: abistada inimesi ja suhtuda neisse inimlikult.

Matemaatikaõpetaja L. Karavanova ja füüsikaõpetaja I. Prahh äratasid Svetlanas huvi täppisteaduste vastu. Nende inimeste innustumine oma aimest, oskus teadmisi edasi anda ja sõbralik suhtumine õpilastesse avaldasid Svetlanale suurt mõju. Ta seadis enesele ülesandeks omandada põhjalikud teadmised füüsikast ja matemaatikast. See eesmärk viis ta kindlate reeglite väljatöötamisele: kuulata tunnis tähelepanelikult õpetaja ja kaasõpilaste seletusi, mitte ühtegi tundi tulla halvasti ettevalmistatuna, uurida iseseisvalt täiendavat kirjandust. Need reeglid laiendas ta hiljem ka humanitaarainetele.

Svetlanast räägiti tihti koosolekutel. Ja mitte alati kiitvalt. Teda laideti jämeduse, liigse iseteadlikkuse ja teistest võõrdumise pärast. Ka kriitika oli üks tegureid, mis teda enesekasvatusele viis.

Kollektiivi nõudmistele õnnestus tal end allutada tänu sõprusele klassikaaslase Valja F-ga, kes oli tagasihoidlik, viisakas ja hästikasvatatud tütarlaps. Valja nagu tõmbas Svetlanat enda poole. Valjat paremini

õppida aidates ning teda ümber kasvatades õppis ta samaaegselt ka oma sõbratarilt. «Mulle avaldas suurt mõju sõprus Valjaga... Selle eest, et muutusin tagasihoidlikumaks, võlgnen tänu eelkõige temale.»

Igasuguste kujutluste puudumine oma isast, ema kergemeelne käitumine, venna huligaansus jne. — need olid Svetlana kibedad mälestused lapseast. Oli vaja leida endas jõudu, et nendele tingimustele mitte alistuda, nende vastu võidelda. Tänu kooli abile, oma elujõulisusele ja kasvavale hingetugevusele tuli Svetlana selles võitluses võitjaks.

Isegi väljapaistvatest sünnipärastest eeldustest ei piisa, et tundma õppida enese olemust, leida selgitus oma tegelikele, kuid siiani veel avaldamata võimalustele, äratada oma hinges suikuvad jõud, määrata kindlaks oma kõlbeline ideaal ja käitumise normid. Et sellega hakkama saada, peab veel täitma iseenese kasvataja ülesandeid. See moodustaski Svetlana elu põhisisu varajases neiuas.

Klava G. enesekasvatuse lugu

«Ma ei käinud veel kooliski, kui sain juba aru sellest, mida teised minu eakaaslased ei mõistnud. Tol ajal tuli mul nii mõndagi näha ja viibida meie maa erinevates paikades. Mul polnud ema, kuid ma ei mõelnud temast kunagi, sest ma ei mäletanud temast midagi. Selle-eest armastasin väga oma isa. Elasin tema juures kuni neljanda klassini. Isa armastas mind väga ja andis mulle suure tegevusvabaduse. Seetõttu sai minust väike egoistike.» Nii kirjutas Klava keskkooli lõpetamisel oma kirjanudlikus autoportrees «Minust enesest».

Oma elu varasemate aastate meenutamise, vihje oma varasele sotsiaalsele ja vaimsele küpsusele («ma sain juba aru sellest, mida teised minuealised ei mõistnud», «tol ajal tuli mul nii mõndagi näha...») põhjustas mitte see, mis temal ja ta eakaaslastel ühist oli, vaid vastupidi, tema elutingimuste erandlikkus, see, et ta jäi sündimisel emata.

Klava oli ilma jäänud mitte ainult ema hellusest ja tähelepanust, vaid ka ema kasvatusest, mida teistel on raske asendada. Tütarlaps sai varakult tunda nii rõõmu kui ka muret. Võib-olla sellepärast kujunes tal välja eriline vaist: ära tunda häid ja kurje inimesi.

Esialgugi tegi Klava läbi kaks «ülikooli»: üks neist oli inimeste, teine looduse elu. Jõudnud juba neiuikka, leidis ta, et loodus on temale eriti suurt mõju avaldanud. Ta tunnistab ise: «Mulle näib, et minu looduse-tunnetus on sündinud koos minuga. Ma ei mäleta ennast kunagi väljaspool loodust olevana. Loodus rõõmustas ja erutas mind alati.» Selles mõttes on iseloomulikud ka read Tanja V. kirjandis, mis on pühendatud Klavale: «Klava jäi juba lapsena iseenda hooleks. Elades Altai kolgakülas, harjus ta iseseisvuse ja vabadusega. Üksiolek lähendas teda Altai imeilusale, kuid mõnevõrra karmile loodusele.»

Klava huvidering piirdus tõepoolest peamiselt ainult loodusega. Peaaegu kõik tema mõtted olid suunatud loodusele; loodus oli tema esimeste rõõmude allikas. Järk-järgult areneb Klavas peen vastuvõtlikkus selle suhtes, võime näha selle ilu ning seda nautida. Tanja V. kirjutab: «Loodusega suhtlemine pole Klavale lihtsalt meelelahutuseks. See on tema rõõmude ning vaimse rikastumise allikas. Juba väiksenä oli ta väga vastuvõtlik looduse suhtes...»

Klava arengule avaldas suurt mõju tema isa. Klava nägi temas tähelepanelikku ja armastavat inimest. Ta mitte ainult ei kasutanud isa abi ja tähelepanelikkust, vaid tundis samal ajal talle kaasa ning jagas tema

mõtteid ja püüdlusi. Isa sai talle kõige lähedasemaks inimeseks. Klava tundis, et isa teda armastab, tundis tema siirust ja otsekohesust. Isa mõjul avanesid ta silmad kauni nägemiseks nii inimeses eneses kui ka tema loomingus.

Klava puutus kokku ka halbade inimestega. Usk inimese headusse jäi temas aga alati võitjaks. Tema optimismi kinnitasid eriti loodus ja isa. Nad olid talle omamoodi kilbiks, mis tõkestas tee halbadele mõjudele.

Lapsena olid Klava iseloomulikud jooned järgmised: nõrk iseloom, tahtejõuetus, tundeerkus, arenenud kujutlusvõime, elunähtuste kriitilise hindamise võime, hellus ja tundlikkus. Tema eriliseks iseärasuseks oli erk vastuvõtlikkus inimeste ja looduse ilu suhtes.

Klava sisemise kasvuga kaasnes ümbritseva elu esteetilise tunnetamise protsess.

Koolimine avas tema elus uue lehekülje. Teda köitsid raamatud, veel rohkem aga joonistamine, mis kujunes tal lausa kireks. Tema loomingut toitsid tähelepanekud ümbritsevast elust. Üksteise järel valmisid joonistused mitmesugustel loodust ja inimeste elu käsitlevatel teemadel. Eakaaslaste seas paistis Klava silma oma kunstialaste võimetega. Õpetaja toetas igati tema harrastusi.

Suure tähelepanelikkuse, erutuse ja naudinguga vaatles õpilane kunstnike töid. Nende süzeed jäid talle kergesti meelde ning hiljem jutustas ta oma muljetest klassikaaslastele. Seejuures püüdis ta sageli oma elulisi tähelepanekuid kunstiteostest kõrgemaks hinnata.

Niisama oluline oli isiklike tähelepanekute mõju tema lugemisele. Loetut edasi andes ei korranud ta ainult seda, mis oli autori poolt kirja pandud. Oma isiklike muljete alusel täiendas ta seda loovalt, avaldades kirjaniku poolt kujutatu suhtes ka oma isiklikku arvamust. See oli tema loova kujutlusvõime ja üha kindlamaks kujuneva mõtlemisvõime tunnis-tajaks.

Loomupärase pehmuse tõttu sattus ta kaaslastest sõltuvasse seisundisse. Nendega suhetesse astudes tundis ta peaaegu iga kord, kuidas tema «mina» kadus ning ta sooritas tegusid, mis käisid risti vastu tema poolt kavandatuile. Nähtavale tulid ka tema niisugused negatiivsed omadused nagu egoism ja oskamatus kavakindlalt tegutseda.

Isa suri. Sugulased võtsid Klava enda juurde. Klava hellitatud iseloom ei meeldinud neile, kuid harva tegi keegi läbimõeldud ja küllalt sihi-kindlaid jõupingutusi selle parandamiseks.

Klava ise tunnistas samuti, et tema iseloomus on terve rida puudusi. Klava autokarakteristikast loeme: «Viienda klassini õppisin hästi. Hiljem, jäetuna iseene hooleks, hakkasin laisklema ning mul ei jätkunud enam püsivust. Tundideks valmistusin kuidagiviisi... Mulle ei meeldinud kodus istuda ja korteris korra järele valvata. Seda tingis nähtavasti ka asjaolu, et mu kodu sageli vahetus.»

Samal ajal pole Klava, nagu varem, isoleeritud objektiivsest maailmast kui otsustavast arengutegurist, kui liikumapanevast jõust inimese vaimses arenemises.

Inimeste ring, kellega ta suhtleb, muutub üha laiemaks. Elu tundma-õppimine tähendab talle eelkõige inimeste tundmaõppimist, nende inimeste karakterite mõistmist, keda ta oma eluteel kohtub. Klava on endiselt väga vastuvõtlik ja kergesti erutuv laps, kellele on omased tugevad tundmused ja sügavad üleelamised.

Siis saab alguse enesekasvatuse protsess. Temas tärkab vajadus rohkem hoolitseda enese ja oma sugulaste eest ning abistada neid kodustes töödes. Ta püüab sisse elada teda ümbritsevate inimeste ellu. See nõuab

uut käitumisviisi, mida peab suunama peajaslikult tema enese tahe ja mõistus.

Klava teeb esimesi katsetusi oma käitumise ratsionaalseks planeerimiseks. Ta dikteerib enesele kohustusi, mis peaksid tema elu reglementeerima. Ent kohustused ei takista teda rikkumast vastuvõetud reegleid. Klava on mosendatud: ta näeb endas võimutsevat soovide ja mõtete stihiat, mis viib teda kavandatud programmi täitmisest eemale.

Erilise tähtsuse omandavad mõjustused, mis lähtuvad tema eakaaslaste üha laieneva ringi poolt. Ta leiab enesele sõbratari. Tüdrukuid liidab ühesugune kõrgendatud emotsionaalne hingelaad, loodusearmastus ja huvi kunsti vastu. Klaval on sõbratari palju õppida, nii organiseeritust, täpsust kui ka võimet vajalikul momendil tahtejõudu ilmutada. «Katsusin pidevalt käituda nii, nagu käitub minu sõbratar. See ei õnnestunud mul mitte alati,» meenutas ta mõni aasta hiljem.

Peale seitsmenda klassi lõpetamist tuleb Klava internaatkooli. Klassikaaslaste ja pedagoogide esimesed muljed temast olid järgmised.

L j u s j a L.: «Mulle torkas silma kõigepealt see, et Klava oskab joonistada. Ma olin sellest omandusest lausa vaimustatud, sest enne teda ei osanud mitte keegi meie klassis hästi joonistada. Klava on pehmesüdameline. Kui sa temalt midagi palud, ei ütle ta sulle kunagi ära.»

L j u s j a K.: «Klava on emotsionaalne ja mõistab sügavalt kunsti, olgu see siis maalikunst, muusika või poesia. Tal on hea kunstniku- ja jutustaja-anna. Tema jutte kuulates oleme tihti öösel kella kolmeni üleval olnud. Ta jutustab juhtumitest elus, loetud raamatutest (ta loeb palju, eriti niisuguseid teoseid, milles on juttu inimese tundeelust) või ka väljamõeldud lugusid.»

L. S r i b n a j a (klassi kasvataja, ajalooõpetaja): «Ta on emotsionaalne inimene, võimekas kunsti alal, pehmeloomuline, seejuures nõrgatahteline ega suuda keskenduda mingile kindlale tegevusele, ei ole suuteline võitlema tööd segavate asjaoludega, ei oska vastutustundega suhtuda õppimise ja töösse ning peale selle on võimeline ka valetama.»

L. K a r a v a n o v a (matemaatikaõpetaja): «Klaval ei puudu võimed, teda pole lihtsalt harjutatud töötama. Õpib ebaühtlaselt.»

Sel ajal kui Klava astus ringi «Ilusa maailmas» liikmeks, olid meie tähelepanekud tema kohta järgmised: tundeline, väga vastuvõtlik muljetele, tal on arenenud kujutlusvõime, on armunud kunstisse, võimeline iseendas orienteeruma, heasüdamlik, kuid seejuures liiga pehmeloomuline, nõrga tahtejõuga ning ilmselt pole teda harjutatud õppima ega kunsti tõsiselt mõistma.

Niisiis võis konstateerida, et Klaval on rida väärtuslikke iseloomujooni, nagu humaanne suhtumine inimestesse, tung ilusa poole, kaldumus mõtiskleda ja jäädvustada elust saadud muljeid sõnas ning värvides. Nende kõrval olid tal aga ka niisugused jooned nagu ebasiirus, laiskus, organiseerimatus ja tahtejõuetus. Mõnikord võis temas täheldada samaaegselt ausust ja valelikkust, töökust ja laiskust, tahtejõudu ja tahtejõuetust, soov elada «nii nagu peab» aga asendus järsku apaatiaga.

Klaval oli vaja ergutada esteetilist ja teaduslikku uurimisjanu, kujundada teadlikku töösse suhtumist, kasvatada tahet ning välja arendada võimet enesega püsivalt töötada. Kuid millised teed selleks valida?

Kasvatajate ja õpetajate pingutused sundida Klavat süstemaatilisel tundidekels ette valmistuma, õpetajate seletusi ja kaasõpilaste vastuseid tähelepanelikult kuulama, keskenduma kõige olulisemale, tööst kõrvalejähtivate asjaoludega võitlema ning vastutama endale võetud kohustuste täitmisest ei leidnud küll Klava poolt avalikku vastuseisu, kuid omalt

poolt ei ilmutanud ta ka soovi pedagoogide jõupingutustele vastu tulla.

Õpilaste abiga õnnestus kasvatajal ilma erilise vaevata rakendada Klavat tegevusse kollektiivi majanduslikus ja olustikulises sfääris: ta töötas hästi kolhoosis, oli kohusetundlik korrapidaja magalas, sööklas jms.

Ausameelne suhtumine füüsilisse töösse, tung ilusa poole, heatahtlik suhtumine inimestesse, kõrge emotsionaalsus ja kalduvus loovalt fantaaseerida ning mõtiskleda — kõik see pidi kujunema baasiks Klava vaimsele arendamisele. Välja selgitanud positiivsed tendentsid õpilase arengus, koostasime pedagoogidega programmi, mis nägi ette kasvatusel järkjärgulise ülekasvamise enesekasvatuseks.

Kõigepealt on vaja jõuda selleni, et tütarlaps ennast kriitiliselt hindama hakkaks ning et ta saaks aru oma kõlbelistest ja intellektuaalsetest puudujääkidest. Selles abistavad Klavat kasvataja ja kollektiiv. Tema õppetööd ja ühiskondlikku tegevust hinnatakse pidevalt nii individuaalsete vestluste käigus kui ka koosolekutel. Klassi parimate kasvandike suhtumine temasse muutub: sõbralikku poolehoidu asendab ebasõbralikkus. Ljusja K. jutustab sellest järgmist: «Hea arvamus Klavast säilis meil niikaua, kuni avastasime temas negatiivse joone, mis rikkus kogu tema võluvuse — see oli tahtejõuetus.» Õpilastekitas meelepaha see, et Klava ei täida oma lubadusi, ei hinda täpsust (alati hilineb tundidesse, koosolekutele jms.) ning, vääratanud milleski, püüab end alati välja keerutada.

Klava on ergas inimene. Ta reageerib valuliselt kaaslaste muutunud suhtumisele. See kujuneb talle moraalsete piinade allikaks. Ta hakkab oma käitumist südametunnistuse kohtu ette seadma.

Klava viibib tihti looduse keskel, mis etendab tema elus üha suuremat osa. Sellele aitas kaasa ring «Ilusa maailmas», kus ta tutvub maastikumaalimise kunstiga. Klava kirjutab sellest nii: «Grabar, Juon, Bakšejev, Meškov, Bjalõnitski-Birulja. Missugused nimeid! Mind hämmastas nende kunstnike vaatlusvõime, värskus, millega nad lähenesid looduse ilule, nende armumine loodusesse. Loodus sai mulle nüüd juba uut moodi lähedaseks. Mulle sai osaks suur rõõm, nägijaks saamise rõõm... Kevadega koos tuli vaimustus. Saabusid imetoredad päevad täis valgust, värskust, elu ja hingelist vaimustust. Suure huviga jälgisin loodust, nägin kevade õrna ja värsket palet. Kuni selle hetkeni olin ma poolkurt, pime ning mul puudus meel lõhnade tundmiseks. Koos kevadega muutusin nägijaks, sündisin nagu uuesti. Sellest ajast alates tekkisid minus uued soovid ja püüdlused, maalikunsti ja loodusega suheldes muutusid minu mõtted ning tunded kindlamaks. Hakkasin mõtteid mõlgutama niisugustest asjadest, mis varem ei tulnud mulle pähegi.»

Mida selgemini Klava tunnetab oma puudujääke, seda hingestatum on tema armastus looduse ja kunsti vastu. Kasvatajad arvestavad seda. Et õpilasel tekiks ettekujutus nende inimeste ilust, kes on kiindunud teadusse, töösse või kunsti, selleks ei piisa ainult õpilase isiklikest kogemustest, vaid ta peab tutvuma ka ühiskondliku teadvuse nitmesugustevormidega, ideoloogia ja kunstiga.

Suure huviga asus Klava portreemaalimist õppima. Arvukates töödes jäädvustas ta innukalt oma kaaslasi. Tema mõtiskluste peamiseks aineks on ümbritsevate inimeste käitumine ning tema isiklik suhtumine neisse.

Maalikunstis leiab ta ilu, naudingut ja ainet mõtisklusteks. Missugused kangelased köidavad tema tähelepanu? Sellele küsimusele leiame vastuse ühest tema kirjandist. «Armastasin Serovi võluvut, tulvil hingeli Veera Mamontovat, Brüllovi suursuguseid kangelasi, Surikovi vaba-

dustarmastavaid kangelasi, suurt õpetlast ja suurepärast inimest Ivan Petrovitš Pavlovit.»

Maalikuinsti mõju Klavale oli tohutu suur — see avas tütarlapsele tee tundmatusse maailma, andis talle uusi teadmisi inimestest. Meid rõõmistas eriti see, et tema tähelepanu kõitis «suur õpetlane ja suurepärane inimene Ivan Petrovitš Pavlov». Vestluses temaga selgus, et I. Pavlovis kõitsid teda niisugused iseloomuomadused nagu kindel iseloom, kõikumatu tahe, erakordne tööarmastus ja kiindumine teadusse. Kas mitte vajadus oma elu õigesti organiseerida ei teritanud Klava tähelepanu kunstiliste kujude juures just nende iseloomuomaduste suhtes, mis tal enesel puudusid, mille vajalikkuses ta aga oli veendumusele jõudnud. See oletus on väga tõenäoline, kuigi selle kategooriliseks kinnitamiseks pole meil piisavalt andmeid.

Kunsti mõjul muutus Klava elusuunitlus, tekkis vajadus elada teisiti ja paremini. Ta kirjutas: «Miks ma armastan maalikuinsti? Ta näitab mulle looduses, töös ja inimestes peituvat ilu, ta innustab mind paremini elama.»

Uhe aastaga ei õnnestunud Klaval oma eesmäärke tahtekasvatamise osas siiski realiseerida. Ta elu on täis vastuolusid, õilsaid puhanguid ja kurbi nurjumisi. Tema iseloom jääb disharmooniliseks, ta ei valitse veel oma taotlusi ja tegusid. Klava mõistab oma siseelu paradoksaalsust ja selle mittevastavust kavandatud ideaaliga.

Samal ajal kujunes tal kasvatus ja enesekasvatuse tulemusena endisest erinev vaade ilu tähtsusele elus, samuti võime üha rohkem süveneda iseenesesse kui inimesesse. Maalimist jätkates veendus ta ühtlasi selles, et on tarvis omandada teadmisi, jälgida reaalselt elu ning tutvuda kunstiga, et need annaksid tema loomingle toitu.

IX klassis jätkab Klava töötamist kunstiringis, peale selle külastab näitusi, uurib reproduktsioonide albumeid, loeb raamatuid kunstnike kohta. Suur on tema tung ka ilukirjanduse ja muusika poole. Klavat võib sageli näha raamatusse süvenenuna. Teda veetlevad S. Štšipatšov, N. Braun, J. Drunina, P. Radimov, V. Solouhšin, A. Jašin, N. Matvejeva. Ta on filharmoonia sagedane külastaja. Ka raadio muusikasaadete kuulamine pakub talle rõõmu. Oma elu selle perioodi kohta kirjutas Klava autoportrees järgmist: «Mulle meeldib analüüsida kunstnike pilte ning armastan raamatuid, kus on juttu kunstnikest. Armastan kaasaegseid poete ja kirjanikke. Samal ajal olen vaimustatud Jessenini värssidest. Meenutan neid tihti, eriti sombustel ja vihmastel päevadel. Poedid loomingu tõelise mõistmiseni jõudsin ma alles kahe aasta jooksul. Maalikuinstiring aitas mul teda tundma õppida. Loodust või kunsti tajudes mõtlen harilikult oma tulevikule. Tahaksin pühenduda kunstile ja luua teoseid, mis erutaksid inimesi ning aitaksid neil kaunilt elada.»

Klaval oli elu ideaal juba välja kujunenud, ta tundis ja mõistis ilusa ümberkujundavat mõju; tal oli soov korraldada teiste inimeste elu selle ideaaliga kooskõlas.

Klavat valdab sel perioodil rahutus, mingi sisemine hääl temas nagu küsiks: aga kas ta ise elab õigesti? Vastus osutus eitavaks. Pedagoogid ja kaaslased leiavad, et temas on veel palju puudusi. Peale selle on temal enesel võime isendas orienteerumiseks olemas, suhtlemine iluga orr seda veelgi teritanud.

Tütarlast valdab nukrus, seda põhjustab oma ebatäiuslikkuse ning ideaalile mittevastavuse tunnetamine. Tema suhtumine iseenesesse on ikka vähem kaemusliku iseloomuga. Temas on ärganud suur soov ennast

kasvatada, kuid sellel puudub tahteline baas. Ja eriti kurvastav on see, et tal puudub usk võimalusse endas seda omadust arendada. «Olen juba korduvalt püüdnud teha seda, mis on vaja. Enamikul juhtudest ei tulnud sellest midagi välja. Koostasin reegleid selle kohta, kuidas peab elama. Sealsamas aga rikkusin neid. Olen tahtejõuetu. Ja siin pole midagi ette võtta.»

Klavat on vaja abistada enesekasvatases, veenda teda kõigepealt selles, et kunagi ei tohi meelt heita ja käsi rüppe lasta. Tema enese ja teiste õpilaste elukogemustele tuginedes rõhutasime temaga vesteldes seda, et inimene võib kasvatada endas kõiki neid omadusi, mis on iseloomulikud suurepärasele inimesele, nagu oskus tööd teha, inimesearmastus ja samuti teised. Inimene võib saada tahtejõuliseks, sest tahe on kasvatatav nagu kõik teisedki omadused.

Noor inimene vajab eredaid eeskujusid ning sellepärast on vaja, et ta kaasinimestes näeks kõrgete tahteomaduste kandjaid. Vestluses Klavaga tutvustasime talle üht sissekannet Stendhali päevikust: «Sundisin end töötama «Hea partii» kallal, kuigi mul polnud selleks vähimatki soovi: isegi minu hommikueine oli mulle vastumeelt. Lõpp oli niisugune, et kirjutasin parima stseeni nendest, mis olen kunagi kirjutanud... Niisiis, peab ennast sundima iga päev töötama.» Rääkisime ühtlasi ka sellest, kuidas töötas Flaubert. Tema igapäevases töös avaldusid hämmastamapanev rütmilisus ja tahtekindlus. Inspiratsiooni ära ootamata hakkas ta tööle. Tema arvates sünnitab ootamine loominguilist viljatust.

Tutvumine Flaubert'i ja Stendhaliga andis Klavale uue tõuke tööks enesega: ta sunnib ennast süstemaatiliselt koduseid ülesandeid, ühiskondlikke kohustusi ja oma lubadusi täitma. Ta on teel täiuse poole, ta areneb vaimselt ning on jõudnud juba kõrgemale arenemisastmele. Kirjanike kogemused töös endaga kujunesid temale tõeliseks eeskujuks ning võimaldasid tal täpsustada seni ebamääraseks jäänud enesekasvatamise suunda.

Näis, et Klava on kindlalt õigel teel: ta täidab korralikult kõik ülesanded, reaalinete tundides ei loe enam salaja juturaamatuid nagu varem, esineb kunstiringis huvitavate mõtetega, täidab kõiki tööülesandeid, mida nõuab elu internaatkoolis. Jääb mulje, nagu oleks keegi temasse üle kandnud oma energia, oma võime mitmekülgset tegutseda, tahtejõu ja oskuse raskusi ületada. Ja siis tuleb purunemine, katastroof, moraalne murdumine: õppetöö jääb hooletusse, päevikus ilutsevad tema nime taga «ühed», «kahed» ja «kolmed», magamistuba on tema korrapidamispäevadel räpane ning kõle.

Kohtasime Klavat ja nägime, et ta on õnnetu ja moraalselt löödud inimene, kes tahaks väga kõike uuesti alustada, tahaks vabaneda kõigest halvast ja alustada uut elu, kuid ei suuda seda teha. Rääkisime talle: «Sa oled tark, võimekas ja kunsti, võib-olla isegi kirjanduse alal andekas, kõigest sellest aga ei piisa, et olla õnnelik praegu ja tulevikus, pärast kooli lõpetamist. Peab töötama järjekindlalt, iga päev, sina aga laiskled aeg-ajalt. Raskuste ületamine nõuab tahtejõudu, sinu tähelepanu aga köidavad mitmesugused kõrvalised asjaolud. Võta ennast kätte ja ole iseenda peremees.»

Jutuajamisel selgus, et Klaval on palju ühiskondlikke ülesandeid, ta võtab osa mitme ringi tööst ning seejuures pole ta loobunud teatrietenduste, filharmoonia kontsertide, muuseumide külastamisest ega jalutuskäikudest loodusesse. Ta tahtis korraga liiga palju haarata. Soovitasime talle: «Sa pead praegu kõik peale õppimise kõrvale jätma. Sa pead hominikust õhtuni tegelema ainult õppimisega. Tahtejõud on õppimise edu

pant. Õpi ja veel kord õpi, ära hooli väsimusest ning oma soovist kunstiga tegelda või looduses viibida.»

Ka kasvataja L. Sribnaja püüab talle anda raskuste ületamiseks näpunäiteid. Ta tuletab Klavale pidevalt meelde, et peab olema kannatlik, täpne, kiire ja abivalmis. Komsomolikoosolekul võtab ta teiste mõjustusel enesele kindlad kohustused: likvideerida lüngad reas õppeainetes, täita korralikult oma ühiskondlikke kohustusi ning käia matemaatika ja füüsika järeleaitamistundides.

Pikkamööda, sammhaaval algas uus periood Klava vaimses arengus, mille käigus õpilane tajus kurvastusega oma endise elu tühisust. Sellele vaatamata õpib Klava puhanguliselt. Tänu oma võimekusele saab ta kiiresti jagu lünkadest üksikutes õppeainetes, kuid ühe aine õppimiselt teisele ümber lülitudes ei pööra ta enam asjaõpitule vajalikku tähelepanu. Kõik — kaaslased, sõbrad, pedagoogid ja sugulased — püüavad teda veenda, et sihile ei vii mitte hooti õppimine, vaid igapäevane töö. Suur tähtsus on ka töö, mida teeb internaatkooli direktor K. Zavjalov. Ta sisendab oma kasvandikesse, sealhulgas ka Klavasse, austust igasuguse töö vastu, oskust õppimist ja tööd planeerida, otstarbekohaselt aega jaotada, ja ühtlasi ka mõtet, et täisväärtuslik iseseisev elu on suuresti sõltuv heast õppimisest koolis.

See võte, mille puhul teatud mõtteid ja nõuandeid korratakse erinevate inimeste poolt (klassikaaslased, pedagoogid, sugulased), kusjuures eriti rõhutatakse ja korratakse peamist mõtet, nagu näiteks: pideva tahtepingutuse abil on võimalik sihile jõuda, aitas Klaval lõppude lõpuks jõuda veendumusele, et ilma süstemaatilise ja püsiva tööta pole võimalik edu saavutada. Klava hinges põimuvad väga vastuolulised motiivid, kuid üks nendest muutub üha tugevamaks: oma tahtejõuetusest tuleb kiiremini vabaneda.

Klavat abistas veel tutvumine P. Tšaikovski isiksusega. See toimus järgmiselt. Klava koostas ettekannet V. Serovi loomingust: vaatles veel kord tähelepanelikult tema töid, luges nende kohta kunstialast kirjandust ning mälestusi kunstniku kohta. Tema kätte sattus I. Grabari raamat «Minu elu». Otsides sealt V. Serovile pühendatud lehekülgi, köitis tema tähelepanu I. Grabari ja P. Tšaikovski kohtumise kirjeldus. Klava vihikusse ilmusid sõnad, mis helilooja kunstnikule lausus:

«Inspiratsiooni ei saa ootama jääda ning temast üksi on ka vähe: kõigepealt on vaja töötada, töötada ja töötada. Pidage meeles, et isegi see inimene, kel on geniaalsuse pitsar, ei suuda pakkuda mitte midagi suurt, isegi mitte keskpärast, kui ta pööraselt ei tööta. Ennast pean ma kõige tavalisemaks, keskpäraseks inimeseks... Inspiratsioon sünnib ainult tööst ja töö käigus; igal hommikul istun ma töölaua taha ja hakkan kirjutama. Kui täna midagi välja ei tule, asun homme jälle sellesama töö kallale. Ma kirjutan ühe, kaks, kümme päeva, ilma et ma satuksin meeleheitesse, et ikka veel mingeid tulemusi pole, kuid üheteistkümnendal päeval vaadat, et asi hakkab juba ilmet võtma.»⁶⁹

Küsisime Klavalt, miks ta just need sõnad välja kirjutas. Sellele järgnes vastus: «Ma otsin teid teistsuguse, parema elu poole. Mind hämmastas Tšaikovski tahtejõud. Mõtlesin, et näed, mis tähendab olla tahtejõuline inimene, vaata, kuidas inimesed elavad ja oma eesmärgid saavutavad. Mõistsin, et rõõm ja võidud elus on saavutatavad ainult igapäevase visa tööga.»

⁶⁹ И. Э. Грабарь, Моя жизнь. Автобиография, М.-Л., изд. «Искусство», 1937, стр. 84.

Niisiis, P. Tšaikovski muutus Klavale moraalseks eeskujuks. Andsime talle võimaluse rohkem teada saada heliloojast ning sellest, kuidas ta enesest võitu sai. Klaval on liiga nõrk tahe, et teda võiks üksi jätta. Soovitame tal lugeda helilooja kirju. Ta loeb neid. Tema vihikusse ilmutavad väljakirjutused P. Tšaikovski kirjadest:

«Inspiratsiooni ei saa ootama jääda...»

«Inspiratsioon... ei armasta külastada laisku. Ta on niisugune külaline, kes ei tule esimese kutse peale. Alati peab töötama, tõeline, aus kunstnik ei saa istuda, käed rüpes, ning tuua ettekäandeks seda, et ta pole vastavalt häälestatud. Kui jääda ootama inspiratsiooni ja temale mitte vastu liikuda, siis võib kergesti muutuda laisaks ning apaatseks. On vaja kannatada ja uskuda ning inspiratsioon ilmutab ennast sellele, kes suutis võita oma apaatsuse.»

Helilooja kirjade lugemine, tutvumine tema mõtetega ei tähendanud ainult inimese, tema vastuolude ja enese üle saavutatud võitude tundmaõppimist, vaid see oli ka Klava kujunemise ja tema vaimse kasvu omaette faas. Tal avanevad lõplikult silmad tahtejõulise inimese ilu nägemiseks. Tal tekkis enese suhtes lausa noriva kõbelise kontrollimise vajadus ning soov jõudu pingutada selleks, et vabaneda halbade mõjustustest.

Klava klassikaaslati ja pedagooge üllatas ja rõõmustas see, et ta pingeliselt töötas ja tundides hästi vastas. Varsti aga veendusid kõik, et see oli omamoodi meisterlikkus, mis seisnes oskuses pingutada oma tähelepanu ja mälu mõne päeva kestel. Kolme-nelja nädala pärast aga oli tal kogu õpitud materjal juba ununenud. Puudu jäi igapäevasest hoolsast tööst. Tegemist oli vaid lühiajalise energiapuhanguga.

Ilmnes, et Klava tunneb erilist huvi mitte ainult kunsti, vaid ka ajaloo vastu. Õpetajad püüavad nende õppeainete kaudu Klava enesekasvatusele kaasa aidata, tuginedes seejuures tema põhilisele ja püsivale huvile — huvile maalikunsti vastu.

Ajalooõpetaja L. Sribnaja andis tunni teemal «Ajalugu ja kunst». Sel puhul valis Klava iseseisvalt välja ja analüüsis rea kunstiteoseid, milles olid jäädvustatud Vene ajaloo väljapaistvad tegelased, ning avaldas ajaloo tunnis nende kohta oma arvamust.

Klava tegi ettepaneku läbi viia kirjandustund kujutava kunsti teoste põhjal. Ta püüdis neid ise selleks otstarbeks välja valida ning jagas oma kaalutlusi kaasõpilaste ning õpetajatega. Tunnis analüüsis ta väga asjatundlikult mitmeid kunstiteoseid.

Kunstiringi jaoks valmistas Klava ette rea lühiettekandeid. Ta käis kujutava kunsti muuseumis, töötas avaliku raamatukogu isograafiakabinetis, vaatles kaua kunstnike töid Tretjakovi galeriis. Tema ettekanded jätsid ringi liikmetele rõõmsa ja sügava mulje.

Koolitundides ja ringis õppis Klava oma seisukohti tõestama ja kaitsma, avastama vigu kaaslaste vastustes ning harjutas ennast oma kaalutlusi motiveerima.

See oli enesearendamise ja seda toetava kasvatuse tulemus. Klava tegutsemist suunasid pedagoogid. Nad jälgisid pidevalt, et ta tundideks hoolikalt ette valmistuks. Füüsikaõpetaja I. Prahh andis talle teha mõned laboratoorsed tööd. Klava tegi need ära, kuid lohakalt. Õpetaja laskis tal töö mitmel korral ümber teha.

Ajalooõpetaja L. Sribnaja tegi talle ülesandeks läbi töötada ja isegi konspeteerida rea algallikaid. Kirjandusõpetaja nõudis, et ta teeks ümber kirjandi, mis oli kuidagiviisi valmis kirjutatud. Kunstiringi juhataja andis talle pidevalt mitmesuguseid ülesandeid, rakendades seejuures

mitmesuguseid võtteid ja abinõusid, et Klavat tööle ergutada. Selleks kasutati vestlust, tutvumist õpilase märkmete ja konspektidega ning kirjalliku küsimustele vastamist.

Kõik ei läinud muidugi nurjumisteta: kord unustas ta ülesande täitmata, kord täitis ta selle ülepeakaela, kord hilines tundi. Pedagoogid reageerisid sellele alati rangelt. «Täpsus on kuningate viisakus,» ütles kunstiringi juhataja Klavale, kui see kord hilines kümme minutit. «Kardan, et sinust ei saa kuningannat.» Selline ütlus jäi meelde ja mõjus.

Õpilane ei kirjutanud nüüd enam ühtegi kirjandit ilma põhjaliku ettevalmistuseta. Küsimusele, kuidas toimus Klava überõppimine, võib anda täpse vastuse.

Näiteks otsustas ta kirjutada kirjandi V. Serovi maali «Tütarlaps virsikutega» põhjal. Ta vaatles kaua seda maali Tretjakovi galeriis ning siinsamas pani kirja ka oma muljed. Jõudnud Petrozavodskisse, hankis ta enesele maali reproduktsiooni ja uuris seda põhjalikult. Siit näeme, et töö kirjandi kirjutamiseks algas juba ammu enne seda, kui Klava sulepea pihku võttis. Loominguline töö, mis oli suunatud tähelepanekute kogumisele, on jõudnud sellisesse staadiumi, et tekib vajadus enese väljendamiseks. Kirjandi esimene variant on valmis. Möödub mõni aeg ja see võetakse uuesti käsile: tütarlaps tahab ennast väljendada täpselt, sisutihedalt ning samal ajal lüüriliselt. Valminud kirjand oli kõrgel tasemel. Torkab silma, et autor on kõvasti töötanud. Varem kirjutas Klava kirjandeid ilma erilise püüdlikkuseta.

Edaspidi lisandub tema kunstihuvile ka huvi teadusliku tunnetuse vastu: ta hakkab lugema raamatuid matemaatika ja loodusteaduste kohta ning väljapaistvate teadlaste elulugusid. Pedagoogid stimuleerivad alguses seda huvi järgmiselt. Teatavasti armastas Klava jälgida looduse ilu. Talle soovitati lugeda M. Prišvini teoseid. Need jätsid talle sügava mulje. Teda üllatas M. Prišvinis see, et too püüdis väsimatult ühendada kaht maailmatunnetamise meetodit — teaduslikku ja kunstilist. See omadus üllatas teda ka A. Borodini, kui ta luges M. Iljini ja J. Segali raamatut «Borodin». See raamat äratas temas soovi rohkem teada saada Borodini kui muusiku ja Borodini kui keemiku kohta.

Klava tundis siiani vaid looduse ja kunstiliste kujude poeetilisust, nüüd aga avanes tema ees uus, senitundmatu poeesialik: teadusliku otsingu poeesia.

Klava õppis tundma I. Pavlovit ja S. Kovalevskajat, L. Pasteuri ja Ch. Darwinit, I. Mišurinit ja A. Einsteini. Ringi koosolekul tegi ta ettekande «mõistuse maalikunstnikust» M. Nesterovist, kus ta mitte ainult ei analüüsinud kunstniku töid, vaid rääkis ka palju uurimise poeesiast. Tema ettekandes sisaldasid viited A. Severtsoville, S. Judinile, I. Pavlovile, O. Šmidtile, D. Mendelejevile, N. Pirogovile ja P. Lebedevile.

Lõpueksamil kirjutas Klava oma kirjandis «Kommunism ja töö on ühtsed» järgmist: «Kõikidest kunstnikest on mulle kõige rohkem meelde jäänud Nesterov. Teie ees on maal. See kujutab akadeemik Pavlovit puhkehetkel. Alles äsja ta töötas — kirjutas. Tema rusikas käed lebavad ettesirutatult laual. Need on tööinimese pingul käed. Tema näos peegeldub mõte, kätes aga töö. See maal on kunstniku kõikidest teostest arvatavasti üks huvitavamaid. See kunstnik jäi mulle meelde kui töö laulik. Jah, just nimelt laulik! Tema maalid jutustavad ja laulavad tööst.»

Kui Klavale tema iseseisva elu lävel, pingeliste eksamite olukorras, meenusid nii I. Pavlov kui ka «mõistuse maalikunstnik» M. Nesterov, siis tähendas see seda, et tema elus on kindla koha omandanud mõistete poee-

sia, mille juurde õpilasele avasid tee populaarteaduslikud raamatud ning matemaatika ja loodusteaduste tundmaõppimine.

Mõttes peituvat poeesia nägemist soodustas ka Klava tihe suhtlemine loodusega. Loodus erutas tema emotsioone ja intellekti. Klava ise tunnistab: «Armastan loodust ja eriti metsa. Olen valmis seal viibima päevade viisi. Seal tekib mul soov laulda... Metsas viibides ma rohkem tunnen, kui mõtlen. Kui ma sealt lahkun, lisanduvad tugevatele tundmustele sügavad mõtisklused. Mõtted muutuksid nagu hästi korrastatuiks. Üldse tunnen, et pärast looduses viibimist on mul parem elada.»

Varakult väljakujunenud enesevaatluse tulemusena jõudis Klava mõttele, et tal on alati raske tööd alustada, olgu see siis teoreemide õppimine, reeglite tuletamine, ülesannete lahendamine jne. Kaaslaste abiga õpib ta vabanema tegevusetuse inertsist, selleks et hakata tööle. Tema kõrval on tahtejõulised seltsimehed ja sõbrad. Nendes näeb ta eeskuju õppimisse suhtumises. Nad avaldavad talle ka otsest mõju. Klava kirjutab sellest: «Me arutasime sageli magamistoas üksteise puudusi ja häid omadusi. Tänu sellele õppisin ennast paremini tundma. Ja mitte ainult ei õppinud tundma, vaid muutusin ka kuidagi paremaks.»

Siit näeme, et Klava suhtlemisel eakaaslastega on suur kasvatuslik tähtsus.

Just Klava suhtlemine objektiivse maailmaga oli see, mis teda vaimelt arendas ja enesekasvatusele ergutas.

Õpilasele mõjusid kõik — nii inimesed, loodus, kunst kui ka tema enese looming kõige mitmekesisemates vormides. Need arenemisallikad olid omavahel tihedalt seotud. Tänu sellele sai teoks resultaat. Missugune see siis on?

Klava armastab kõigepealt inimest. Ta on tõeline humanist. Tema autokarakteristikas on järgmised read: «Kõige rohkem huvitavad mind inimesed. Mulle meeldib väga neid jälgida ja tundma õppida. Sageli märkan neis seda, mida ei näe teised. Tahan inimesi aidata.» Tema sise-mise arenemise tähtsaim tulemus on just see, et ta lihtsalt ei jälgi ümbritsevat elu ja inimkaraktereid, vaid elab inimestele kaasa, jagab nende mõtteid ja püüdlusi.

Seda õpilase pihimust võime kontrollida teiste inimeste tunnistuste ja vaatluste andmetega. Vaatleme Klavat tema klassikaaslaste pilguga.

T a n j a V.: «Klava ei karda tööd, ta ei ütle sellest kunagi ära. Internaatkoolis kasvatame maisi ning sovhoosis tuleb meil igal aastal sügisei ja kevaditi tööl käia, kusjuures Klava on peaaegu alati esimeste seas. Täitnud oma normi, abistab ta tavaliselt teisi. Soov teisi abistada on temas väga arenenud. Hingeline kalkus on talle ükskõik mis kujul võõras.» (See on kirjutatud veidi aega enne kooli lõpetamist.)

L j u s j a L.: «Kui palud Klaval midagi joonistada, ei ütle ta ära, kuigi tal on oma asjadegagi küllalt tegemist. Viimase kahe aasta jooksul on ta sageli isegi oma uneaega ohverdanud, et midagi kaaslaste heaks teha... Uheteistkümnendas klassis aitas ta mul omandada kirjanduslikku väljendusoskust.» (Kirja pandud peaaegu kaks aastat pärast kooli lõpetamist.)

Kooli poolt antud iseloomustusest, millele on alla kirjutanud direktor, komsomoliorganisatsiooni sekretär ja mis on õppenõukogu poolt kiinnitatud, loeme: «Õppimise kestel näitas ennast hea ja vastutuleliku tütarlapsena, on väga pehmeloomuline... Armastab lapsi ja oskab neid enda külge köita.»

Kõik, kes Klavat tundsid, märgivad ära tema osavõtlikkust, inimese-armastust ning abivalmidust.

Mitte kõiges ei õnnestunud Klaval saavutada soovitud tulemusi. Selle kohta on vast kõige täpsemini ja objektiivsemalt öeldud kooli iseloomustuses: «Oma püsimatuse ja distsiplineerimatuse tõttu õppis alla oma võimete. Ta on mõnevõrra organiseerimata, hajali olekuga ja mitte alati täpne.»

Kas Klava ise mõistis oma puudusi kooli lõpetamise eel? Ta kirjutas enda kohta: «Ma ei ole küllaldaselt püsiv, aga see on põhiline omadus, mida endas sooviksin näha. Olen nõrga tahtjõuga, kuid ma püüan endas tahtet kasvatada. Tahtjõuline inimene on ilus! Tema elu on hea! . . . Mul ei jätku kunagi aega. Ma ei oska seda õigesti jaotada. Palju töid lükkan edasi. Viimasel ajal olen hakanud teisiti toimima. Vara on aga veel sellega uhkustada.»

Õpilane leiab, et ta on vaimselt edasi arenenud, märgib ära oma sise-arengu, kuid samas valdab teda suur soov edasi minna. Tal on oma suur ideaal: «Tahtjõuline inimene on ilus! Tema elu on hea!» See tähendab, et ta ei jää peatuma oma arengus ja enesearendamisel.

* * *

Vastust küsimusele, mis puudutab noore inimese sisemuses toimuvat protsessi isiksuse kujundamisel, ei saa väljendada mingi ühe suurusega. See pole ka kahe arvu väärtuse summa. Suurused muutuvad sõltuvalt paljudest faktoritest: individuaalsed omadused, vanus, intellekti arenemistase, psüühiline seisund, juhuslikud asjaolud jne.

Kasvava inimese töös enesega etendavad erakordset osa ilusa nägemine inimeses, looduses ja kunstis ning esteetiline tunnetus. Õpilaste arenemisega peab kaasnema pedagoogi poolt juhitud ümbritseva maailma esteetilise tunnetamise protsess.

Iga kasvava inimese elus saabub kord aeg, mil kõik kaunis hakkab avaldama eriti tugevaid muljeid ning mõjuma isiksuse elule ja arenmiskäigule.

Esteetiliste tundmuste, teadvuse ja eneseteadvuse arendamine teeb inimese humaanseks, aitab tal liituda teiste inimestega, süvendab usku inimesesse ja aitab välja kujuneda ideaalil.

Sisukord

Autorilt	3
Enesekasvatuse ja selle osa isiksuse kujunemises	
Enesekasvatuse mõiste	5
Isereguleerimine ja enesekasvatuse	15
Enesekasvatuse motiivid	17
Isiksuse arenemine ja enesekasvatuse	21
Õpilase enesekasvatuse eeldused ja tingimused	
Olustikulised tingimused ja enesekasvatuse	28
Kasvatuse ja enesekasvatuse vastastikune seos	29
Enesefunnetamine kui enesekasvatuse eeldus	35
Aktiivne tegutsemine kui eduka enesekasvatuse eeldus ja tingimus	44
Enesekasvatuse viisid	
Enesekasvatuse programm ja juhised	53
Eneseveenmine kui enesekasvatuse meetod	57
Autosugestioon enesekasvatuses	60
Harjutamine	62
Üksikuid võtteid, mis ajendavad enesekasvatusele	65
Õpilase enesekasvatuse kollektiivis	
Kollektiivi stimuleeriv osa enesekasvatamisel	68
Enesekasvatamise organiseerimine klassikollektiivis	71
Õpetaja enesekasvatuse juhtijana ja organiseerijana	84
Õpilase enesekasvatuse juhtimine lapsevanemate poolt	
Noorema kooliõpilase enesekasvatuse organiseerimine pere- konnas	97
Murdealiste enesekasvatuse organiseerimine perekonnas	101
Nõuded lapsevanematele kui õpilase enesekasvatuse juhtijaile perekonnas	107
Kooli ja perekonna koostööst õpilase enesekasvatuse organi- seerimisel	118
<i>Lisa</i>	
<i>Enesekasvatamine ilusa vahendusel. I. Gontšarov</i>	<i>121</i>

Александр Григорьевич Ковалев. САМОВОСПИТАНИЕ ШКОЛЬНИКА. На эстонском языке. Перевел с русского А. Тедер. Художественное оформление Э. Тали. Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja A. Haljamaa. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja M. Tammes. Korrektorid U. Karelaid ja E. Kask.

Laduda antud 7. V 1970. Trükkida antud 17. VI 1970. Kohila paberi-
vabriku trükipaber nr. 2. 54×84/16. Trükipoognaid 9,0. Tingtrükipoog-
naid 7,56. Arvestuspoognaid 9,0. Trükiarv 10 000. Tellimuse nr. 2824.
Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.
Hind 34 kop.

34 kop.

A-
30762

77 299

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00397370 0